

ÜLDKRIMINOLOOGIA II

UNO TRAAAT
ANNA MARKINA

Käesolev õppematerjal on jätkuks 2003. aastal ilmunud õppevahendile „Üldkriminoloogia“ ja on mõeldud Sisekaitseakadeemia üliõpilastele kriminoloogia aine õppimiseks. II osas vaadeldakse mitmeid klassikalisi kriminoloogilisi teooriaid nagu sotsiaalse disorganisatsiooni, diferentseeritud assotsiatsioonide ja neutraliseerimistehnikate teooriad, samuti suhteliselt uudsemaid teooriaid nagu argielu, ratsionaalse valiku ja stigmatiseerimisteooriad. Arvestades postmodernsete teooriate keerukust, otsustasid autorid need didaktilistel kaalutlustel kõrvale jätta. Teises peatükis analüüsitakse kuritegeliku käitumise mustreid pöörates erilist tähelepanu vargustele, röövimistele, tapmistele ja vägistamistele. Vaadeldakse selliste käitumiste olemust, ajaloolist arengut, levikut Eestis ja maailmas, sotsiaalset diferentseeritust, subkultuure ja selliste kuritegude toimepanijate tüpoloogiasid ning tutvustatakse mõningate värskemate uurimuste tulemusi. Kolmandas peatükis käsitletakse kuritegevuse kontrolli dimensioone, karistusteooriaid ja kriminaalpreventsiooni.

Aine paremaks omandamiseks tuleks lisaks õppevahendis toodule lugeda ka vastavasisulist täiendavat kirjandust, tutvuda kriminoloogilistes ajakirjades toodud artiklitega ning analüüsida kuritegevust käsitlevat statistikat.

© Sisekaitseakadeemia, 2005

ISBN 9985-67-122-8

Sisekaitseakadeemia
Kase 61 12012 Tallinn
aprill 2005

SISUKORD

I peatükk. KRIMINOLOGLISED TEOORIAD	5
1. ARGIELU JA RATSIONAALSE VALIKU TEOORIAD	5
1.1. Argielu teooria loomise eeldused	5
1.2. Argielu teooria sisu.....	5
1.3. Ratsionaalse valiku teooria	7
2. CHICAGO KOOLKOND. LINNAKURITEGEVUS.....	8
2.1. Chicago koolkonna teke	8
2.2. Uurimisstrateegia ja -metodoloogia	9
2.3. Uurimistulemusi	10
2.4. Sotsiaalse disorganisatsiooni teooria	10
2.5. Katse luua kuritegevuse ökoloogiline teooria	11
3. ÕPITEOORIAD	12
3.1. Õpiteooriate teke	12
3.2. Diferentseeritud assotsiatsioonide teooria. Sutherland ja tema panus kriminoloogiasse ..	12
3.3. Neutraliseerimistehnikate teooria	13
4. STIGMATISEERIMISTEOORIA.....	16
4.1. Sümboliline interaktsionism ja märgistamine	16
4.2. Kuritegevus ja stigmatiseerimisteooria	17
4.3. Primaarne ja sekundaarne hälbivus	18
4.4. Hälbivuse võimendumine	19
II peatükk. KURITEGELIKU KÄITUMISE MUSTRID	20
1. VARAVASTANE KURITEGEVUS	20
1.1. Varavastase kuritegevuse areng. Varguse mõiste	20
1.2. Varguste levik ja dünaamika Eestis.....	20
1.3. Varguste laia levikuga ühiskondade ühiseid tunnusoone	21
1.4. Varaste erinevaid liigitusi.....	21
1.5. Sutherlandi elukutseliste varaste uuringust	22
1.6. Varaste subkultuuri elemendid	23
1.7. Eestis läbiviidud varaste subkultuuri uuringu tulemusi.....	24
1.8. Vargaid kujundanud arengukeskkonnast.....	24
1.9. Röövimine	25

2. VÄGIVALLAKURITEGEVUS	27
2.1. Vägivallakuritegevuse levik	27
2.2. Tapmiste sotsiaalne diferentseeritus. Muid tapmiste karakteristikuid	28
2.3. Tapmiste levik maailmas	29
2.4. Tapmiste levik Eestis	30
2.5. Tapmiste ja selle toimepanijate tüpoloogiad.....	33
2.6. Tapmiste soodustegurid	33
3. VÄGISTAMISKURITEGEVUS	34
3.1. Vägistamise olemusest	34
3.2. Vägistamiste levik	35
3.3. Väärkujutlused ehk müüdid ja tegelikkus vägistamistest.....	36
3.4. Vägistamiste ja vägistajate liigitusi	37
3.5. Grupiviisiline vägistamine	39
3.6. Vägistamise tagajärjed	40
III peatükk. KURITEGEVUSE KONTROLL	41
1. KURITEGEVUSE KONTROLLI DIMENSIOONID	42
1.1. Sotsiaalse kontrolli definitsioon.....	42
1.2. Kuritegevuse kontrolli elemendid	42
1.3. Sotsiaalse kontrolli arengu ajaloost	43
1.4. Kuritegevuse kontroll tänapäeval.....	43
1.5. Vangistus Eestis	45
2. KARISTUSTEOORIAID	46
2.1. Karistus kui kuriteo heastamine	47
2.2. Karistus kui preventatsioon.....	48
2.3. Karistus kui resotsialiseerimine	49
3. KRIMINAALPREVENTSIOON	50
3.1. Kriminaalpreventsiooni määratlemine	50
3.2. Kriminaalpreventsiooni liigitamine	51
3.3. Olustikuline kriminaalpreventatsioon.....	51
3.4. Kogukonnakeskne kriminaalpreventatsioon.....	53
3.5. Kuritegelike kalduvuste ennetamine.....	54
KASUTATUD KIRJANDUS	56

I peatükk. KRIMINOLOGLISED TEOORIAD

1. ARGIELU JA RATSIONAALSE VALIKU TEOORIAD

1.1. Argielu teooria loomise eeldused.

1.2. Argielu teooria sisu.

1.3. Ratsionaalse valiku teooria.

1.1. Argielu teooria loomise eeldused

Argielu tegevuste või argirutiinide (ingl k – *routine activity theory*) kriminoloogiline teooria ehk lihtsamalt – argielu teooria – kuulub neoklassikalise kriminoloogia teoreetilisse üldsuunda. Kriminoloogia klassikaline üldsuund tähendab vaadete süsteemi, mis lähtub kuriteo mõtestamisel vaba tahte ja kasu mõistetest, selle mõtteeiisid esindajate arvates kurjategijat kõige rohkem iseloomustavatest tunnustest.

Argielu teooria (edaspidi – AT) erineb olulisel määral enamusest kuritegevuse käsitlustest ja kriminoloogilistest teooriatest, mis nii või teisiti lähtuvad seaduserikkuja isikuomadustest. AT aga peab viimast suhteliselt vähemtähtsaks (Felson 2000:208).

AT töötasid välja ameerika kriminoloogid **Lawrence Cohen ja Marcus Felson** 1979. aastal. AT keskendub kuriteo toimepanemise asjaoludele, s.t konkreetsele kuriteosündmusele. Nimetatud kriminoloogid seadsid eesmärgiks luua mudel, mis kirjeldaks, millal, kus ja kuidas kuritegu aset leidis (Robinson 2001:335).

Teooria loomiseks analüüsisid AT autorid suurt hulka kuriteosündmuse politseitoimikute abil ja statistilisi andmeid, mis kajastasid kuritegevuse arengu pikaajalisi trende ja seostasid need andmed argielusündmustega. Argielu tegevuste mõiste all pidasid nad silmas inimeste kõige argisemaid, tavalisi, igapäevaseid toiminguid ja sellega seotud asjaolusid, kus ja millal inimesed töötavad, sisseoste teevad, söidavad, puhkavad, meelt lahutavad, koolis käivad, jms. (Felson 2001:338)

AT autorid näevad võimalust võrrelda kuriteosündmust keemilise protsessiga. Nagu keemilised reaktsioonid ei saa toimuda ilma vajalike keemiliste aineteta, nii ei saa ka kuritegu toimuda ilma kindlate elementideta. Seepärast autorid nimetavadki oma mõttekäiku kuritegevuse keemiaks.

AT on ühtlasi ka kriminaalpreventsiooni teoreetiliseks aluseks. AT-st on tuletatavad kuritegude ennetamise võimalused, muutes teatud argielu tingimusi võib saavutada teatud kriminaalpreventsioonilise efekti.

1.2. Argielu teooria sisu

Põhijäreldus, milleni teadlased andmeid analüüsisid ja mõtiskledes jõudsid, oli seisukoht, et **rõhuv enamus kuritegusid kasvab välja argielusündmustest** (Felson 2000:209). Eesti tavaellu viies – vargus, mis sai alguse lahtiuunustatud akna või mittelukustatud ukse märkamisest, tapmine, mis pandi toime joomaseltskonnas tekkinud konflikti käigus, narkootikumide pruukimine, mis sai algimpulsi grupisurve noorte sünnipäeva tähistamisel, röövimine, mis leidis aset purupurjus turisti tuigerdamist nähes, kehavigastus, mis kaasnes peretülga, seaduse rikkumine kaupmehe poolt, kes adus, et teenib tunduvalt rohkem kui pakub ka illegaalseid kaupu, jne.

Seega, just argielu tegevuste käigus võib nendega kaasnedes kas teadlikult või stiihiliselt ebaseaduslik käitumine ehk teisiti öeldes, kuritegu seotub argielutoimingutega. AT kirjeldab, kuidas seaduserikkuvad tegevused „toituvad“ argielu tegevustest. Teine järeldus – rõhuval enamusel juhtudel panevad kuritegusid toime mitte patoloogilised, vaid tavalised inimesed.

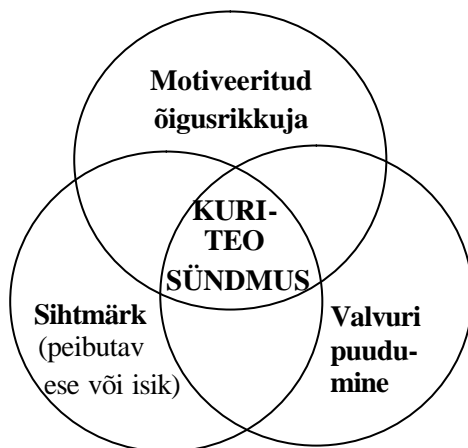
AT põhiidee võib sõnastada järgmiselt:

Üldreeglina eeldab kuriteo toimepanek vähemalt kolme tingimuse ehk kolme elemendi ajalist ja ruumilist kokkulangemist (Felson 1998:53, Felson 2000:208):

1. *motiveeritud seaduserikkuja;*
2. *sobiv sihtmärk (ese või isik);*
3. *valvuri puudumine.*

Vaadeldav teooria ei pööra tähelepanu kurjategija iseloomujoontele, vaid ainult kuriteosündmuse asjaoludele. Lähtutakse tavapärasest tänavakuriteo situatsioonist, milles tegutseb vähemalt üks seaduserikkuja, kes on füüsilises kontaktis vähemalt ühe ohvriga (Felson 1998:53).

Kuriteosündmust võibki vaadelda kui nende kolme elemendi koosmõju tulemust (joonis 1). Esiteks, *sobivaks sihtmärgiks* võivad olla nii esemed kui inimesed. Kindlas piirkonnas võib olla teatud ihaldusväärseid esemeid, peibutusi ja võimalusi, materiaalsete esemete küllust teatud kauplustes, kaubamajades või asutustes, kust saab varastada, eluviisi anonüümsust, jms.

Joonis 1. Kuriteosündmuste asetleidmise kolm põhitingimust (vastavalt Felson'i & Cohen'i teooriale)

Sihtmärgi sobivust õigusrikkuja jaoks võib hinnata 4 kriteeriumi järgi (Felson 1998:54-59):

1. sihtmärgi *väärtus* seaduserikkuja jaoks – V (*value*),
2. sihtmärgi *inertsus* või teovõimetus seaduserikkuja jaoks – I (*inertia*),
3. sihtmärgi *nähtavus* või peibutavus potentsiaalse seaduserikkuja jaoks – V (*visibility*),
4. sihtmärgi *kättesaadavus* seaduserikkuja jaoks ja võimalus (sellega) põgeneda – A (*access*).

Inglise keeles annavad nende sõnade esitähed kokku akronüümi VIVA (*value, inertia, visibility, access*). Loomulikult sihtmärgi väärtus on subjektiivne mõiste, sihtmärki tuleb hinnata õigusrikkuja „silmade läbi“.

Teiseks, ühiskonnas leidub piisavalt *inimesi, kel on motiveeritud seaduserikkumiseks*. Sellise kategooria alla kuuluvad narko- ja alkoholisõltlased, toksikomaanid, mängusõltlased, jõukusesse kogunenud ja hulkuvad noorukid, kauaaegsed töötud jt.

Kolmandaks, *valvuri puudumine*, kusjuures valvuriks võivad olla lisaks politseinikele ja turvameestele tavalised kodanikud, kodudes viibivad inimesed, naabrivaheldajad, kolleegid töökohal, jms. Olulisimad oma vara valvurid on siiski elanikud ise (Felson 1998:53).

Vaadeldav teooria on oma olemuselt pragmaatiline, ei pöörata tähelepanu kuritegevuse poliitilistele aspektidele. Ühtlasi teooria autorid väidavad, et kuritegusid panevad üldreeglina toime tavalised inimesed.

AT oluline eelis paljude teiste kriminoloogiliste teooriate ees ja ühtlasi panus kriminoloogiasse seisneb asjaolus, et AT suudab luua seose kuriteosündmuste ja suurte ühiskondlike muutuste vahel. Kui võimalikud õigusrikkujad suudavad vältida vanemate või õiguskaitse järelevalvet, turule paisatakse üha kallimaid ja kergemini kantavaid tarbekaupu, mis tähendab vaadeldava teooria mõistete valguses sobivate sihtmärkide arvu kasvu, või on nende sihtmärkide valve puudulik, siis võimalused kuriteosündmusteks kasvavad oluliselt. (Felson 1996:21)

Ükski kuritegevuse teooria ei suuda kõiki kuriteoliike või -nähtusi hõlmata, nii ei tee seda ka AT. Sellest tulenevalt ei suuda nimetatud teooria seletada professionaalset, poliitilist, narkokuritegevust ega organiseeritud kuritegevust.

1.3. Ratsionaalse valiku teooria

Iga inimene teeb otsuseid ja langetab valikuid iga päev, püüdes neid võimalikult ratsionaalsemalt teha. Samamoodi ka seaduserikkujad langetavad pidevalt mitmesuguseid valikuid. Loomulikult need otsused ei pruugi olla igakülgsest läbimõeldud, vaid antud isiku võimetest lähtuvalt teatud piirides ratsionaalsed.

Ka ratsionaalse valiku teooria kuulub neoklassikalisse üldteoreetilisse suunda. Argielu ja ratsionaalse valiku teooriad on oma olemuselt väga lähedased ja sarnaste lähte-eeldustega ning seetõttu on hakatud neid sageli vaatlema koos.

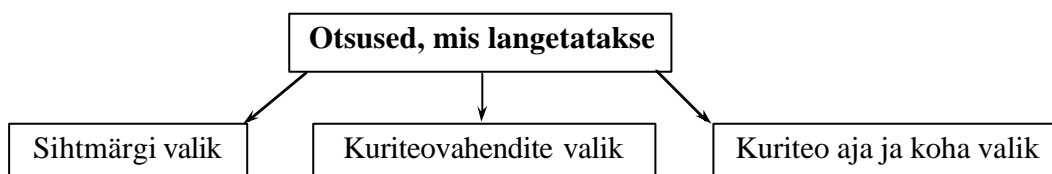
Esmased, lihtsamad ratsionaalse valiku teooria variandid tekkisid juba 1960ndatel. Seaduserikkuja otsustamist vaadeldi väga sirgjoonelise valikute tegemise protsessina. Nii usuti, et potentsiaalne seaduserikkuja kalkuleerib seaduslikke teenimisvõimalusi ja võrdleb neid ebaseaduslike meetoditega saadava teenistusega, arresterimise võimalusi ja tõenäolist karistust. Isik valib sellise tegevuse, seadusliku või ebaseadusliku, mis pakub parima teenimisvõimaluse. Neid ratsionaalse valiku teooria esmaseid variante kritiseeriti teravalt. Need variandid eeldasid seaduserikkuja ratsionaalsuse väga kõrget taset. Ühtlasi märgiti, et mõningate kirekuritegude motivatsioon võis näida patoloogiline, kuid nende kavandamine ja täideviimine võisid olla igati ratsionaalsed. (Burke 2001:43-44)

Ratsionaalse valiku kaasaegse teooria töötasid välja inglise kriminoloogid **Derek Cornish** ja **Ronald Clarke** 1980ndatel aastatel. Teooria näeb kuriteo sooritamist eelkõige valikute tegemisenä. Ratsionaalse valiku teooria väidab, et seaduserikkujad nagu teisedki ratsionaalsed, majanduslikult kalkuleerivad inimesed, kaaluvad tõenäosusi (riski) ja saadavat kasu, mis on seotud erinevate aktsioonidega ja valivad selle, mis võimaldaks maksimeerida kasulikkust. (Cornish 2001:305)

Ratsionaalse valiku teooria järgi kuritegu on lihtsalt ratsionaalne tegu, mis on toime pandud täiesti tavalise inimese poolt, kes reageeris teatud survele, võimalustele ja situatsioonilistele ahvatlustele (Burke 2001:44).

Seaduserikkumine loomulikult ei ole vaid ühe otsuse tulemus. Tavaliselt langetatakse terve rida otsuseid ja valikuid (joonis 2). Vastavalt ratsionaalse valiku teooriale kuriteo sooritamise otsustamisel langetatakse mitmesuguseid valikuid (Siegel 2003:111):

- kuriteoliigi valik,
- kuriteo koha ja aja valik,
- kuriteo sihtmärgi valik.

Joonis 2. Põhiotsused, mis langetatakse kuritegu kavandades (vastavalt ratsionaalse valiku teooriale)

Ratsionaalse valiku teooria aluseks on autorid võtnud viis põhimõtet, millest lähtumist peetakse kasulikuks nii uurimistöös kui ka kuritegevuse kontrolli ülesehitamisel. Need põhimõtted on järgmised (Cornish 2001:304-305):

- Ratsionaalsuse põhimõte.* Eeldatakse, et kuritegelik käitumine on üldreeglina ratsionaalne, mõeldes selle all soovitud eesmärkide saavutamist tõhusate aktsioonide läbi.
- Vastastikuse mõjutamise põhimõte.* Kuritegelik käitumine, nagu muudki käitumisviisid, hõlmab indiviidi ja keskkonna vastastikust mõjutamist, kuriteosündmus ongi sellise vastastikuse mõjutamise tulemus.
- Valiku põhimõte.* Vaadeldes rikkumist seaduserikkuja ettekujutuste, valikute ja otsustuste tulemusena, siis selline lähenemisviis on kasulik kuritegeliku käitumise sihtide ja meetodite selgitamisel.
- Kuriteospetsiifilisuse põhimõte.* Kuna erinevad kuriteod erinevad oma sihtide ja meetodite poolest, siis nad tõenäoliselt hõlmavad erinevaid valikuid ja otsustusi ning seetõttu tuleb alati arvestada kuriteo spetsiifilisust.

- E. *Otsustamismudelite põhimõte*. Vajalikud on erilised, kuriteospetsiifilised kuriteo toimepanemise ja kuriteosse kaasahaaratus otsustuste kirjeldused. Need peegeldavad aja, tagajärgede ja muude muutujate üle otsustamise loomuse erinevusi.

Ratsionaalse valiku teooria on avaldanud kriminoloogilisele mõtte arengule mõju kolmel viisil (Cornish 2001:304):

1. Ratsionaalse valiku teooria on pakkunud paljudele sotsioloogilistele teooriatele fundamentaalse, kuigi suuresti tunnustamata, diskursuse. Diferentseeritud assotsiatsioonide-, stigmatiseerimise-, pinge-, kontrolli- ja konfliktiteooriad kõik eeldavad, et hälbiv käitumine on oma olemuselt seletatav ja ratsionaalne indiviidi sotsiaalsete ja majanduslike tingimuste taustal.
2. Ratsionaalse valiku teooria pakub korrektiivi avalikus arvamuses levinud kalduvusele kuritegelikku käitumist patoloogiseerida, mis näeb seda puhtalt irratsionaalse või vigase mõtlemise tulemusena.
3. Ratsionaalse valiku teooria võtab aluseks seisukoha, et kuritegelik käitumine on funktsioon motivatsioonist ja võimalustest. Teadmised kuritegeliku käitumise sihtidest ja meetodeist pakuvad rohkem võimalusi praktikale orienteeritud teoretiseerimiseks.

Nii argielu kui ka ratsionaalse valiku teooriad on rikastanud kriminoloogilist mõtet ja osutunud ka praktilises tegevuses, eelkõige kuritegevuse ennetustöös, kasulikeks.

Täiendavaks lugemiseks:

1. Felson, M. 1998. *Crime and Everyday Life*. Thousand Oaks.
2. Laine, M. 1997. *Sissejuhatus kriminoloogiasse ja hälbiva käitumise sotsioloogiasse*. Tallinn, Vantaa.

2. CHICAGO KOOLKOND. LINNAKURITEGEVUS

- 2.1. *Chicago koolkonna teke*.
- 2.2. *Uurimisstrateegia ja -metodoloogia*.
- 2.3. *Uurimistulemusi*.
- 2.4. *Sotsiaalse disorganisatsiooni teooria*.
- 2.5. *Katse luua kuritegevuse ökoloogiline teooria*.

2.1. Chicago koolkonna teke

Linnade kuritegevus ja neis asetleidvate kriminaalsete protsesside iseloom on mõtlejaid juba sajandeid huvitanud. Linnade tekkest alates on täheldatud, et kuritegevuse tase linnades ületab tunduvalt kuritegevuse taseme maakohades. Esimesed linnade kuritegevuse kriminoloogilised uuringud algasid 19. saj alguses. Tuntuiks said belglase Adolphe Quetelet ja prantslase Andre Guerry uuringud ja nende baasil esitatud üldistused, mida hakati nimetama kuritegevuse geograafiaks.

Kuid linnakuritegevuse süstemaatilised ja süvauuringud algasid alles 20.sajandil. Erilise panuse vaadeldavasse uurimissuunda andis Chicago kriminoloogia koolkond. Seda koolkonda on nimetatud ka sotsiaal- või inimökoloogia koolkonnaks. Chicago koolkond kui silmapaistvamaid koolkondi kriminoloogia ajaloos tekkis 20. sajandi 20ndate aastate algul Chicago ülikooli juures. Koolkonna teket soodustasid mitmed olulised, eelkõige sotsiaalsed, majanduslikud ja isiksuslikud eeldused.

Sotsiaalsed eeldused. Chicagost oli 1920ndateks aastateks kujunenud erakordselt kõrge kuritegevuse tasemega linn. Võis väita, et Chicagost sai omamoodi riigi (või isegi maailma) kuritegevuse pealinn. Linnamaastikku ilmestasid kuritegelikud banded, noorukite jõugud, organiseeritud kuritegevus. Linnas vohas lisaks seaduserikkumistele alkoholism, narkomaania, prostitutsioon, hasartmängurlus jms hälbiv käitumine. Just Chicagos tegutsedes said maailmakuulsaks sellised gangsterid nagu Al Capone, Lucky Luciano, jpt. Kuritegevuse tormilist kasvu, eriti selle organiseeritud vormis, soodustas kurikuulsa „keeluseaduse“ vastuvõtmine, mis lõi viljaka pinnase salakaubaveoks ja selle baasil superkasumite teenimiseks. Ühtlasi

salakaubaveost, alkoholi illegaalsest müügist ja prostitutsioonist saadava hiigelkasumi baasil tekkisid ja arenesid võimsad organiseeritud kuritegevuse rühmitused. „Kuiiva“ seaduse vastuvõtmine tõi kaasa ootamatuid negatiivseid nähteid. Sai selgeks, et seaduse kehtestamine, mille sisu on vastuolus elanikkonnas sügavalt juurdunud traditsioonide, tavade ja arusaamadega, seadus, mis on sotsiaalselt läbimõttelata, võib olla isegi kuritegevuse järsu kasvu tõukejõuks. Olles kogenud nimetatud „keeluseadusega“ mitmeid ränki negatiivseid tagasilööke, tühistas Ameerika seadusandja 1933. a selle seaduse. Kuritegevuse kõrge tase Chicagos lausa nõudis ja ergutas selle teaduslikku uurimist.

Majanduslikud eeldused. 20. sajandi alguses leidis aset Chicago kui linna ja majanduskeskkonna plahvatuslik areng. Kui 19. sajandi keskel oli Chicago vaid paarisaja elanikuga küla, siis sellest alates hakkas elanikkond kasvama pöörase kiirusega. 1920ndateks aastateks oli elanikkond suurenenud kolme miljonini. 1930ndate alguseks sai Chicagost Ameerika Ühendriikide suuruselt teine linn. Linna selline erakordselt kiire kasv tekitas paljudes ärevust ja ohutunnet. See oli üheks ajendiks, mis sundis linnajuhte pöörduma teadlaste poole. Ühtlasi pakuti teadlastele -uurijatele soliidseid ainelisi stiimuleid kõrge töemotivatsiooni tekitamiseks.

Isiksuslikud eeldused. Teatud määral õnnelike juhuste kokkulangemise tulemusena sattusid Chicagosse tööle silmapaistvate vaimsete võimetega, sügavate tunnetushuvidena ja ambitsioonikad teadlased, kes rajasid Chicagost maineka intellektuaalse keskuse. Ülikooli ja selle ümber tekkis sarnaselt mõtlevate ja lähedaste sotsiaalsete hoiakutega inimeste rühmitus, kellest kujuneski Chicago kriminoloogiline koolkond. Koolkonna „näo“ kujundasid Clifford Shaw ja Henry McKay, kes töötasid nõ tandemina, Frederick Thrasher, William Healy, Paul Cressey jpt. Samal ajal töötasid Chicago Ülikoolis veidi hiljem maailmakuulsuse saavutanud sotsioloogid William Thomas ja George Herbert Mead, pisuti hiljem ka Robert Park ja Ernest Burgess. Nende kõigi loominguiline ja vastastikku vaimselt rikastav tegevus kujundasidki Chicagost Ameerika Ühendriikide 20. saj esimese poole sotsiaalteaduste juhtiva keskuse.

2.2. Uurimisstrateegia ja -metodoloogia

Chicago koolkond sai kuulsaks nii oma empiiriliste uuringutega kui ka neist tuletatud teooriatega. Keskseteks kujunesid kaks uurimisvaldkonda – linnakuritegevus ja noorte kuritegevus.

Clifford R. Shaw ja Henry D. McKay, nimetatud koolkonna kaks prominentsemat esindajat, alustades uurimist, tõstasid kuus uurimisprobleemi (Beirne & Messerschmidt 1995:405):

1. Kas noorte delinkventsuse tase ja täiskasvanute kuritegevuse tase varieeruvad samalaadselt erinevates linnatüüpides?
2. Kas noorte delinkventsuse tase seostub noorte retsidivismi tasemega?
3. Kas noorte delinkventsuse tase sõltub kohaliku kogukonna majanduslikest, sotsiaalsetest ja kultuurilistest karakteristikutest?
4. Kas noorte delinkventsuse tase sõltub immigratsiooni lainetest?
5. Kuidas majanduslikud ja sotsiaalsed tingimused mõjutavad noorte delinkventsuse kui teatud naabruskonna kultuurilise traditsiooni arengut?
6. Kuidas võiks noorte delinkventsust ennetada ja kohelda?

Märkimisväärseteks võib pidada ka uurijate pingutusi uute meetodite kasutuselevõtmisel ja juurutamisel. Pakuti välja ja kasutati selliseid uurimismeetodeid nagu süvaintervjuu, osalusvaatlus, elulugude analüüs, jms. Rakendati nii kvalitatiiv- kui ka kvantitatiivmeetodeid. Ka andmete matemaatilis-statistilisel töötlemisel kasutati tolle aja kohta uudset meetodit – korrelatsioonianalüüsi.

Uurimused rajati väga laiaulatusliku andmebaasi moodustamisele ja analüüsimisele. Eriti massiivselt kasutati dokumentide vaatlust, analüüsi 56 000 kohtutoimiku materjale ajavahemiku 1900–1933 kohta (Lanier & Henry 2004:212). Andmeid noorte delinkventide kohta koguti ja analüüsi erinevate perioodide kaupa: 1900-1906 – 8056, 1917-1923 – 8141, 1927-1933 – 8411 ja 1934-1940 – 9860 noore delinkvendi kohta. Kohtutoimikutest saadud noorte delinkventide andmed, eriti nende elukohad paigutati kaartidele. Selliste andmete võrdlemine ei võimaldanud võrrelda mitte ainult samade piirkondade õigusrikkumiste taset erinevatel ajaperioodidel, vaid ka sotsiaaldemograafilisi muutusi läbiteinud piirkondi stabiilsete piirkondadega. (Beirne & Messerschmidt 1995:406-407)

Uurimisstrateegia hõlmas kolm põhietappi:

1. õigusrikkumiste geograafiline lokaliseerimine (kasutades linna kontuurkaarte),
2. õigusrikkujate kontingendi analüüs kindlate näitajate alusel,
3. statistiliste seoste analüüs (võttes kasutusele tolle aja kohta uudse korrelatsioonanalüüsi).

2.3. Uurimistulemusi

Väga laiaulatuslik andmestik, kuid ka hüpoteeside olemasolu, võimaldasid tuletada hulgaliselt üldistusi ning järeldusi linnas, linnakogukondades ja alaealiste seas levinud kuritegevuse kohta ning nende seoste kohta muude sotsiaalsete karakteristikutega, eriti sotsiaalsete probleemidega. Enamus Chicago koolkonna poolt tehtud linnakuritegevuse-alaseid järeldusi on leidnud empiirilist kinnitust ka teistes Ameerika Ühendriikide, Kanada ja Euroopa paljude riikide linnakuritegevuse uuringutes.

- Kuritegevuse kõrge tase teatud linnaosas säilis aastakümneid, vaatamata sellele, et sellest linnaosast oli lahkunud kogu elanikkond, kes sinna aastakümneid tagasi oli elama asunud, asemele tulnud elanike rühmad erinesid väga oluliselt eelnevatest nii rahvusliku kui rassilise koosseisu poolest. Kuid vaatamata elanike järjepidevale vahetumisele, uute etniliste gruppide „areeniletulekule“, ilmestas teatud linnaosa järjepidevalt kuritegevuse kõrge tase, aastast-aastasse, isegi aastakümnete kaupa. *Seega kuritegevuse taset linnades mõjutab eelkõige linnaosade sotsiaalökoloogiline struktuur, mitte niivõrd selles linnas või linnaosas elavate indiviidide iseloomud.*
- *Kuritegevus jaotub linnas väga ebahühtlaselt.*
- *Kuritegevus ei ole omaette, teistest sotsiaalsetest kitsaskohtadest eraldiseisev nähtus sotsiaalsel kaardil, vaid väga tihedalt seotud sotsiaalsete probleemidega (kriminogeensemates linnaosades loob narkomaania ja alkoholism, kõrge enesetappude tase, sage haigestumus, laialdane tööpuudus, alaealiste seas sage „poppitegemine“, jms).*
- *Stabiilse elanikkonnaga linnaosades on kuritegevuse tase oluliselt madalam kui ebastabiilse elanikkonnaga linnaosades.*
- *Linnaosades, kus elab madalaima sissetulekute tasemega elanikkond, kus on kõrgeim frustratsiooni ja relatiivse deprivatsiooni tase, kujuneb ka kõrgeim kuritegevuse tase.*
- *Linnaosades, kus elab kõige rohkem immigrante ja alamklassi esindajaid, ei teki sotsiaalseid väärtusi, mis kogukonda ühendaksid, seetõttu tekib soodus pinnas hälbivusnähtete vohamiseks.*
- *Linnaosades, kus elab kõige rohkem immigrante, kus on üleasustatus, majad on viletsas ja poollagunevas olukorras, majades on antisanitaarsed tingimused, kujuneb kõrgeim kuritegevuse tase.*
- *Mida madalam on linnaosas sotsiaalse kontrolli tase, mida rohkem on seal anonüümset elulaadi, seda rohkem on seal kuritegevust.*

Chicago koolkond tõstis kriminoloogilise mõtte kõrgemale üksnes individuaalse patoloogia ja isiksuse joonte uurimise tasandilt sotsiaalse patoloogia suunas. (Lanier & Henry 2004:213)

2.4. Sotsiaalse disorganisatsiooni teooria

Sotsiaalse disorganisatsiooni mõistet, millele eestikeelse vastena võiks kasutada mõistet ühiskondlik lagunemine, kasutasid esimestena Ameerika Ühendriikide sotsioloogid William Thomas ja Florian Znaniecki 1920. aastal. Vastavalt nende määratlusele on sotsiaalne disorganisatsioon (ühiskondlik lagunemine) gruppide liikmete käitumist mõjutavate olemasolevate sotsiaalsete reeglite mõju kahanemine. Sotsiaalne disorganisatsioon esineb siis, kui kogukonnas on ühtekuuluvustunne hääbunud või on seda väga vähe, kui suhted on väga ajutised, järeelvalve naabruskonnas on madal ja sotsiaalne organisatsioon on ebatõhus. Sellistes tingimustes, näiteks, immigrandid hakkavad kaotama vanemlikku kontrolli oma laste üle ja viimased kohanevad dominantkultuuri nõudmistega. Kogukonna ühtekuuluvustunde kadumine toob kaasa noorte õigusrikkumistele-kalduva elustiili tekkimise. (Clark 2001:370)

Kuid sotsiaalse disorganisatsiooni teooria töötasid välja Chicago koolkonna esindajad Shaw ja McKay 1929. a toetudes oma kriminoloogiliste uuringute tulemustele.

Sotsiaalse disorganisatsiooni teooria põhiseisukohad on järgmised (Shoemaker 2000:78):

- Teooria põhiidee on – õigusrikkumised on institutsionaalse (ametliku) ja kogukonnale toetava (mitteametliku) kontrolli hääbumise tulemus. Indiviidid, kes sellises sotsiaalselt lagunenu keskkonnas elavad, ei ole psüühiliste häiretega, nad reageerivad „loomulikult“ disorganiseerunud keskkonna tingimustele.
- Kogukonnale toetuvate institutsioonide lagunemine on tingitud kiirest tööstumisest, linnastumisest ja sisserändest, mis leiavad aset linnades.
- Sotsiaalselt disorganiseerunud piirkonnad kujundavad kriminaalseid väärtusi ja traditsioone, mis asendavad tavapäraseid ja selline protsess on ennast jäädvustav ja kinnistav.

Sotsiaalse disorganiseerumise (ühiskondliku lagunemise) teooria põhiseisukohad on leidnud kinnitust paljudes empiirilistes uuringutes. Eriti põhjalikult on neid seisukohti testitud Ühendkuningriigis. Neist uuringutest ilmneb, et sotsiaalse disorganiseerumise näitajad on tihedas seoses kuriteoohvriks sattumise näitajatega. Sotsiaalsed sidemed ja ühtekuuluvus on väga olulised vahendajad sotsiaalsete tingimuste ja kuritegevuse ahel. (Clark 2001:372)

2.5. Katse luua kuritegevuse ökoloogiline teooria

Chicago koolkonna ja ka teiste kuritegevuse sotsiaalökoloogiat käsitlevate uuringute ideid on püütud kokku võtta ja üldistada ühtsesse teoriasse. Olulise katse luua kuritegevuse ökoloogiline teooria tegi Washingtoni ülikooli sotsioloogiaprofessor Rodney Stark. Ta üritas üldistada kõiki kättesaadavaid kuritegevuse ökoloogiliste uuringute tulemusi ja koondada need teesidesse. Nimetatud teooria koosneb järgmistest teesidest (Stark 1996:128-142):

- Tees nr 1. Mida suurem on rahvastiku tihedus naabruskonnas, seda rohkem on seal sidemeid isikute vahel, keda iseloomustab suurim ja väikseim kalduvus hälbivaks käitumiseks. Kui näiteks keskklassiga, suhteliselt väiksema rahvastiku tihedusega asustatud piirkonnas suudavad vanemad oma lapsi „pahelisematest“ eakaaslastest suhteliselt kergesti lahus hoida, siis tiheda asustusega piirkonnas on see ülesanne vanematele raskesti, mõningatel juhtudel üli-raskesti, täidetav.
- Tees nr 2. Mida suurem on rahvastiku tihedus naabruskonnas, seda kõrgem on seal moraalse künismi tase. Moraalne künism on veendumus, et inimesed on palju halvemad sellest, mida nad püüavad näida. Inimesed üleasustatud piirkondades pakuvad halvemat, madalamat rollimudelit üksteisele, samad inimesed paistavad üksteisele rohkem austusväärsetena vähem asustatud piirkondades.
- Tees nr 3. See tase, mis iseloomustab vaadeldava naabruskonna rahvastiku tihedust ja vaesust, määrab ära ka majade ülerahvastatuse.
- Tees nr 4. Seal, kus naabruskond on ülerahvastatud, on suurem tendents koguneda jõukudes majadest kaugemal, kohtades ja oludes, mis soodustavad võimaluste ja ahvatluste teket hälbivaks käitumiseks.
- Tees nr 5. Kui naabruskond on ülerahvastatud, siis seal valitseb kõrge tõenäosus, et järelevalve laste üle on madalamal tasemel. Ülerahvastatud piirkondades on lastel suuremad võimalused vanemate pilgu alt kaugemale pääseda. Mitmed uuringud on empiirilisel tõestanud, et eksisteerib seos ülerahvastatuse ja laste vähese järelevalve vahel.
- Tees nr 6. Laste järelevalve madalam tase toob kaasa laste kehva koolijõudluse, mis omakorda langetab konformsuse taset ja soodustab hälbiva käitumise kasvu. Mainitud seos on leidnud kinnitust paljudes uurimustes. Hirschi ja Hindelang'i uurimused on näidanud veenvalt, et kooliga seotud tegurid kuuluvad olulisemate delinkventsust ennustavate tegurite hulka, mis uuringutes üldse on avastatud.
- Tees nr 7. Seal, kus elamud on ülerahvastatud, on elanike vahel kõrgem konfliktisuse tase, nõrgenenud omavahelised sidemed, ja madalam konformismi tase. Mitmed uuringud on tõestanud, et ülerahvastatuse ja perede vaheliste konfliktide taseme vahel on tugev statistiline seos.
- Tees nr 8. Seal, kus elamud on ülerahvastatud, elanikud on võimelised vähemal määral varjama kõikvõimalikke diskreetseid tegusid ja vastavat informatsiooni üksteise eest, mis omakorda suurendab moraalselt künismi. Ülerahvastatus muudab privaatsuse saavutamise raskemaks. Lastel on ülerahvastatud elamutes suurem võimalus näha täiskasvanute kakuksi, seksuaalsuhteid jms. Kõik see soodustab moraalselt künismi levikut.
- Tees nr 9. Vaesemad ja tihedamini asustatud naabruskonnad kalduva olema rohkem segakasutusega alad. Neil aladel on sagedamini kauplusi, ärisid, tootmisettevõtteid jms.

Tees nr 10. Segakasutusega alad loovad võimalusi ja juurdepääsu hälbivusele. Puhtalt eraelamutega piirkonnas on vähem võimalusi poevargusteks jms hälbivaks käitumiseks.

Kuritegevuse sotsiaalökoloogiline käsitlus tõmbab järjest rohkem uurijate tähelepanu ja katseid neid nähtusi teoreetiliselt mõtestada. On alust väita, et on tekkimas omaette kriminoloogiaharu – linnakuritegevuse kriminoloogia.

Täiendavaks lugemiseks:

1. Bartollas, C. 2000. Juvenile Delinquency. Boston, p. 101-108.

3. ÕPITEOORIAD

3.1. *Õpiteooriate teke.*

3.2. *Diferentseeritud assotsiatsioonide teooria. Sutherland ja tema panus kriminoloogiasse.*

3.3. *Neutraliseerimistehnikate teooria.*

3.1. Õpiteooriate teke

Esimene kriminoloogiline õpiteooria pärineb 19. sajandi lõpust. Selle loojaks ja propageerijaks oli prantsuse teadlane **Gabriel Tarde** (1843-1904). Ta töötas kaua kohtueelse uurijana, seejärel sai valitsuse statistikabüroo direktoriks ja hiljem ülikooli professoriks. Nimetatud õpetlast peetakse ka kuritegevuse sotsiaalpsühholoogia rajajaks. Tarde pälvis oma kaasaegseilt teenimatult vähe tunnustust ja tema teooria levikut takistas asjaolu, et tema isik ja ta ideed jäid samal ajal tegutsenud kuulsa kaasmaalase Emile Durkheimi varju.

Tarde kritiseeris väga teravalt tema eluajal populaarset Lombroso „sündinud kurjategija“ teooriat. Ta näitas, et väga paljud Lombroso seisukohad ja tähelepanekud ei pea paika. (Beirne & Messerschmidt 1995:351-352)

Tarde käest käis läbi ja ta analüüsis suurt hulka kohtu- ja vanglatoimikuid ning usutles seadusega pahuksisse läinuid. Ta täheldas juba varakult, et algajad seaduserikkujad õpivad „ametit“ kogenumatelt, nooremad vanematelt „kolleegidelt“. Tarde põhiväidet – „*kurjategijaks ei sünnita, kurjategijaks kujunetakse*“ – võib pidada kaasaegsegi kriminoloogia üheks põhiaksoomiks. Saadud tähelepanekute ja mõtiskluste tulemusena sõnastas ta imitatsiooni- ehk jäljendusteooria. Jäljendatakse nii teiste riidetust, soenguid, kui ka käitumisviise, suhtumisi, hoiakuid, mõtlemissterootüüpe, lööklauseid, jms. Nimetatud teooria koosneb kolmest seadusest või põhimõttest, mida vahel nimetatakse ka Tarde seadusteks.

1. **Jäljendamise intensiivsus sõltub kontaktide sagedusest ja suhete lähedusest.** Kuritegeliku jõugu liikmed õpivad eelkõige üksteiselt ja jäljendavad jõugu liikmete „nippe“, käitumismaneere ja hoiakuid.
2. **Alamal positsioonil olev indiviid (grupp) jäljendab kõrgemal positsioonil olevat isikut või gruppi.** Jõugu juht ega ka teised jõugu liikmed ei jäljenda kunagi alamal positsioonil olevat isikut, vaid imiteeritakse kõrgemal positsioonil olevat isikut. Tarde näitas, et toodud põhimõte kehtib ka ühiskonnas laiemalt. Ta tõi rikkalikult fakte, et paljud pahed on saanud alguse ühiskonna „ladvikust“ ja levinud seejärel „massidesse“. Nii näiteks joomarlus, suitsetamine, poliitilised tellimusmõrvad, süütamised, jms said alguse feodaalsest kõrgkihist ja kandusid, tänu jäljendamisele, üle rahvahulkadesse. (Beirne & Messerschmidt 1995:367)
3. **Moodsam ese või käitumisviis tõrjub välja vanema eseme või käitumisviisi.** Kui 17.-18. sajandil tapeti teine isik üpris sageli koodiga või muu tööriistaga, siis 19.-20. sajandil tõrjus need välja terariist, 20. sajandi lõpust alates suureneb üha tulirelvade osakaal tapmisvahendite hulgas. Ameerika Ühendriikides ongi tulirelvad muutunud ülekaalukalt levinumaks tapmisvahendiks.

Tarde tõstis esile ka mõiste „urbanism“ ja kirjeldas seda nähtust kui kuritegevust oluliselt soodustavat asjaolu. Ta näitas, et urbanism on suur areen kuritegevuse levikuks tänu jäljendamise suurepärastele võimalustele. (Beirne & Messerschmidt 1995:368)

3.2. Diferentseeritud assotsiatsioonide teooria. Sutherland ja tema panus kriminoloogiasse

Kriminoloogia levinuima õpiteooria töötas välja ameerika teadlane Edwin H Sutherland.

Maailmamainega Ameerika Ühendriikide kriminoloog **Edwin H. Sutherland** (1883-1950) sündis Gibboni linnas (Nebraska) ja kasvas üles Nebraska ning Kansase osariikides. Oma teadusdoktori kraadi, sotsioloogia alal, omandas Chicago ülikooli juures 1913. aastal. Põhitööna õpetas kriminoloogiat, töötades õppejõuna Illinoisi, Minnesota ja Chicago ülikoolides. Seejärel sai sotsioloogiakateedri juhatajaks Indiana ülikoolis, töötades seal elu lõpuni. Tema suurtöödest võib esile tõsta järgmisi. 1924. a. avaldas hiljem väga populaarseks saanud kriminoloogia õpiku *Principles of Criminology*. Veel 1990ndatelgi on avaldatud selle väga tunnustatud autori õpiku kordustrukke, kuigi uuendatud pealkirja all – nüüd *Criminology*. Loomulikult on tema õpilased, eriti Donald Cressey, veidi ajakohastanud, täiendanud ja parandanud õpiku uusi variante. 1937. a tutvustas Sutherland oma väga originaalset ja põhjalikku elukutseliste varaste subkultuuri uurimust ning üllitas vastava teose *The Professional Thief*. 1939. a esitas Sutherland *diferentseeritud assotsiatsioonide teooria*. 1949. a avaldas olulist probleemi, st valgekraede kuritegevust, uuriva, põhjapaneva monograafia *White Collar Crime*. Sutherlandi peetakse kriminoloogia sotsioloogilise koolkonna rajajaks. (Cohen 1972:438)

Sutherlandi teooria baseerub Gabriel Tarde'i jäljendusteooriale ja George Herbert Mead'i sümbolilisele interaktsionismile. Diferentseeritud assotsiatsioonide teooria koosneb üheksast teesist (Sutherland & Cressey 1978:80-83):

1. *Kuritegelik käitumine on õpitud.* – See tähendab, et kuritegelik käitumine ei ole pärilikult edasi antud; ühtlasi, isik, kel ei ole mingitki treenitust kuritegevuses, ei satu kuritegelikku käitumisse.
2. *Kuritegelik käitumine on õpitud interaktsioonis teiste inimestega kommunikatsiooni protsessis (suhtlemises).* – Kommunikatsioon on suures osas verbaalne, kuid hõlmab ka žestide kommunikatsiooni.
3. *Põhiline osa kuritegelikust käitumisest õpitakse väikegruppides.* – See tähendab, et impersonaalsed kommunikatsiooniagendid, nagu kino ja ajalehed, mängivad suhteliselt väikest rolli kuritegeliku käitumise kujunemises.
4. *Kuritegeliku käitumise õppimine sisaldab:*
 - kuriteo toimepanemise tehnikat,
 - motiive, ajendeid, ratsionaliseeringuid ja hoiakuid.
5. *Motiivide ja hoiakute iseloom, mida õpitakse, tuleneb määratlustest, mille järgi seaduste jaotatakse järgimistvääri jaoks ja mittevääri jaoks.*
6. *Isik muutub delinkvendiks (õigusrikkujaks) kui tema psüühikas saavad määratlused, millest tulenevalt seadusi ei peeta järgimistvääri jaoks, ülekaalu vastupidiste määratluste üle.* – See on vaadeldava teooria keskne põhimõte. Isik muutub delinkvendiks kriminaalsete mudelitega kontaktis olemise tõttu, kuid ka antikriminaalsetest mudelitest isoleerituse tõttu.
7. *Diferentseeritud seosed võivad varieeruda sageduselt, kestuselt, prioriteetsuselt ja intensiivsusest.* – See tähendab, et assotsiatsioonid kuritegeliku käitumisega ja ka assotsiatsioonid antikriminaalse käitumisega varieeruvad mitmetes aspektides.
8. *Kuritegeliku käitumise õppimine diferentseeritud seostes kriminaalsete ja antikriminaalsete mudelitega hõlmab psüühilisi mehhanisme, mida rakendatakse muudegi õppimiste puhul.* – See tähendab, et kuritegeliku käitumise õppimine ei piirdu jäljendamisega (imitatsiooniga).
9. *Kuritegelikku käitumist ei saa seletada üldvajadustest ja -väärtustest lähtudes.* – Vargad üldreeglina varastavad raha hankimiseks, kuid ka ausad töötajad töötavad raha hankimiseks.

3.3. Neutraliseerimistehnikate teooria

Sutherland'i diferentseeritud assotsiatsioonide teooria väidab, et kuritegelikku käitumist omandades õpitakse erilisi *ratsionaliseeringuid ja määranguid, mille järgi teatud seadusi ei peeta järgimistvääri jaoks*. Just neid ideid aluseks võttes ja edasi arendades töötasid 1957. a Princentoni ülikooli teadlased Gresham M. Sykes ja David Matza välja oma neutraliseerimistehnikate teooria (edaspidi – NT) (Lanier & Henry 2004:168-169).

Nimetatud teooria püüabki vastata küsimustele, missugune on ratsionaliseeringute sisu, toime ja kuidas nad kujunevad. NT väidab, et suur osa õigusrikkumiste psühholoogiast baseerub hälbiva käitumise õgustustel, selliseid õgustusi peetakse delinkventide poolt õigeiks ja põhjendatuiks, kuid õgussüsteemi ega laiema ühiskonna poolt mitte. Neid hälbiva käitumise õgustusi nimetavadki autorid neutraliseerimistehnikaiks. NT järgi alaealine kujunebki hälvikuks neutraliseerimistehnikate (vahel nimetatakse neid ka -meetodeiks) omandamisega.

Teooria üks autoreid, David Matza tegi rikkalikult tähelepanekuid alaealiste seaduserikkujate kohta, töötades nendega igapäevaselt sotsiaaltöötajana ja õppis noorte delinkventide psühholoogiat hästi tundma. Selliste tähelepanekute põhjal kujunesid autoritel NT luues teatud seisukohad seaduserikkujate kohta (Siegel 2003:225):

- Seaduserikkujad tunnevad aeg-ajalt süümepiinu oma seadusevastaste tegude pärast.
- Seaduserikkujad austavad ja imetlevad sageli seaduskuulekaid inimesi. Väga ausate ja väärivate inimeste ees tuntakse isegi aukartust. Kui sellist inimest halvustatakse, võivad seaduserikkujad kiiresti asuda nende väärivuse kaitsele.
- Seaduserikkujad tõmbavad selge piiri nende, keda võib ohvriks valida, ja nende, keda ei tohi ohvriks valida, vahele. Esimesse rühma, keda ei rünnata, kuuluvad sageli kirikuõpetajad jt vaimulikud, oma vähemusgrupi liikmed, invaliidid, jt. Loomulikult ei saa seda reegliti absoluutseks pidada, aeg-ajalt rünnatakse ka eespool mainitud.
- Seaduserikkujad ei ole immuunsed korralikkuse nõuete suhtes. Paljud seaduserikkujad, nii nagu seaduskuulekadki, käivad kirikus, viljelevad pere-elu, õpivad koolides või mingitel kursustel, jm.

Kuritegelikule teele sattumine on ühiskonnas heakskiidetud väärtuste neutraliseerimise tulemus, õppides teatud tehnikaid, mis võimaldavad inimestel tõrjuda seadusevastasest käitumisest tekkinud moraalseid dilemmasid (Sykes & Matza 1980:217-218).

Neutraliseerimistehnikad on vajalikud oma tegude õigustamiseks, nii iseenda kui teiste silmis. Ühtlasi sellised tehnikad võimaldavad vabaneda või vähemalt vähendada hälbivast käitumisest tekkivaid võimalikke süümetundeid. Neutraliseerimine vabastab delinkvendi psühholoogilistest seostest seadustega nii, et ta on moraalselt vaba õigusrikkumiste toimepanemiseks.

Sykes ja Matza analüüsisid õigusrikkujate kõikvõimalikke seletusi ja vabandusi oma hälbiva käitumise õigustamiseks. Analüüsi tulemusena klassifitseerisid nad võimalikud neutraliseerimistehnikad ja esitasid viis vastavat tüüpi (Sykes & Matza 1980:217-223; Ginter 1991:27-29):

1. *Vastutuse eitamine.* – Õigusrikkujad võivad leida hulgaliselt põhjuseid, miks nad ei saanud teisiti toimida, kui nad tegid. Esitatakse toimepandud hälbiv tegu „õnnetusjuhtumina“. Kuid tavaliselt selle sündmuse juhuslikkuse rõhutamisega ei piirduta. Püütakse näidata, et teod on toime pandud isiku tahtest sõltumatult. Väidetakse, et tegutsema panid tema kontrollist väljaspool olevad asjaolud, nagu mitte-armastavad vanemad, halvad sõbrad või halb agulikeskkond. Võib ka täheldada, et hälvik võtab omaks minapildi, milles kesksel kohal on „piljardipalli“ kujund – ta vaatlleb end isikuna, kes enda tahtest sõltumatult satub üha uutesse sekeldustesse. Psühhodünaamilisest vaatekohast lähtudes võib isiku selline hoiak oma enda tegude suhtes tähendada sügavat võõrandumist oma minast. On oluline rõhutada, et vastutuse eitamine on tingitud kogu kultuurist, mitte aga ainult antud isiku iseloomust.
2. *Kahju eitamine.* – Teine põhiline neutraliseerimise tehnika keskendub kahjudele või vigastustele, mis hälbiva teoga põhjustati. Paljude riikide kriminaalõigus teeb vahet kuritegedel, mis juba oma olemuselt on kuritegelikud (*mala in se*) ja kuritegedel, mis on küll ebaseaduslikud, kuid ei ole amoraalsed (*mala prohibita*). Hinnates oma teo kuritegelikkust, võib hälvik teha samamoodi vahet. Kuid hälviku jaoks võib küsimus teo kuritegelikkusest moonduda küsimuseks, kas tema hälbiv tegu tekitas kellelegi selget kahju. Kuid seda võib tõlgendada juba mitmeti. Vandalismi, näiteks, võib vaadelda lihtsa „vallatusena“. Ta võib kuulutada, et isikud, kelle vara sai kannatada, võivad saada kindlustusfirmadelt hõlpsasti kahjude kompensatsioone. Samamoodi võib autovargust vaadelda laenamisesena või jõukudevahelist kaklust eratülina, mis ei ole teiste ega ühiskonna asi. Kahju eitamise tehnika kasutamine ei eelda põhjalikke arutlusi sel teemal. Hälvik pigem tunneb uduselt, et tema käitumine tegelikult ei tekitanud olulist kahju, kuigi on seadustega vastuolus. Nii nagu vastutuse eitamisel seos indiviidi ja tema tegude vahel ähmastub, nii hägustub kahju eitamisel seos teo ja selle tagajärje vahel. Kuna ühiskond ka ise vahel vaatab läbi „sõrmede“ hälviku sellistele tegudele, nagu koolist „poppi panemine“, „vallatused“, jms, siis tugevdab see veelgi mõtet, et hälviku poolt neutraliseerimistehnika rakendamine on pigem tavalise praktika laiendatud kasutamine kui üldkohustuslike normide täieliku eitamise väljendus.
3. *Ohvri eitamine.* – Isegi kui hälvik tunnistab end oma hälbivate tegude eest vastutavaks ja on valmis tunnistama, et tekitas kellegi kahju, siiski võib ta moraalselt hukkamõistu neutraliseerida viidates asjaolule, et antud tingimustes pole selles kahjutekitamises midagi valesti. On võimalik väita, et kahju ei olegi nendes tingimustes üldsegi mitte kahju, vaid pigem õiglane kättemaks või karistus. Sellise peene

mõttekäiguga seab ta ennast tasuja rolli ja hoopis ohver muutub süüdlaseks. Taoline neutraliseerimine leiab aset siis, kui rünnatakse oletatavaid või tegelikke homoseksuaale, vähemusgruppide esindajaid, kui „nad endale liiga palju lubavad“, vandalismi puhul, kui see toimub ebaõiglasele õpetajale või kooli juhtkonna esindajale kättemaksuna, või varastatakse „vaeseid riisuvalt“ kaupmehelt. Kõike seda võib hälvik tõlgendada kui kahju tekitamist sellele, kes ise on patune. Ohvri olemasolu eitamine tema muutmisega isikuks, kes on väärt seda, et talle kahju tekitataks, kujutab endast hälvikute poolt teiste ühiskonnaliikmete kaheks kategooriaks jaotamise äärmuslikku vormi (isikuteks, kes võivad olla nende ohvriteks ja kes ei saa olla nende ohvriteks).

4. *Hukkamõistjate hukkamõistmine.* – Neljanda neutraliseerimistehnika sisu kujutab endast hukkamõistjate hukkamõistmist. Hälvik nihutab tähelepanu keskpunkti oma hälbiva telt tegudelt nende isikute motiividele ja käitumisele, kes teda hukka mõistavad. Ta võib väita, et need, kes teda hukka mõistavad, on silmakirjalikud maskeerunud õigusrikkujad või isikud, keda ajendab omakasu. Niisugune hoiak kogu seaduskuuleka ühiskonna suhtes võib omandada erilise tähenduse, kui ta muutub domineeriva ühiskonna normide kehtestajate ja täitmise tagajate vastu suunatud küünilisuseks. Õpetajatel on alati oma „lemmikud“ ja vanemad valavad oma paha tuju alati välja oma laste peale. Ei ole tähtis, kuivõrd põhjendatud on sellised ühekülgsed arvamused, vaid see, kuidas ta aitab tõrjuda ja kõrvale lükata normide rikkumisega seotud negatiivseid emotsioone. Tulemuseks on see, et hälvikul muutub kergemaks vähendada või mitte märgata oma käitumise väärust.
5. *Apelleerimine kõrgematele asjaoludele.* – Viienda tehnika olemus seisneb selles, et nii seesmist kui välist sotsiaalset kontrolli saab neutraliseerida sel teel, et ühiskonna kui terviku nõudmised tuuakse ohvriks väikese rühma, millesse hälvik ise kuulub, näiteks õdede või vendade, kamba või sõprade nõudmistele. Siinjuures on tähtis märkida, et niisugusel juhul vaatamata hälviku mitteallumisele ühiskonna normatiivsele süsteemile, ei ole üldsegi mitte vajalik, et ta hülgaks selle süsteemi normid. Hälvik võib end pigem vaadelda isikuna, kes seisab dilemma ees, mis tuleb lahendada, kuid seda kahjuks seaduserikkumisega. Üht sellist aspekti taolisest situatsioonist analüüsisid S. A. Stouffer ja J. Toby, kes uurisid isiklike ja ühiskondlike nõudmiste konflikti, konflikti sõpruse ja ühiskonna huvide vahel. Nende uuringute tulemused näitasid, et inimesi on võimalik klassifitseerida sõltuvalt sellest, millise valiku poole nad rohkem kalduvad. Kuid meie jaoks on kõige olulisem see, et normidest hälbimine võib toimuda mitte sellepärast, et nendest on loobutud, vaid sellepärast, et teised normid, mida peetakse olulisemateks ja seonduvateks tähtsamate kohustustega, saavad ülekaalu. Just see fakt, et hälvik peab tegelikult nii ühtesid kui teisi norme, on dilemma ja sotsiaalsete rollide konflikti sisuks.

„Ma ei mõelnud seda nii“, „Ma ei ole tegelikult kellelegi kahju teinud“, „Nad on selle ära teeninud“, Kõik norivad minu kallal“, „Ma ei teinud seda enda pärast“. Need ja teised lööklaused valmistavad alaealist ette õigusrikkumiseks. Sellised „situatsioonimääratlused“ kujutavad endast pigem kergelt nüket ühiskonna normatiivsele süsteemile, kui talle vastandliku süsteemi loomist, pigem ühiskonna olemasoleva mõtlemisviisi teatavat jätkamist kui midagi *de novo* loomist. On võimalik, et osa hälvikuid on niivõrd isoleeritud seaduskuulekate inimeste maailmast, et neil ei ole mingit vajadust rakendada neutraliseerimise tehnikaid. Kõigest hoolimata võib väita, sotsiaalse kontrolli tõhususe nõrgendamisel on neutraliseerimise tehnikail oluline tähtsus ja hälviku käitumine seletub suurelt osalt just sellega.

Õpiteooriad ei ole oma populaarsust kaotanud, pigem võib 21. saj algul täheldada kriminoloogilise mõtte edenemises märke, et õpiteooriaid püütakse edasi arendada.

Täiendavaks lugemiseks:

1. Ginter, J. 1991. Klassikalised sotsioloogilised teooriad kriminoloogias. Tartu.
2. Saar, J. 1999. Psühholoogilise kriminoloogia arengujooni. I. – Akadeemia. Nr.7. lk 1393-1407.
3. Saar, J. 1999. Psühholoogilise kriminoloogia arengujooni. II. – Akadeemia. Nr. 8 , lk 1718-1735.

4. STIGMATISEERIMISTEOORIA

1. *Sümboliline interaktsionism ja märgistamine.*
2. *Kuritegevus ja stigmatiseerimisteooria.*
3. *Primaarne ja sekundaarne hälbivus.*
4. *Hälbivuse võimendamine.*

4.1. Sümboliline interaktsionism ja märgistamine

1960ndatel aastatel kriminoloogias ja hälbiva käitumise sotsioloogias sai populaarseks sümboliline interaktsionism. Interaktsionism otseselt pole kunagi esinenud kuritegevuse ja käitumishälvete teorianana, vaid andis tõuke uuele mõttearendusele kriminoloogias. Interaktsionismi ideedest innustust saanud Chicago koolkonna esindajad vaidlustasid olukorda, kus kriminoloogias olid üleesindatud teooriad, mis rõhutasid kurjategija isikuomadusi. Uue põlvkonna teadlaste jaoks põhihuviks sai hoopis kuriteo ja kuritegevuse tähendus. Selle asemele, et positivismi vaimus otsida spetsiifilisi kurjategija omadusi ning sellest järeldada kuritegeliku käitumise põhjust, interaktsionismi ideede pooldajad keskendusid kriminaliseerimise protsessile, sellele, kuidas inimesi nimetatakse (defineeritakse) kurjategijatena või kuidas mõned teod saavad kuriteo nimetuse.

Enne kui keskendume stigmatiseerimisteooria detailsele kirjeldamisele, tasub lühidalt kokku võtta sümbolilise interaktsionismi põhiideed. Interaktsionismi aluspanijaks peetakse George Herbert Mead'i (1863-1931).

Mead'i järglane ameerika sotsioloog Herbert Blumer (1971) on võtnud kokku sümbolilise interaktsionismi põhiideed järgmiselt:

1. Inimolendid käituvad objektide, sündmuste, nähtuste, inimeste, jms suhtes nendele antud tähenduste alusel.
2. Objektide, sündmuste, nähtuste, inimeste, jms tähendus tekib inimeste vahelise sotsiaalse interaktsiooni tulemusena.
3. Inimene, puutudes kokku objektide, sündmuste, nähtuste, inimestega, jms osaleb interpreteerimise protsessis, mille käigus ta tõlgendab ja muudab nende tähendust. Seega inimene osaleb tähenduse loomes.

Teiste sõnadega see, mida objektid inimeste jaoks tähendavad, on loodud inimeste endi poolt.

Stigmatiseerimisteooria kasutab vaadeldud teoreetilist lähenemisviisi. Oma elu jooksul inimesed suhtlevad teineteisega, kasutades erinevaid märke, sümboleid. Iga silt iseloomustab kindlat käitumisviisi, nt öeldes "hull", kujutame ette inimest, kes on emotsionaalselt ebastabiilne, ohtlik, ebaloogiline, vägivaldne jne; "Tark" meie jaoks tähendab erudeeritud, loogilise mõtlemisega, kõrge intelligentsuse tasemega inimest. Mõelge, mida meie sõnapruugis tähendab sõna "blondiin". Kas ainult juuste värvi? Nagu näitest olete ilmselt märganud, kui märgistus, silt on positiivse tähendusega, kaldume seostama antud inimesega mitmeid positiivseid omadusi, ja vastupidi.

Nii positiivsed kui negatiivsed sildid kutsuvad esile käitumise subjektiivseid tõlgendusi: „probleemne nooruk” on see, kelle käitumist nimetatakse probleemseks (karjub teistest kõvemini, eristub teistest, riietub teistmoodi jne). Objektiivsed tõendused ei ole siinjuures üldse ilmtingimata vajalikud: arutletakse stiilis „tal on rästapatsid, ta kuulab Bob Marley muusikat, järelikult on ta narkomaan”. Negatiivsed sildid madaldavad märgistatu enesehinnangut, positiivsed tõstavad seda. Siinjuures pole tähtis, kas silt baseerub kuulujuttudel või faktidel – efekt on sama (Siegel 2003).

Kui inimesele kleebitud negatiivne silt on kinnitatud olulise teise poolt (vanemad, lähedased sõbrad, õpetajad), sildistamise protsessi mõju võib veelgi tugevam olla. Inimesse suhtutakse vastavalt sellele, millisenä teda nähakse. Meie näitest rästapatsidega noor võib oma välimuse pärast kogeda konflikti perekonnas, mis tõukab teda kodust kaugemale. Välimus võib mõjutada tema hindeid koolis, ta kaotab õpetajate usalduse ja hakkab ise õpetajate autoriteedis kahtlema. Inimene ise hakkab käituma vastavuses sellega, kuidas teda näevad teised.

Sarnaselt, kui inimest nimetatakse „kurjategijaks”, „retsidivistiks”, „kantpeaks” või „mõrtsukaks”, muudab see nende eraelu, karjääri ning lõppude lõpuks kogu elu.

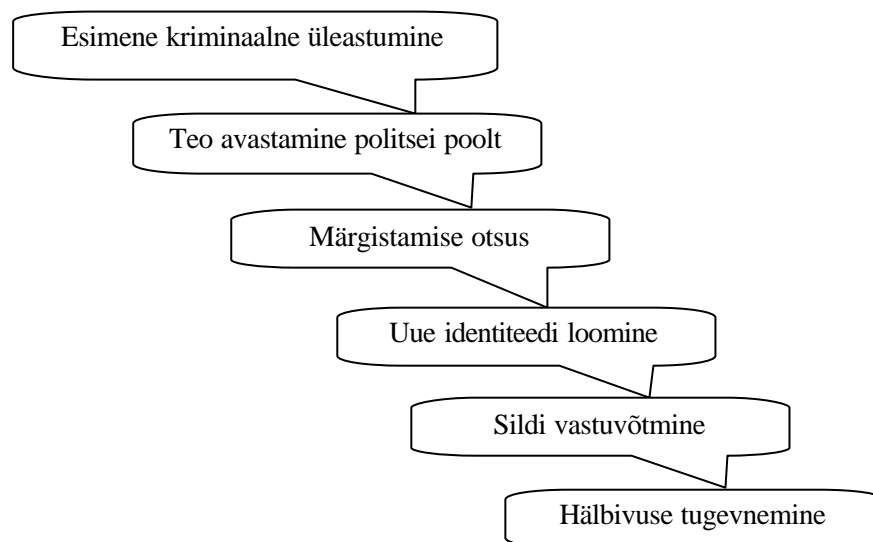
Tuletame meelde Avo Violi juhtumit. Kultuurkapitali tegevdirektorina töötanud Violi riisus 1999. aasta detsembrist kuni 2003. aasta augustini Kultuurkapitalist 8,5 miljonit krooni, millest lõviosa mängis ta maha

kasiinodes. Kohus mõistis Avo Violi 2 aastaks 8 kuuks vangi. 2004 oli Avo Viol vabadusse pääsenud. Massimeedias ja eriti lugejate kommentaarides võib sageli lugeda, et talle mõistetud vabadusekaotuse tähtaeg on liiga väike ja karistus liiga leebe. See, et vangistusest vabanemisega karistus tegelikult ei lõpe ning mehe elu pole ikkagi sama mis varem, tõestab hästi järgmine Eesti Ekspressis 2004. a 11. veebruaril avaldatud artikli lõik:

„Tartu kaarsillal artikli peakangelast pildistades satub meist mööduma [...] tunnustatud õppejõud ja mitmete väärt õpikute autor. „Tee-re!“ hõiskab Viol rõõmsalt ammust tuttavat nähes. „Tere,“ kostub automaatselt vastu ja siis „Uihh!“, misjärel rutakas mööduja pea õlgade vahele tõmbab ja pisut tempot lisab.

„Tartus on toredalt kodune,“ tõdeb Viol. Pärin vabadusetunde kohta – mees on alles ööpäeva jagu väljas. „Pinge on sees. Ei tea, mis ees ootab. Vanglas oli ses mõttes rahulik, aga nüüd ... tuleb, mis tuleb.“ Fotograafil tuleb küsatus endist mängusõltlast lähedalasuva mängupõrgu foonil pildistada. Seda Viol ei taha, nagu ka vangla seostamist tema isikuga“.

Teoria juurde tagasi tulles, tuleb märkida, et stigmatiseerimisteoreetikute arvates sildistamisel on ka kaugemale ulatuvad mõjud. Sõltuvalt sellest, kui intensiivne on sildi kleepimine, kui nähtav silt on, võib märgistatud indiviid võtta sildi omaks ning vastavalt muuta oma käitumist. See protsess on skemaatiliselt näidatud joonisel 3.

Joonis 3. Märgistamise protsess

Allikas: Siegel, L. 2001. *Criminology*. p. 242

4.2. Kuritegevus ja stigmatiseerimisteooria

Stigmatiseerimisteooria pooldajad lähtuvad põhimõttest, et käitumisviisidel, mida kuritegudeks nimetatakse, ei ole spetsiifilisi omadusi, nad ei ole kuritegelikud oma loomu poolest, vaid nad on niimoodi defineeritud ühiskonna poolt. Seda seisukohta illustreerib silmapaistva ameerika sotsioloogi Howard S. Becker'i tsitaat:

„Heroiini soonde süstimine ei ole oma loomult hälbiv tegevus. Kui õde süstib haigele narkootikumi arsti ettekirjutuse järgi, siis on see normaalne. See on sobilik, kui seda tehakse viisil, mida ühiskonnas ei peeta hälbivaks. Teo hälbivus lähtub viisist, kuidas seda määratleb avalik arvamus“. (Laine 1997:51)

Howard S. Becker, stigmatiseerimisteooria esindaja, avaldas 1963. a raamatu *Outsiders*, milles esitas stigmatiseerimisteooria ideed. Becker kirjutab:

"Sotsiaalsed grupid loovad hälbivat käitumist määratledes reeglid, mille rikkumises seisneb hälbivus ning rakendades neid reegleid teatud inimeste suhtes ja märgistades neid hälvikuteks (deviantideks).[...] Hälbivus EI OLE mingi isiku teo kvaliteet vaid hoopis teiste poolt rakendatavate reeglite ja

sanktsioonide rakendamise tagajärg. Hälvik (deviant) on see, kelle suhtes taolise märgi panemine on õnnestunud; hälbiv käitumine on käitumine, mida inimesed niimoodi nimetavad." (sama:51)

Vaatame lähemalt Beckeri seisukohti.

- Esiteks, hälbivus ei ole teo sisemine, sellele seesmiselt omane omadus, vaid hoopis sotsiaalse grupi poolt määratletud reeglite ja sanktsioonide rakendamise tagajärg.
- See loob hälviku (deviandi) identiteedi, hälbivuse (deviantse) karjääri ja hälbivuse (deviantse) subkultuurid.
- Võttes uurimisobjektiks käitumise, mida nimetatakse hälbivaks (deviantseks), tuleb mõista, et me ei saa teada, kas antud tegu kategoriseeritakse hälbivaks enne, kui teised on sellele reageerinud.
- Hälvikuks (deviandiks) märgistamisel on oluline mõju isiku edasisele sotsiaalsele osalusele. Indiviidi avalikus identiteedis toimub drastiline muutus.

Becker kasutab terminit „outsider” nende inimeste tähistamiseks, keda sotsiaalne grupp nimetab hälvikuks ning kes seetõttu asuvad väljapool „normaalsete” inimeste ringi. Millised sotsiaalsed grupid siis loovad need reeglid? Kaasaegne ühiskond on keeruline, kus sageli puudub ühine seisukoht, millised on reeglid ja kuidas tuleb need reegleid rakendada erinevates olukordades. Ühiskond koosneb erilistest etnilistest, vanuselistest, sotsiaal-majanduslikest jne gruppidest, igas grupis kehtivad omad reeglid. Ehkki võib väita, et enamus reeglitest on sarnased, näitavad uuringud, et gruppidevahelised erinevused on ikkagi märgatavad. Kuna ainult valitud gruppide reeglid saavad ühiskonnas formaalsete reeglite staatuse, tekib küsimus, kelle reeglid need on? Becker leiab, et vastus peitub majanduslikus ja poliitilises võimuses. Need grupid, kelle käes on võimu rohkem, saavad määratleda reeglid, mille järgi teised elavad. Süvenemata poliitikasse, võime näha seda meie igapäeva elu näidetel: täiskasvanud määratlevad reeglid laste ja noorukite jaoks (nt koolis käimise kohustus); kristlased – teiste uskude esindajate jaoks (nt jõulud on pühad); rahvusenamus – immigrantide jaoks; mehed – naiste jaoks.

4.3. Primaarne ja sekundaarne hälbivus

Hästituntud on ameerika sotsioloogi Edwin Lemert'i (1912-1996) primaarse ja sekundaarse hälbivuse mõisted. Lemert vaatleb hälbivust kui organiseeritud sotsiaalset vastust, mis on teatud käitumisele või isikule tagantjärele antud. **Primaarne hälbivus** on selline reeglite rikkumine, millel ei ole tõsiseid tagajärgi selle toimepannud inimese jaoks ning mis unustatakse kiiresti. Lemert kirjutab, et sotsioloogilisest vaatevinklist sellised hälbid ei paku erilist huvi, kuna nad ei ole veel sotsiaalseteks rollideks ja sotsiaalseks staatusteks muutunud. Primaarset hälbivust saab tavaliselt kuidagi ratsionaalselt seletada (varastas sööki, kuna kõht oli tühi, on ennast purju joonud, kuna läks naisest lahku jne). Sel juhul normaalne ja hälbiv käitumine on eristatud, asuvad omavahel konfliktis, ehkki kaas-eksisteerivad ühe inimese sees.

Kui aga hälbiv käitumine on korduv, nähtav ning sellele järgneb ühiskonna reaktsioon, võib see inimest muuta. Reaktsioonijärgset olukorda nimetab Lemert sekundaarseks hälbivuseks. **Sekundaarne hälbivus** on olukord, kus isik hakkab oma hälbivat käitumist või sellele baseeruvat rolli kasutama rünnaku-, kohanemis- või kaitsevahendina probleemide korral, mille on loonud sotsiaalne reaktsioon sellele (Lemert 1998:199-200).

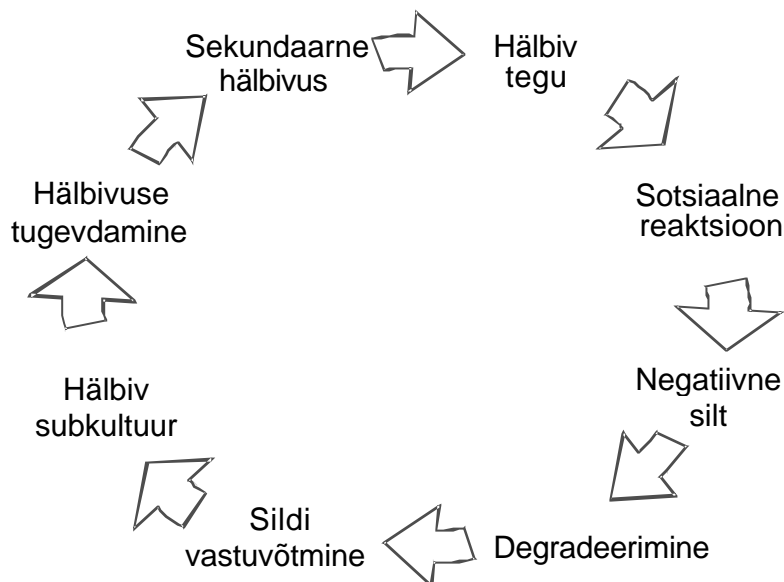
Lemert'i järgi inimese sotsiaalse rolli kontseptsioon peab olema võimendatud teiste inimeste reaktsioonidega. Väga harva üks hälbiv tegu provotseerib nii tugeva reaktsiooni, et tulemuseks saab sekundaarne hälv.

Sündmuste järjekord, mis viib sekundaarse hälbivusele, on Lemert'i arvates järgmine:

- primaarne hälbivus;
- karistus;
- järgnev primaarne hälbivus;
- rangem karistus ja tõrjumine;
- järgnev hälbivus, võimalikult vihaga ja vaenlikkusega karistajate suhtes;
- ühiskonna taluvus on jõudnud kriisi, võetakse vastu formaalsed sanktsioonid, hälvikule pannakse negatiivne silt külge;
- märgistamisele reageeritakse tugevama hälbivusega;

- indiviid võtab omaks hälviku sotsiaalne staatus, hakkab elama ja käituma vastavalt uuele sotsiaalsele staatusele. (Lemert 1998: 201)

Sekundaarse hälbivuse protsess on piltlikult näidatud joonisel 4.

Joonis 4. Primaarne ja sekundaarne hälbivus
Allikas: Siegel 2002:245

4.4. Hälbivuse võimendumine

Hälbivuse võimendumise mõiste tõi käibele ameerika sotsioloog Leslie Wilkins 1965. aastal. Seda arendas edasi inglane Jock Young 1960ndate lõpus, kui ta viis läbi osalusvaatluse Londonis elavate kanepisuitsetajate seas. Young demonstreeris, kuidas sotsiaalselt väheohtlikust kanepisuitsetamisest sai sotsiaalne probleem. Aktiivseteks tegijateks selles protsessis olid massimeedia, ühiskond, politsei ja suitsetajad ise.

Eriliselt tuleb rõhutada Young'i massimeedia rolli analüüsi. Massimeedia publikatsioonid kanepisuitsetajate elu kohta olid traagilist ja sensatsioonilist laadi. Kanepisuitsetajaid esitati kui haigeid, pesemata, seksuaalselt "kõigesööjaid" veidrikke, kelle elu sisu oli kanepi suitsetamine. Selline portree kujundas stereotüübi. Politsei võttis vastu sammud probleemi leevendamiseks, kanepisuitsetajad organiseerisid ennast protestiks sellise ebaõiglase kohtlemise vastu. Narkootikumide tarbimisest on saanud protesti sümbol ebaõiglase ja mittetolerantse ühiskonna vastu.

Aina kasvav karistuste arv narkokuritegude eest oli jälle sobiv teema massimeedia rohkete artiklite jaoks. Seega sai antud hälbivusviis veelgi märgatavamaks. See, omakorda, pani politsei surve alla: kurjusest tuleb lahti saada. Rohkem politseijõudu suunati antud kuriteoliigi avastamisele. Politsei tegi oma tööd ja registreeritud juhtumite arv kasvas. Kasvav kuritegude arv äratas jälle üldsuse tähelepanu ... nõiarang sai täis.

Täiendavaks lugemiseks:

1. Clinard, M. B., Meier, R. F. 1995. Sociology of Deviant Behavior. Ninth Edition. Fort Worth.

II peatükk. KURITEGELIKU KÄITUMISE MUSTRID

1. VARAVASTANE KURITEGEVUS

- 1.1. Varavastase kuritegevuse areng. Varguse mõiste.
- 1.2. Varguste dünaamika ja levik Eestis.
- 1.3. Varguste laia levikuga ühiskondade ühiseid tunnusjooni.
- 1.4. Varaste erinevaid liigitusi.
- 1.5. Edwin Sutherlandi elukutseliste varaste uuringust.
- 1.6. Varaste subkultuuri elemendid.
- 1.7. Eestis läbiviidud varaste subkultuuri uuringu tulemusi.
- 1.8. Vargaid kujundanud arengukeskkonnast.
- 1.9. Röövimine.

1.1. Varavastase kuritegevuse areng. Varguse mõiste

Varavastane kuritegevus on, vastavalt erinevate riikide ametlikule statistikale, maailmas kõige levinum kuritegevuse vorm (Carrabine, jt 2004:131). Varavastast kuritegevust võib pidada ka inimkonna üheks vanimaks kuritegevuse vormiks, mis sai alguse eraomanduse tekkest inimkonna arengus.

Kui keskaegse Euroopa kohta on vähe usaldusväärseid andmeid, siis alates 18. saj lõpust kuni 19. saj 40ndate aastateni, mille kohta juba leidub statistikat, on alust väita, et leidis aset varavastase kuritegevuse taseme järjepidev tõus. Sellest alates kuni 19. saj viimaste aastakümneteni toimus vaadeldava kuritegevuse taseme langus. Uus ja kiire varavastase kuritegevuse tõus algas 19. saj viimastel aastakümnetel, mis oli tingitud laiaulatuslikust linnastumisest ja tööstustumisest paljudes Euroopa riikides. Varavastase kuritegevuse eriti tormiline areng toimus aga 20. saj 2. maailmasõja järgsel perioodil kõigis tööstusriikides, erandi moodustasid vaid Jaapan ja Šveits. Nimetatud kuritegevuse kiire kasv toimus ka 1960-1980ndatel aastatel, vaatamata majanduse ja ainelise heaolu järjekindlale kasvule neis riikides. Kuid 20. saj viimasel aastakümnel, eriti järsult Ameerika Ühendriikides, on toimunud varavastase kuritegevuse taseme langus peaaegu kõigis tööstusriikides. (Carrabine, jt 2004 132-133)

Varavastase kuritegevuse mõistesse kuuluvad vargused, röövimised, omastamised, kahjustamised, kelmused, väljapressimised, ebaseaduslikud kasutamised, jms. Kuid levinum ja seega ka kesksel kohal varavastases kuritegevuses on vargus. Vargust määratletakse karistusseadustikus järgmiselt – *võõra vallasasja äravõtmine selle ebaseadusliku omandamise eesmärgil (KarS §199).*

1.2. Varguste levik ja dünaamika Eestis

Ka Eestis moodustab varavastane kuritegevus, neist omakorda vargused, põhilise osa registreeritud kuritegevusest. Tuleb võtta ka arvesse, et varavastane kuritegevus on oma olemuselt suure latentsusega kuritegevus. Enamus vargustest jääb politseisse teatamata.

Järgnevas tabelis 2.1 olevad andmed näitavadki varguste väga kiiret levikut Eestis viimastel aastakümnetel

Tabel 2.1. Varguste levik Eestis viimastel kümnenditel

Aastakümnen	Registreeritud varguste arv
1965-1974	ca 2 000
1975-1984	ca 4 000
1985-1994	ca 17 000
1995-2004	ca 35 000

Nagu nähtub tabelis toodud andmetest on varguste kasv olnud taasiseseisvumisjärgsel perioodil tormiline. Kui aastakümnel 1975-1984 registreeriti keskmiselt 4000 vargust aastas, siis järgmisel aastakümnel see arv neljakordistus. Üheksakümne date teisel poolel ja 21. saj algul varguste arv kasvas veelgi, kuigi kasv aeglustus, nüüd varguste arv kahekordistus.

Viimastel aastatel moodustab varavastane kuritegevus keskmiselt 80% registreeritud kuritegudest, vargused omakorda varavastastest kuritegudest ca 90%.

Seega Eesti tüüpiline kurjategija on varas, tüüpiline kuritegu – vargus.

Tabel 2.2. Kõrgeima murdvarguste tasemega piirkonnad 1993. a ja 2001. a (suhtarv 100 000 elaniku kohta)

1993		2001	
Tallinn	(1750)	Tallinn	(2799)
Läänemaa	(1324)	Harjumaa	(1765)
Põlvamaa	(1125)	Ida-Virumaa	(1537)
Harjumaa	(1105)	Läänemaa	(1521)
Ida-Virumaa	(1103)	Narva	(1508)

Allikas: Saar, J., jt. 2002. Kuritegevus Eestis 1991-2001. lk 65.

1.3. Varguste laia levikuga ühiskondade ühiseid tunnusoone

Ameerika kriminoloogid Steven Messner ja Richard Rosenfeld, olles uurinud varguste levikut erinevates ühiskondades, jõudsid järeldusele, et varguste laia levikuga ühiskondadel on palju ühiseid tunnusoone. Nad leidsid, et võib selgelt eristada selliste ühiskondade viis tüüpilist ja ühist tunnusoont (Messner & Rosenfeld 2000):

1. rõhutatakse tugevalt ainelisi väärtusi,
2. silmanähtavad on rikaste ja vaeste tohtud ainelise kindlustatuse erinevused,
3. silmatorkavalt tõstetakse esile rikkuse omamist (eksponeeritakse jõukaid),
4. ei pöörata tähelepanu rikkuse saamise vahenditele ja viisile,
5. ülimalt raske, peaaegu võimatu on ühiskonnaliikmete enamusel saavutada sellist ainelist kindlustatust õiguspäraste vahenditega.

Selliste tunnusoontega ühiskond peaaegu garanteerib endale varguste väga kõrge taseme.

Ka paljud teised uurimused kinnitavad asjaolu, et just sotsiaalse ebavõrdsuse kõrge tase tingib varguste laialdase leviku ühiskonnas (Carrabine 2004:134).

1.4. Varaste erinevaid liigitusi

Varguse toimepannud isikud erinevad väga olulisel määral üksteisest nii oma oskuste, vilumuste, motivatsiooni, hoiakute, väärtushinnangute kui ka iseloomujoonte ja käitumiseärasuste poolest. Suurte erinevuste tõttu ei ole suudetud luua ka ühtset varaste klassifikatsiooni.

Lähtudes varga oskustest ja motivatsioonist võib neid liigitada järgmiselt:

- amatöör- ehk juhuvaras (näppaja, „moosivaras“),
- poolelukutseline varas,
- elukutseline ehk professionaalne varas.

Toodud liigitus kajastab ühtlasi ka varaste ühiskonnaohtlikkuse gradatsiooni: suhteliselt väheohtlikud on amatöörvargad, tunduvalt ohtlikumad on poolelukutselised ja kõige ohtlikumad – elukutselised.

Elukutselised ja amatöörvargad eristuvad teineteisest paljude kvaliteetide poolest. Kui varastamine on elukutselisele tema elutegevuses keskel kohal, paljudele neist lausa elustiiliks, siis asjaarmastajale on varastamine vaid perifeerne ja ajutine tegevus; kui esimesele on varastamine aastaid põhiliseks elatusallikaks, siis amatöörile on see vaid ajutine tuluallikas; kui elukutseline saab aru, et ta on väljaspool seadust, seega ka

kurjategija, siis amatöör ei pea end mingil juhul kurjategijaks.

Vargaid võib liigitada ka ründeobjekti järgi:

- taskuvargad,
- elektroonikavargad,
- murdvargad,
- poevargad,
- pangavargad,
- metsavargad,
- metallivargad,
- autovargad,
- kunstivargad,
- suvilavargad,
- juveelivargad,
- muud vargad.

Kuid lisaks vanadele, sajandeid eksisteerinud varguste liikidele, on tekkinud ja kiiresti arenevad uued varguslikud käitumismustrid nagu identiteedivargused, muusikaliste jms ideede vargused, jms.

1.5. Sutherlandi elukutseliste varaste uuringust

Kriminoloogia ajaloo üheks silmapaistvamaks uuringuks võib pidada Ameerika Ühendriikide maineka teadlase Edwin H Sutherlandi elukutseliste varaste uuringut, mille ta avaldas 1937. a raamatuna *The Professional Thief*.

Vastavalt Sutherlandi uuringu andmetele on elukutselisi vargaid enim iseloomustavad tunnused järgmised (Sutherland 1937):

- elukutseline varas varastab *regulaarselt*,
 - varastamine on talle peamiseks elatise teenimise allikaks,
 - pühendab varastamisele kogu oma „tööaja“
- elukutseline varas tegutseb *osavalt*,
 - tal on teadmiste ja oskuste kogum, mida kasutab oma operatsioonide planeerimisel ja täideviimisel,
 - põlgab näppajaid (amatöörvargaid)
- elukutseline varas on *läbi teinud* teatud *arenguprotsessi*,
 - on omandanud kindlaid suhtumisi, teadmisi, oskusi ja kogemusi,
 - on õppinud varaste traditsioonidest ja normidest kinni pidama,
- elukutselise varga „ameti“ sisuks on kuritegude toimepanek – see tähendab, et varastamine on neile *eluviisiks*,
 - on korraldanud/ülesehitanud oma eluviisi tervikuna selliselt, et selle tuumaks on kriminaalne tegevus,
 - on arendanud elufilosoofia, mis toetab tema tegevust ja „ametit“,
- elukutseline varas *identifitseerib* (samastab) end *kuritegeliku maailmaga*,
 - tunneb, et on suursuguse vennaskonna liige,
 - suhted teiste varastega tähendavad talle mõistmist, sõprust, vaimusugulust, turvalisust, tunnustust ja respekteerimist,
- elukutseline varas on võimeline varastama pikka aega *ilma vahele jäämata*,
 - ta püüab minimeerida vahelejäämise riski ja on võimeline tõhusalt toime tulema ka õiguskaitseorganite esindajatega vastakuti seistes.

Edwin H. Sutherland eristas varaste subkultuuris viis põhiaspekti (Sutherland 1937:187-211):

- a. arenenud („kutse-„) oskused,
 - tehnilised oskused,
 - suhtlemisoskused,
 - planeerimisoskused,
- b. staatus,
 - uhkustunne oma „ameti“ üle,
 - staatus põhineb oskustel, mõjuvõimul, suhetel, teadmistel ja jõukusel,
- c. konsensus,
 - ühised väärtused, elupõhimõtted,
 - sarnased tundmused ja arusaamad,
 - vastastikune toetus,
 - tihe infovahetus,
- d. diferentseeritud suhted,
 - suhete äärmine valivus,
 - umbusklikkus kaaskodanike suhtes,
- e. organisatsioon,
 - hästi organiseerunud,
 - kindel hierarhia,
 - oma moraalikoodeks,
 - oma reeglistik, seadused.

1.6. Varaste subkultuuri elemendid

David Glaser, olles üldistanud paljude varaste subkultuuride uuringute tulemusi, esitas varaste subkultuuri tüüpilised elemendid:

- a. oma normide süsteem, n-ö „ametimoraal“,
 - „varas ei koputa“,
 - „varas ei varasta varga tagant“
- b. oma keel erisõnavaraga,
 - taskuvarastel on üle 400 erisõna (nt vastavalt Rait Maruste uuringule)
- c. oma ideoloogia,
 - ideede ja kujutluste,
 - mõistete ja ratsionaliseeringute süsteem,
- d. värbamis- ja väljaõppesüsteem,
 - õppimine toimub „töö“ käigus,
- e. ühised k3ohtumispaigad,
 - kõrtsid, baarid, jaamad, mahajäetud majad, jms,
- f. ametiuhkus,
 - peavad end „allilma“ liidriteks,
- g. väljanägemine
 - teevad endale sageli kindla sümboliga tätoveeringu (kassi või roosi kujutis).

1.7. Eestis läbiviidud varaste subkultuuri uuringu tulemusi

2003. a kevadel viidi Sisekaitseakadeemias läbi kvalitatiivmeetoditega varaste subkultuuri üliõpilasuuringus elukutseliste varaste seas. (Remsel 2003)

Uurimuse põhimeetodina kasutati intervjuud. Intervjuud viidi läbi 14 elukutselise vargaga 2003. a jaanuarist aprillini. Kõik respondendid olid mehed, vanuses 20-30-aastaseid oli 5 isikut, 30-40-aastaseid – samuti 5, üle 40-aastaseid – 4 isikut. Kõik intervjuueeritavad olid vähemalt kahel korral varguste eest karistatud. Kaheksa viibisid samal ajal vahi all, vabaduses oli kuus. Intervjuueeritavatest olid kümme eestlased, neli – venelased, hariduselt – kaks olid kesk-eri haridusega, seitse – keskhariidusega, ja põhiharidusega – viis. (Remsel 2003:34)

Uurimuse põhijäreldused võib kokku võtta järgmises (Remsel 2003:35-47):

1. Eesti elukutselised vargad liigituvad kolme suurde rühma:
 - Vargad, kes on koondunud ühiskassa ümber ja maksavad igalt operatsioonilt löivu ühiskassasse.
 - Vargad, kes tegutsevad omaette rühmana, maksmata ühiskassasse.
 - Vargad, kes tegutsevad üksinda, nn üksikuritajad.
2. N. Liidu ajal tekkinud varaste subkultuuri normistik on hakanud nõrgenema ja muutuma.
 - „Vargaseadus“, mis keelas varga tagant varastamise, ei ole enam range norm. Puudub hoiatav karistus, milleks varasematel aegadel oli tapmine.
 - Kogenumad vargad väidavad, et valitseb „seadusetus“ ja „isetegevus“.
 - Lähtutakse sellest, et „meil on oma Eesti riik ja meie teeme siin oma vargaseadused“.
 - Kadumas on tätoveeringud, mida varem võis pidada varga visiitkaardiks.
 - Subkultuuri normid ei luba endiselt asuda ausale tööle, sest nii satutakse oma sõpruskonna põlguse alla. Üks levinumaid ja tugevamaid seadusi seabki põhilise reegli – „õige varas ei käi tööle“.
3. Varaste grupis valitseb kindel koostöö, rollide jaotus ja spetsialiseerumine.
 - Varaste gruppi otsitakse ja valitakse häid lukumuukijaid, signalisatsioonide tundjaid, jms.
 - Spetsialiseerumine toimub töö käigus.
 - Enamus vastanuid väitis, et neile meeldib varastada grupis, öeldi, et „grupis on turvalisem“. Tõdeti, et „üksinda varastab ainult sodivaras“, „väikest asja tehakse üksi, suurt aga grupis“.
4. Eesti varaste subkultuur on saanud oma alged vangla subkultuurist.
 - Nii nagu teisteski riikides tehtud analoogilised kriminoloogilised uuringud osutavad, varaste subkultuuri saab oma alged vangla subkultuurist.
5. Tüüpilise elukutselise varga profiil on järgmine: *18-24-aastane, meessoost isik, Eesti kodanik, valdavalt kohalik*.
6. Elukutseliste varaste põhiväärtuseks on *lahe elu, st hedonistlik elustiil*. („Peamine põhjus on soov elada lahedat elu“).

1.8. Vargaid kujundanud arengukeskkonnast

Varaste arengukeskkonnale uurimisele on samuti pühendatud paljud tööd. Silmapaistvaid tulemusi varga kujunemisest ja tema arengukeskkonnast sai argentiina kriminoloog Pedro David oma uuringus. Tema uuringu valimi moodustasid elukutselised murdvargad, vanuses 20-35, kes kõik olid juba kandnud vähemalt üht vanglakaristust. David jõudis järgmiste seisukohtadeni (? ?????? 1994:21-22):

- Kõik vaatlusrühma murdvargad kasvasid üles viletsas agulis ja muserdavas vaesuses, puudus ka vanemlik järelevalve, tegelikult vanematel ei olnud sooja-ega-külma sellest, kus ja millega lapsed tegelesid.
- Kool samuti ei osalenud nende kasvatamises.
- Nende vanemate pere-elu paistis silma ebastabiilsusega – alkoholism, mõningatel juhtudel enesetapud, jms.
- Juba noorukieas võis intervjuueeritavatel täheldada tihedaid kontakte hälbiva käitumisega noortegruppidega.

- Juba lapseeast alates olid nad kaasa tõmmatud ühiskonna vaenulikesse tegevustesse, sageli pagesid kodust, varastasid poodidest, pruukisid narkootikume.
- Politsei, kohtu ja vangla ähvarduslikud ja kasvatuslikud mõjutused, murdvaraste endi hinnangute järgi, olid küllalt tühiised.
- Intervjuueeritavad ise tundsid uhkust oma teadmiste ja võimete üle, oma kuritegelikku käitumist pidasid aga igati neile imponeerivaks elustiiliks.
- Igaüks neist pani aastas keskmiselt toime umbes 300 murdvargust, politsei tabas neid alles pärast 200-300 kuritegu.

Ameerika kriminoloog Don Gibbons on üldistanud varaste uurimuste tulemusi ja leidnud, et nende arengukeskkonda iseloomustab kuus põhilist tunnusjoont (Gibbons 1982:249):

- nende kujunemisperioodil on eriliselt rõhutatud materiaalseid väärtusi ja kõik tunnustusavaldused on olnud materiaalsed, kodus on olnud suur ainealine kitsikus,
- kodus valitseb vaenulik või jahe õhkkond, selline keskkond kujundab juba lapseeas tugevad psüühilised kaitsemehhanismid,
- varajased negatiivsed kogemused, mis arendasid usaldamatust kaasinimese suhtes,
- sagedase reedetuse tunde üleelamine lapsepõlves,
- varajane ja korduv kasu saamine teiste petmisest,
- kogemused ja hoiakud, mis arendasid verbaalseid suhtlemis- ja manipuleerimisoskusi.

1.9. Röövimine

Eesti karistusseadustik määratleb röövimist järgmiselt – *röövimine on võõra vallasasja äravõtmine selle ebaseadusliku omastamise eesmärgil, kui see on toime pandud vägivallaga* (KarS § 200).

Röövimine on elanikele üks enim hirme tekitav kuriteoliik. Hirm röövimiste ees sunnib inimesi mõningatel juhtudel vahetama oma elu- või töökohta või ka põhilisi ostmiskohti.

Kriminoloogilises mõttes on röövimine kaheplaaneline nähtus – ta kuulub nii varavastaste- kui vägivalla- kuritegude hulka. Eesti karistusseadustikus kuulub röövimine varavastaste süütegude alla. Kuid paljudes kriminoloogiaõpikuis on röövimine paigutatud vägivallakuritegude peatükki (Siegel 2004, Cassell & Bernstein 2001).

Röövimine varavastase kuriteona on suhteliselt kalkuleeritud ja ratsionaalne tegevus, mis hõlmab rea ratsionaalsete otsuste langetamist. Vastavas otsustamisprotsessis võib eristada kolm elementi (Thio 2004:383):

- otsuse langetamine röövimise kasuks,
- otsuse langetamine sihtmärgi valikuks,
- otsuse langetamine, kuidas röövimine läbi viia.

On alust arvata, et rõhuv enamus röövimisi pannakse toime raha hankimise nimel. Kuid mõnigi röövimine sooritatakse jõu ja võimu näitamise nimel. Kuigi ka alaealiste kurjategijate jaoks on esmaseks motiiviks raha hankimine, siiski paljud juhtudel ollakse motiveeritud ka eakaaslaste mõjust ja põnevusjanust. Kriminaalse karjääri edenedes võibki täheldada motivatsiooni muutumist – kui noorukieas on ekspressiivsed motiivid (põnevusjanu, eakaaslaste surve jms) kõrgeimatel kohtadel motiivide hierarhias, siis raha hankimise motiivid ja „laheda elu“ (alkohol, naised, jms) motiivid tõusevad kõrgeimatele kohtadele motiivide hierarhias täiskasvanueas (Cook 1990:93-94).

Teine otsustamise element röövimistes on sihtmärgi valik. Selline valik tugineb kahele kriteeriumile – objekti väärtus (suur summa, jms) ja vähene risk. Kuid seaduserikkujad ei langeta oma otsuseid vaakuumis, neid mõjutavad alati nii enda emotsionaalne seisund kui keskkonna sotsiaalkultuurilised tingimused.

Kolmas langetatav otsus käsitleb küsimust, kuidas röövida. Põhilised valikud tehakse relvastatud röövi ja relvastamata röövi vahel.

Võttes kokku, võib väita, et röövijad püüavad langetada igati ratsionaalseid otsuseid.

Röövimine kui vägivallakuritegu hõlmab aktuaalset ja potentsiaalset vägivalda. Peamisi taktikalisi võtteid on ohvri võimalikult suurem hirmutamise, mõnedki röövijad üritavad ohvris surmahirmu tekitada. Kuid potentsiaalne vägivald relvastatud röövide puhul pöörduv harva aktuaalseks vägivaldaks, sest relvaga ähvardamine viib ohvri enamasti vastupanust loobumise mõttele.

Röövimist võib vaadelda ka kui protsessi, mis hõlmab mitmeid samme. Esimesi samme on mõtlemine, kuidas ohvris hirmu tekitada. Edasi määratletakse sihtmärk, sellele järgneb sihtmärgile lähenemine, kontrolli saavutamine interaktsioonis, vara omandamine, sündmuskohalt lahkumine ja saagi jaotamine. (Decker 2002:1414)

2004. a kevadel viidi Sisekaitseakadeemias läbi röövijate uurimus. Uurimismeetoditena kasutati dokumentide analüüsi, võttes vaatluse alla vanglatoimikud ja politseistatistika, ning intervjuud. Intervjueeriti vaid neid seaduserikkujaid, keda olid juba korduvalt vabaduskaotusega karistatud.

Statistika näitab veenvalt, röövimiste arv väheneb aasta-aastalt. Registreeritud röövimiste arv on vähenenud ajavahemikus 1993-2001 ca 1,7 korda. Ka ohvriuuringud kinnitavad, et järjest vähem inimesi on langenud röövimiste ohvriks.

Nagu paljud teised Euroopa ja Põhja- Ameerika riikides tehtud uuringud, nii osutab ka Eestis läbiviidud uurimus, et röövimine on ülekaalukalt meeste ja noorte kuritegevus. Naiste poolt toimepandud röövimised on väga haruldased Eestis, nende osatähtsus kõigub 2% (1993) ja 6% (1997) vahel kõigist sooritatud röövimistest. Juhul, kui naised osalevadki röövimises, siis üldreeglina koos meestega ja täites alluvat ning abistavat rolli jõugus.

Röövimine on tänapäeval eelkõige linnadele iseloomulik kuritegu. Rõhuv enamus Eestis toimepandud röövimistest leiavad aset suuremates linnades. Maakohtades on röövimised haruldased. Ei ole ka üllatav, et linnadest omakorda sooritatakse röövimisi kõige rohkem Tallinnas. Kui 1993. a oli Tallinna osatähtsus kõigis registreeritud röövimistes 51%, siis 2001. aastaks oli see arv kasvanud 63%-ni (Saar jt, 2002:70).

Olulisemaid röövimiste arengu trende seisneb nii röövimiste toimepanemise kui ka ohvristumise järjest suuremas koondumises noorematesse vanuserühmadesse. Suurima vanuserühma röövijate seas moodustavad 18-24-aastased, kelle arvele langeb 40% registreeritud röövimistest. Järgmine rühm on 30-39-aastased, nende arvele langeb 20% registreeritud röövimistest. Edasi järgnevad neile 40-55-aastased (5%) ja üle 50% -aastased (0%).

Analüüsid erinevate rahvusrühmade osatähtsust registreeritud röövimistes võib täheldada asjaolu, et 70% röövimise toimepannud isikutest on mitte-estlased. Vastavalt politseistatistikale moodustavad suurima röövimisi sooritanud rahvusrühma venelased, järgmine rühm on eestlased, kolmas suuruselt rühm – ukrainlased.

Gruppides toimepandavad röövimised on normiks vaadeldavas kriminaalses käitumismustris. Reeglina kuuluvad röövijate gruppi 3-4 isikut. Rollid neis gruppides, eriti panga- ja kaupuste röövides, on väga selgelt määratletud.

Ohtlikumad kohad röövimiste ohvriks sattumise seisukohalt on tänavad, raudtee- ja bussijaamad. Röövimised pannakse üldreeglina toime alkoholijoobes olles, rohkem kui pooled seaduserikkujaid on röövimisi toime pannes joobnud. Relvade kasutamine leiab aset reeglina siis, kui on tegemist asutuserööviga, näiteks panga- või kaupluserööviga. Tänavaröövide puhul üldreeglina ei ole röövijatel relva kaasas.

Uurimaks röövijate taktikat, motivatsiooni ja ohvri valikut, kasutati retsidivistidest röövijatega tehtud intervjuusid. Uurimistulemused röövimise planeerimise kohta langevad kokku Ameerika Ühendriikides teostatud uuringute tulemustega (Wright & Decker 1997, Conklin 2001). Selgus, et tänavarööve toimepannud seaduserikkujaid enam ei planeeri oma kuritegu põhjalikult ette, pigem tegutsetakse spontaanselt. Kuid planeerimine on reegliski pangaröövide puhul.

Enamus röövimistest pannakse Eestis toime relvadeta, kuid kroonilised seaduserikkujad kasutavad siiski enamasti relvi kuriteo sooritamisel. Sagedamini tõuseb röövimise motiiv tungiva rahavajaduse tingimustes. Oluliselt teine motiiv on kättemaksu motiiv. Kuid mainiti ka niisuguseid motiive nagu armukadedus, raev, võlanõuded, uimastivajadus, jms.

Ka röövijate puhul võib väita, et vaadeldavad seaduserikkujad kujutavad endast väga erineva motivatsiooni, oskuste ja hoiakutega indiviide. Tunnustatuima röövijate tüpoloogia töötas välja, toetudes oma uurimistulemustele, ameerika kriminoloog John Conklin. Vastavalt sellele liigituvad röövijad nelja rühma (Siegel 2001:351):

1. elukutseline röövija,
2. narkomaanist röövija,
3. juhusest lähtuv röövija,
4. alkohoolikust röövija.

Täiendavaks lugemiseks:

1. Sutherland, E. 1937. The Professional Thief. Chicago.

2. VÄGIVALLAKURITEGEVUS

- 2.1. Vägivallakuritegevuse levik.
- 2.2. Tapmise sotsiaalne diferentseeritus. Muid tapmiskuritegevuse karakteristikuid.
- 2.3. Tapmiste levik maailmas.
- 2.4. Tapmiste levik Eestis.
- 2.5. Tapmiste ja selle toimepanijate tüpoloogiad.
- 2.6. Tapmiste soodustegureid.

2.1. Vägivallakuritegevuse levik

Inimese vägivald teise inimese vastu on usutavasti sama vana kui inimkond. Vägivallakuritegu on kõige ohtlikumaid kuritegusid ja hälbiva käitumise äärmuslikumaid vorme, mis sageli ohustab inimese tervist ja elu, seetõttu kardetakse vägivallakuritegusid, sh eriti tapmisi, elanike seas ka tänapäeval kõige rohkem. Nende asjaolude tõttu on kriminoloogias vägivallakuritegude uurimisele, sh eriti tapmistele, suurt tähelepanu pööratud. Nende pingutuste tulemusena on kujunenud omaette kriminoloogiaharu – tapmiskuritegevuse kriminoloogia (*criminology of homicide*). Analüüsid on näidanud, et tapmiste kohta käiv statistika on informatiivsemad ja usaldusväärsemad võrreldes muude kuritegude statistikaga ning iseloomustab kuritegevuse seisundit ja tendentse ühiskonnas küllaltki ilmekalt.

Ka ohvriuringute metoodikas ja läbiviimisel pööratakse olulist tähelepanu vägivallakuritegude ohvriks sattumisele. Ohvriuringute tulemused võimaldavad pilku heita ka latentsele kuritegevusele, mis jääb ametlikule statistikale baseerivas kuritegevuse ülevaates varju. Järgnevas tabelis 2.3 on toodud ohvriuringute andmed vägivallakuritegude ohvriks langemisest Eestis ajavahemikus 1993-2003.

Tabel 2.3. Vägivallakuritegude ohvriks sattumine Eestis

Kuriteoliik	1993	1995	1999	2003
Kallaletungid/ähvardused	4,8	5,5	6,4	3,2
Ähvardused	2,6	3,8	4,0	1,7
Kallaletungid	2,2	1,7	2,3	1,4
Röövimine	2,9	3,4	2,9	1,8
Seksuaalintsidendid (naiste suhtes)	2,5	1,3	3,6	1,4
• Seksuaalselt haavav rünnak (naiste suhtes)	1,4	0,7	2,8	1,1
• Vägistamine ja vägistamiskatse	1,0	0,7	0,7	0,2
Küsitletute arv	1000	1173	1700	1687

Allikas: Rahvusvaheline kuriteoohvrite uuring Eestis 2004. Tallinn.

Ohvriuringute andmed näitavad veenvalt, et ajavahemikus 1999-2003 on toimunud vägivallakuritegude ohvriks

sattumise taseme langus, seega võib väita, et leidis aset ka vägivallakuritegevuse taseme langus, sh kõigi vaadeldud vägivallakuritegevuste osas. Eriti olulist kahanemistendentsi võib täheldada seksuaalintsidendite (naiste suhtes) ja kallaletungide/ähvarduste ohvriks sattumise osas, kus langus on olnud kahe- kuni kolmekordne.

2.2. Tapmiste sotsiaalne diferentseeritus. Muid tapmiste karakteristikuid

Kriminoloogia ajaloo ühe tuntuima tapmiste uuringu, mida loetakse klassikaliseks, viis läbi Ameerika Ühendriikide maailmamainekaga kriminoloog **Marvin E Wolfgang**. Ta võttis vaatluse alla 5 aasta jooksul Philadelphias toimepandud tapmised, nende asjaolud, ohvri ja kurjategija sotsiaalsed karakteristikud, tegi väga põhjalikud analüüsid ja avaldas 1958 a monograafia *Patterns in Criminal Homicide*. Kriminoloog uuris kõiki vaadeldaval perioodil toimepandud tapmisi, mida oli kokku 588, kurjategijaid oli 621, sest mitmes kuriteojuhtumises tegutseti grupina. (Wolfgang 1971:52-61)

Analüüsid erinevate kriminoloogiliste uuringute, sh Marvin Wolfgangi, tulemusi võib teha põhimõttelise järelduse – **kuigi tapmine leiab üldreeglina aset individuaalse otsuse langetamise tulemusena, siiski võib tapmiste uurimistulemusi, statistikat või tapmissituatsioone analüüsid täheldada kindlaid ja püsivaid käitumismustreid ning regulaarsust kindlates ühiskonnastruktuurides**. Seega, tapmiskuritegevuses esineb kindel sotsiaalne diferentseeritus.

Wolfgangi uurimuses avastati mitmeid olulisi seaduspärasusi, mida hilisemad uuringud nii teistes Ameerika Ühendriikide linnades kui ka muudes riikides on vaid kinnitanud. Järgnevalt ongi vaadeldud tapmiste sotsiaalset diferentseeritust põhiliste karakteristikute järgi.

Vanus ja sugu. Tapmised on ülekaalukalt noorte ja meeste kuriteod. Aktiivseimaks vanuserühmaks tapmiskuritegevuses on peaaegu kõikjal kahekümnendates noored. Naiste osatähtsus tapmiskuritegevuses ulatub 10-st protsendist 15-ni protsendini. Kuigi mõned vaatlejad ennustasid naisõigusluse liikumise tekke ja arenguga naiste vägivallakuritegevuse taseme järsku tõusu, seda siiski ei juhtunud (Wolfgang & Ferracuti 1982:259).

Sotsiaalne klass. Seos sotsiaal-majandusliku klassi ja tapmiste vahel on üks kõige selgemalt kindlakstehtud asjaolusid kriminoloogias. Rõhuv enamus tapmisi ja muid vägivallakuritegevusi panevad toime „ühiskondlikul redelil“ alumistel astmetel olevad isikud. Ühtlasi osutavad uuringud, kui juba kõrg- või keskklassi esindaja tapmise sooritab, siis on väga kõrge tõenäosus, et tapmist iseloomustab tugev ettekavandatus, külmaverelisus või siis kõrge psühhopaatoloogia tase. Alamklassi esindajate poolt toime pandud tapmistele on omane enamasti kuumaverelisus ja impulsiivsus. (Laine 1988:5, Wolfgang & Ferracuti 1982:262-263).

Üheks olulisemaks avastuseks võib pidada ohvri *provokatiivse käitumise* kui nähtuse olemasolu kindlakstegemise ja statistilise põhjendamise. Wolfgang tuvastas, et 26% kõigist tapmisjuhtumest oli tegemist olukorraga, kus ohver kas tõmbas esimesena relva välja või tungis esimesena kallale või solvas esimesena vastaspoolt – seega ohvriks sattunud isikul võis täheldada käitumist, mida võis nimetada provotseerivaks. Lisaks pakkus ameerika kriminoloog originaalse mõtte, mida on olnud küll empiirilisel raske kontrollida – paljudel juhtudel provotseerivalt käitunud ohvrit on ajendanud selliselt käituma enesetapukavatsused. (Wolfgang 1971:57)

Ohvri-kurjategija suhe. Avalikus arvamuses levinud ettekujutuste järgi, mida toetab ka kinos ja televisioonis esitatu, panevad tapmisi toime patoloogilised maniakid, kes tapavad täiesti võõraid juhuslikult ettesattuvaid süütuid inimesi. Tegelikult rõhuval enamusel juhtudel, kui tapmine aset leiab, on tegemist olukorraga, kus ohver ja kuriteo sooritanud isik tundsid juba varem teineteist. Nad võivad olla joomakaaslased, tülliläinud elukaaslased, konfliktitsevad naabrid, armukolmnurga liikmed, rivaalitsevate tänavajõukude liikmed, võlgu sissenõudvad või mittemaksivad endised äripartnerid jms. (Parker & Anderson-Facile 2000:194)

Vaid umbes 20 % tapmisjuhtumite puhul kurjategija on olnud ohvri jaoks võõras. Neil juhtudel võib kuriteo toimepanijaks olla palgamõrvar, terrorist, sarimõrvar, röövmõrvar jms (Schneider 1997:27).

Ohvri ja kurjategija sotsiaalseid karakteristikuid analüüsid avastatud, et suurem enamus tapmisi on sotsiaalse grupi sisesed ja mõlema osapoole karakteristikud langevad suures osas kokku. Nii näiteks vaadeldes ohvri ja kurjategija rassilist tausta, on tuvastatud, et mustanahaliste rünnete ohvreiks satuvad eelkõige mustanahalised, valgete ohvreiks – valged, sama kehtib ka muude rasside kohta. Sama seaduspärasus kehtib ka rahvusrühmade suhtes. Ohver ja tapmise toimepanija on üldreeglina sama rahvusrühma liikmed ja kuuluvad samasse sotsiaalsesse keskkonda. (Wolfgang & Ferracuti 1982:266, Schneider 1997:26, Lehti 1997:85).

Alkoholi kaasatus kuriteosse. Uurimused on veenvalt näidanud, et enamus tapmisi pannakse toime

joobeseisundis oleva isiku poolt. Küllalt sageli esineb olukord, kus nii kurjategija kui ohver olid joobeseisundis. Statistika näitab aasta-aastalt, et kaks kolmandikku kuriteojuhtumest on sellised, kus kuriteosituatsioonis esines ka alkoholi pruukimist. (Wolfgang & Ferracuti 1982:266). Üldtunnustatuks on saanud Paul Goldsteini teoreetiline seisukoht alkoholi ja muude uimastite mõjudest vägivallakuritegudele. Vastavalt Goldsteini teooriale uimastite, sh alkoholi, toime vägivallakuritegude toimepanemisele avaldub kolmel viisil (Parker & Auerhahn 1999:178):

- Psühhofarmakoloogiline mõju – tuleneb alkoholi toimest psüühikale.
- Majandussunduslik mõju – tuleneb raha vajadusest alkoholi hankimiseks.
- Süsteemne mõju – tuleneb konfliktidest alkoholi hankimis- ja jaotustegevuses.

Toimepanemise koht. Enamus tapmisi pannakse toime ruumides, sh ohvri või seaduserikkuja kodus, kõrtsis, suvilas, ühiselamutoas jms. Vaid umbes 20% tapmistest leiab aset väljaspool ruume, sh tänavatel, parkides, jms kohtades. (Schneider 1997:26)

2.3. Tapmiste levik maailmas

Tahtlike tapmiste taseme näitajad, tänu tahtlike tapmiste küllaltki ühesugusele määratlemisele erinevate riikide kriminaalkodeksites, on olulisemaid riikide ja regioonide kuritegevuse tasemete võrdluse aluseid kriminoloogias ja kriminaalpoliitikas.

Tapmiskuritegevuse ametlik statistika osutab veenvalt, et maailma regioonide ja riike võrreldes on täheldatavad väga suured erinevused. Erinevates regioonides läbiviidud ühtse meetodikaga ohvriuuringud võimaldavad väita, et vägivallakuritegevuse kõrgeim tase on Lõuna-Ameerikas, madalaim Aasias, Ida-Euroopa asub skaala keskel (Waller 2003:14). Eksperdid seletavad Lõuna-Ameerika vägivallakuritegevuse kõrget taset selle regiooni paljudes piirkondades valitseva macho-ideoloogia ja -kultuuriga (Clinard & Meier 1998:159). Nimetatud ideoloogias ja kultuuris domineerivad normid, mis näevad ette ka pisematele rünnete või märkustele vägivallaga vastamist.

Kui suurte regioonide vahelisi kuritegevuse taseme võrdlusi tehakse suhteliselt harva, siis tunduvalt levinumad on riikidevahelised tahtlike tapmiste tasemete (100 000 elaniku kohta aastas) võrdlevad analüüsid. Järgnevas tabelis 2.4 on esitatud Interpoli riikidevahelise tahtlike tapmiste võrdlusandmed 1998. a kohta.

Tabel 2.4. Tapmiskuritegevuse rahvusvaheline statistika (1998, Interpol, 100 000 elaniku kohta)

Riigi nimetus	Tapmiste suhtarv	Riigi nimetus	Tapmiste suhtarv
Ameerika Ühendriigid	6,3	Saksamaa	1,2
Austraalia	3,6	Kreeka	1,7
Austria	0,9	Iiri Vabariik	1,7
Brasiilia	6,4	Iisrael	2,4
Bulgaaria	4,7	Itaalia	1,5
Kanada	1,8	Jamaika	37,2
Tšiili	3,5	Jaapan	0,6
Kolumbia	56,3	Mongoolia	24,6
Taani	0,9	Namiibia	16,7
Dominikaani Vabariik	15,8	Holland	1,2
EESTI	13,7	Norra	1,0
Salvador	38,8	Venemaa	18,0
Inglismaa, Wales	1,5	Paraguai	16,5
Soome	0,4	Hispaania	1,1
Prantsusmaa	1,7	Šveits	1,1

Allikas: Hagan, F. 2004. Introduction to Criminology. Belmont, p. 210.

Nagu tabelis toodud arvudest nähtub asus „liidrikojal“ Kolumbia, teisel kohal oli Salvador. Eesti asub Interpoli

andmetel riikide tapmiste „edetabelis“ 9. kohal. On alust arvata, et 2005. aastaks on Eesti esimese kümne seast välja langenud, kuid siiski küllalt kõrgel kohal.

Ka muud riikidevahelised tapmiste võrdlevad analüüsid lubavad kinnitada, et tapmiskuritegevuse madalaim tase on Jaapanis ja Šveitsis, kõrgeim tase – Lõuna-Ameerika riikides, eriti Kolumbias ja Venetsueelas (Schneider 1997:25).

Lähtudes Interpoli andmetest, **oli tahtlike tapmiste keskmine näitaja Euroopa Liidus** (enne laienemist) **ajavahemikus 1999-2001 1,6 tahtlikku tapmist 100 000 elaniku kohta aastas** (Barclay & Tavares 2003:3).

Analüüsid Euroopa riikide tapmiskuritegevuse taset võib Euroopa jaotada kahte suurde tinglikku, kuid selgepiirilisse ossa – tapmiskuritegevuse madala tasemega osa ja kõrge tasemega osa. Huvitav on märkida, et arvestamata üksikuid erandeid, on selline jaotumus kestnud kaugelt üle saja aasta. Esimeses osas, mida iseloomustab tapmiskuritegevuse madal tase, on tahtlike tapmiste arv olnud püsivalt 0,5-1,5 tahtlikku tapmist aastas 100 000 elaniku kohta. Juba 19. saj keskpaigast alates kuuluvad Euroopa turvalisemate riikide hulka Lääne-Euroopa ja Põhjamaade riigid (v.a Soome). Pärast teist maailmasõda kuuluvad sellesse riikide rühma ka Vahemeremaad.

Euroopa „rahtumate“ riikide hulka, kus tapmiskuritegevuse tase on olnud jätkuvalt kõrge, kuuluvad Balkanimaad (v.a Sloveenia), Ida-Euroopa ja Balti riigid. 1990ndate alul toimunud radikaalsed ühiskondliku süsteemi muutused tõid kaasa lausa rajuse tapmiskuritegevuse kasvu viimasena vaadeldud riikide rühmas. Tahtlike tapmiste arv tõusis neis riikides väga kõrgele tasemele – 10-30 tahtlikku tapmist aastas 100 000 elaniku kohta. Kuid tuleb märkida, et alates 1994 on alanud järjepidev tapmiskuritegevuse taseme langus kõigis Balti riikides. Kuid siiski on Balti riikide tapmiskuritegevuse tase ka 21. saj alguses 2-3-kordselt kõrgem 1980ndate lõpu tasemest. (Lehti & Kivivuori 2004:35)

2.4. Tapmiste levik Eestis

Nagu eelpool väidetud, tapmiskuritegevuse tase on olnud Eestis jätkuvalt kõrge. Selline kõrge tase iseloomustas ka teise maailmasõja-eelset Eestit, mil Eesti asus selle näitaja poolest Euroopas neljandal kohal. Küllalt kõrge tahtlike tapmiste tase jätkus ka nõukogude okupatsiooni algperioodil kuni 1950ndate alguseni. Sellele järgnes tapmiskuritegevuse taseme oluline langus kuni 1970ndate keskpaigani. Alates sellest on järgnenud tõus kuni 1980ndate keskpaigani. Järgnevas tabelis 2.5 ongi toodud andmed Eestis toimunud tahtlike tapmiste (koos katsetega) esinemissagedus ja dünaamika ajavahemikus 1946-1990 viisaastakute keskmisena. (Leps 1991:51-59)

Tabel 2.5. Tahtlike tapmiste esinemissagedus ja dünaamika Eestis ajavahemikus 1946-1990

Periood	Tahtlike tapmisi (koos katsetega)	Dünaamika (%-des)
1946-1950	111	100
1951-1955	58	52
1956-1960	42	38
1961-1965	44	40
1966-1970	53	48
1971-1975	49	44
1976-1980	82	74
1981-1985	92	83
1986-1990	90	59

Kuid eriti järsk tapmiskuritegevuse taseme tõus toimus 1990ndate alguses. Järgnevas tabelis 2.6 on esitatud andmed tapmiskuritegevuse (tahtlikud tapmised koos katsetega) esinemissageduse suhtarvu kohta taasiseseisvunud Eestis (arvutatuna 100 000 elaniku kohta).

Tabel 2.6. Tapmiste (koos katsetega) esinemissagedus aastatel 1989-2002 (100 000 elaniku kohta)

Aasta	Tapmiste suhtarv	Aasta	Tapmiste suhtarv
1989	7,8	1996	20,7
1990	11,1	1997	16,9.
1991	10,9	1998	19,3
1992	19,7	1999	16,5
1993	26,0	2000	13,9
1994	29,1	2001	15,2
1995	22,8	2002	11,7

Allikas: Statistikaamet.

Nagu andmetest ilmneb, alates 1990ndast kuni 1994ni toimus tapmiskuritegevuse järsk tõus. 1995. aastast alates iseloomustab tapmiskuritegevust järjepidev langustendents, erandlikud aastad on olnud vaid 1998 ja 2001, mil toimus mõningane kasv. Kuid endiselt on näitajad kõrged, võrreldes näiteks Lääne-Euroopa või Põhjala riikide näitajatega.

Tahtlik tapmine on Eestis eelkõige linnadele omane kuritegevusnähtus. Rõhuv enamus tahtlikke tapmisi pannakse toime linnades. Linnades kujunevad paremad tingimused jõukude (bandede) tekkeks, rivaalitsemiseks ja võitluseks, narkootikumide levitamiseks, löbustukohtade tekkeks, sotsiaalse ebavõrdsuse teravaks ilmnemiseks, jms kui maakohtades. Kõik need asjaolud omakorda soodustavad tapmissituatsioonide tekkimist.

Järgnevas tabelis 2.7 on vaadeldud tapmiskuritegevuse regionaalset jaotust Eestis.

Tabel 2.7. Tapmiste regionaalsed erinevused (suhtarv 100 000 elaniku kohta)

Jrk nr.	1993	2001
1.	Ida-Virumaa (64)	Narva (29)
2.	Narva (37)	Harjumaa (16)
3.	Tallinn (25)	Jõgevamaa (14)
4.	Tartumaa (23)	Ida-Virumaa (13)
5.	Harjumaa (20)	Tartumaa (11)

Allikas: Saar, J., jt. 2002. Kuritegevus Eestis 1991-2001. Tallinn, lk 79.

Tapmise statistikat analüüsid nähtub, et kõrge kuritegevuse tase on omane eelkõige Eesti linnastunumatele ja mitmekesisema rahvusliku koosseisuga piirkondadele ning madalam tapmiste tase homogeenema elanikkonnaga maaregioonidele. Linnadest on järjepidevalt „liidrite“ seas Narva, maakondadest – Ida-Virumaa ja Harjumaa. Tuleb märkida, et Tallinn ei olnud 2001. aastaks tahtlike tapmiste osas enam isegi esimese viie kõrgeima tasemega piirkonna hulgas. Madalaim tapmiste tase on omane eelkõige Eesti saartele.

Kui maapiirkondade kuritegevusele on iseloomulik röövmõrvade suhteliselt suurem hulk, siis linnades on ülekaalus joomingute käigus toimepandud tapmised ja kurjategijate omavahelised arveteõiendused. Peretülidega kaasnevate tapmiste tase on olnud 1990ndail aastail nii linnas kui maal ühesugune. (Lehti 1998:23)

Järgnevalt vaatleme tapmiskuriteo toimepanijate sotsiaalseid ja muid karakteristikuid. Kuid tuleb arvestada et kriminaalstatistika andmed kurjategijate kohta kajastavad vaid avastatud kuritegusid.

Sugu. Naiste poolt toimepandud tapmised moodustavad umbes 10% kõikidest avastatud tapmistest. Huvitav on märkida, et selline osatähtsus on olnud stabiilne vähemalt 1960ndatest alates. Noorte, alla 25-aastaste naiste kuritegu on üldreeglina kasumotiiviline. 25-39-aastaste naiste puhul on enamasti tegemist joomingutüliga, üle 40-aastaste puhul aga peresiseste konfliktidega. (Lehti 1998:63)

Vanus. Kuritegudes süüdistatavaid isikuid oli 1990ndatel kõige enam vanuserühmas 18-24-aastased. 1990ndate lõpuks vähenes 30-39-aastaste osakaal. Venelaste ja eestlaste tapmises süüdistatute vanuseline struktuur erineb

oluliselt üksteisest. Venelastest kurjategijad on eestlastest tunduvalt nooremad. Kasutapmistest oli alaealiste osatähtsus eriti suur – pooled kasu motiividel toimepandud tapmistest sooritasid selle alaealised, röövmõrvadest koguni 70%. (Masso 2000:11)

Kodakondsus. Eesti kodakondsusega isikute kriminaalne aktiivsus (kuriteos süüdistatavate arv 10 000 inimese kohta) on olnud suurem majanduskuritegude puhul, välisriikide kodanikud ja kodakondsuseta isikud on olnud aktiivsemad vägivallakuritegude toimepanemisel. 1993-1999. a andmetel oli Eesti kodanike osakaal keskmiselt 45% kogu tapmisi sooritanud isikutest ning eestlaste osakaal 40%. (Masso 2000:6-7)

Rahvus. Andmed tapmistes süüdistatute rahvusliku kuuluvuse kohta alates 1980ndatest aastatest kinnitavad, et kurjategijate rahvuslik struktuur on püsinud muutumatuna pika aja jooksul. 1981 oli mitte-eestlaste osa süüdistatute hulgas 60% ja 1990-1995 oli see protsent peaaegu sama. Tahtlikud tapmised olid seega juba enne taasiseseisvumist enamasti sisserändajate kuriteod. Sisserändajate tunduvalt kõrgem tapmiskuritegevuse tase (rahvaarvu arvestades 1994-1996 eestlastega võrreldes kolmekordne) on pikemaajaline nähtus. Eestis elavate venelaste kõrge tapmiskuritegevuse taseme põhjused on samad, mis sisserändajatel tavaliselt. Need on ebakindlad sotsiaalsed suhted, kõrge linnastumisaste, noorte suur osakaal, kuid ka kultuurilised erinevused. Venemaal on kogu sajandi jooksul olnud tapmiskuritegevuse tase oluliselt kõrgem kui Eestis. (Lehti 1998:59-62).

Vaadeldes peamiste rahvusrühmade tahtlike tapmiste motiive võib täheldada mõningaid erinevusi. Kurjategijate omavahelisest vägivallast tingitud tapmised on peaaegu täielikult venelaste pärusmaa. Joomingute käigus tekkinud tüldes tapmisi toimepannute seas võib märgata samuti venelaste oluliselt suuremat osatähtsust. Kasumotiividel toimepandud tapmiste osatähtsus on mõlema rahvusrühma tapmiste struktuuris enam-vähem võrdne. (Lehti 1997:84)

Kui võrrelda Soome ja Eesti vägivallakuritegevuse taset, siis on täheldatav Eesti tunduvalt kõrgem tase. Enne teist maailmasõda nii suuri erinevusi ei esinenud. Seega Eesti tunduvalt kõrgem tase tuleb kanda laiaulatusliku immigratsiooni arvele. (Lehti 1997:86)

Haridus. Tahtlikes tapmistest süüdistatute haridustase on alla keskmise. Umbes pooltel on vaid põhiharidus.

Motiivid. Tahtlikke tapmisi liigitatakse motiivide järgi nelja rühma (Lehti 1998:24):

- Impulsiivtapmised – ilma ettevalmistuseta, hetkelises vihahaos toimepandud tapmised. Suurema osa neist moodustavad pere- ja joomingu käigus tekkinud tülid.
- Huligaansustapmised – ilma märkimisväärse välise ärritusega või ohvri kaasmõjuta, pigem on kaasnenud tapmisrõõm.
- Kasutapmised – tahtlik tapmine on vahendiks mingi muu eesmärgi saavutamiseks, näiteks röövmõrvad, ettekavatsetud kättemaks, jms.
- Kurjategijate omavahelise vägivallaga seotud tapmised – nii ohver kui tegija on olnud elukutselised kurjategijad ja teo motiiv on seondunud mingil moel osapoolte kuritegeliku tegevusega.

Levinuim tapmiste rühm motiivi järgi on **impulsiivtapmised**. Kuid 1990ndatel toimus oluline nihe nimetatud motiiviga toimepandud tapmiste osakaalus tapmiste üldhulgas – kui joomingu- ja peretüliga seonduvate tapmiste arv moodustas aastatel 1961-1985 kõikidest tahtlikest tapmistest keskmiselt 70%, siis 1990ndatel on see näitaja oluliselt langenud, moodustades avastatud tapmistest umbes poole.

Kasutapmiste osa on omakorda vaadeldaval ajavahemikul suurenenud – veidi alla 10% -lt on kasvanud 35% -ni. Veelgi järsemalt on kasvanud kurjategijate omavahelise vägivallaga seotud tapmised, kus klaaritakse eelkõige omavahelisi suhteid – umbes 5% -lt 15% -ni.

Huligaansustapmised on samuti ajavahemikus 1983-1994 järsult kasvanud – 6% -lt 16% -ni. (Lehti 1998:29-30)

Ohvri-kurjategija suhe. Avastatud tapmistest on Eestis 20-30% pereliikmete ja lähisugulaste vahelisi, 45-55% tutvusringkonnasisesed ja umbes 20-25% ohvritest on kurjategijale varem tundmatud. (Lehti 1998:30)

Tapmise toimepanemise vahend. Vaadeldes 1990ndatel tahtlike tapmiste toimepanemise vahendeid, pole märgata olulisi muutusi tulirelva ja külmrelva kasutamises. Kogu perioodil on olnud rühkem külmrelvaga toimepandud tapmisi (16-26%), tulirelvaga tapmisi on mõnevõrra vähem (10-20%) Peksmise ja vägivalla kasutamise läbi tapetute osakaal on kõigist tapmistest olnud 1990ndatel stabiilselt 13-21% piirides. (Masso

2000:8)

2.5. Tapmiste ja selle toimepanijate tüpoloogiad

Alates Wolfgangi klassikalisest uuringust on esitatud nõue – tapmisi ei tule vaadelda homogeense, vaid multidimensioonilise nähtusena (Flewelling & Williams 1999:97).

Erinevad tapmised erinevad üksteisest suurel määral käitumismustri, motivatsiooni, ohvritüübi jms poolest. Tapmised võib liigitada nelja suurde rühma võttes aluseks kurjategija ja ohvri suhte (Schneider 1997:27):

- a. Peresisesed tapmised.
 - Kõikidest tahtlikest tapmistest keskmiselt 20-30%.
 - Ohvrid: abikaasad – 83%, isa – 5%, ema – 5%, laps – 5%, õde-vend – 2% (Lehti 1998:38).
 - Peretülidest tulenenud tapmiste üldarv püsib aastatid suhteliselt muutumatuks.
- b. Tutvusringkonnasisesed tapmised.
 - Kõikidest tahtlikest tapmistest 45-55%.
 - Ohvrid: joomakaaslased, endised äripartnerid, naabrid, rivaalitsevate jõukude liikmed, kuritegelike grupeeringute liikmed, töökaaslased, jms.
 - Kõrg- ja keskklassi kuulujad panevad toime või korraldavad sageli külmaverelisi ja ettekavandatud tapmisi, alamklassi esindajatel – kuumaverelised ja ettekavandamata tapmised.
- c. Võõrastevahelised tapmised.
 - Kõikidest tahtlikest tapmistest 20-25%.
 - Ohvrid: turvamehed, politseinikud, majaomanikud, jt, kes sattusid kurjategija jaoks ootamatult kuriteopaigale.
- d. Võõrastevahelised tapmised.
 - Kõikidest tahtlikest tapmistest 3-5%
 - Ohvrid: atentaatide, sarimõrvarite, palgamõrvarite, salateenistuste jms ohvrid.

Ka tapmise toimepanijaid on püütud tüübitada. Ühe informatiivseima tüübituse pakkus ameerika kriminoloog John Conrad. Vaadeldava tüpoloogia järgi võib vägivaldseid seaduserikkujaid, sh tapmiste toimepanijaid, liigitada nelja rühma (Hagan 2002:204):

- a. Subkultuuriliselt vägivaldne seaduserikkuja.
 - Subkultuuriliselt vägivaldne seaduserikkuja toimib subkultuuris, milles vägivalda kasutamine probleemide lahendamise vahendina on igati heakskiidetud.
 - „Vägivalda subkultuuri“ mõiste kirjeldab vägivalda jätkuvalt kõrget taset paljude linnade agulirajoonides.
- b. Kriminaalselt vägivaldne seaduserikkuja.
 - Kriminaalselt vägivaldne kurjategija kasutab vägivalda vahendina kuriteo toimepanemiseks, näiteks röövimiste puhul.
- c. Patoloogiliselt vägivaldne seaduserikkuja.
 - Psüühilised häired või ajukahjustused iseloomustavad patoloogiliselt vägivaldseid seaduserikkujaid.
- d. Situatsiooniliselt vägivaldne seaduserikkuja.
 - Situatsiooniliselt vägivaldsed seaduserikkujad panevad vägivaldse toime haruldastel juhtudel, eriti siis kui ta on sattunud provokatiivse ründe alla, näiteks peretülid puhul. Neid juhtumeid kirjeldatakse sageli „kirekuritegedena“, milles indiviid kaotab ajutiselt kontrolli oma käitumise üle ja hiljem võib kahetseda tehtut.

2.6. Tapmiste soodustegurid

Tapmiste süstemaatilised uuringud on võimaldanud eristada tüüpilisemad soodustegurid. Järgnevalt on esitatud vaid need soodustegurid, mille kohta kriminoloogilistes uuringutes on saadud küllalt kokkulangevaid tulemusi.

a. Sotsiaalne ebavõrdsus.

- Olulisim tapmiskuritegevuse taseme ennustaja erinevate riikide või Ameerika Ühendriikide osariikide omavahelises võrdluses on sissetulekute ja jõukuse suured erinevused rikaste ja vaeste vahel. Hsieh ja Pugh analüüsisid 1993. a 34 seda seost selgitavate uurimuste tulemusi ja leidsid tugeva statistilise kinnituse neile seisukohtadele, nii nagu mitmed muudki teaduskirjanduse ülevaated. Ka longituuduuringutes on jõutud samale tulemusele: vägivalla tase tõuseb või langeb pika aja jooksul vastavalt sellele, kuidas erinevused sissetulekutes kasvavad või kahanevad. (Gilligan 2001:39 - 40).
- Sotsiaalne ebavõrdsus tekitab ängistust, stressi ja depressiooni, mis omakorda viivad psüühilisi ebastabiilsuseni, impulsiivse käitumiseni ja vägivallakuritegudeni.

b. Ühiskonna alkoholiseeritus.

- Alkoholi tarbimise kõrge tase soodustab tapmiste levikut, seda tõestavad paljude uuringute tulemused.

c. Vägivalla kultus.

- Vägivalla subkultuur
- Macho-ideaalide laialdane levik.

Tapmistekriminoloogias viiakse üha sagedamini läbi rahvusvahelisi võrdlevaid uuringuid ja süveneb vägivalla teoreetiline mõtestamine.

Täiendavaks lugemiseks:

1. Lehti, M. 1998. Tahtlikud tapmised Eestis 1990ndatel aastatel. Tallinn.
2. Wolfgang, M., Ferracuti, F. 1982. The Subculture of Violence. Beverly Hills.

3. VÄGISTAMISKURITEGEVUS

3.1. *Vägistamise olemusest.*

3.2. *Vägistamiste levik.*

3.3. *Väärkujutlused e müüdid ja tegelikkus vägistamistest.*

3.4. *Vägistamiste ja vägistajate liigitusi.*

3.5. *Grupiviisiline vägistamine.*

3.6. *Vägistamiste tagajärjed.*

3.1. Vägistamise olemusest

Vägistamine kuulub raskemate kuritegude hulka. Vägistamise olemuse, vaatamata selle näilisele lihtsusele, mõistmine on osutunud keeruliseks, sest seda kuritegu ümbritseb hulgaliselt väärarusaamasid ehk müüte. Sellised väärarusaamad ehk müüdid puudutavad nii seaduserikkujat, seaduserikkumist kui ka ohvrit.

Vägistamist kiputakse pidama seksuaaltungist motiveeritud teoks. Silmapaistvamaid vägistamiskuritegevuse uurijaid ja praktilises töös vägistamisohvritega tegelenud ameerika õpetlane A. Nicholas Groth kirjeldab aga vägistamise olemust järgmiselt: „Vägistamine ei ole mitte niivõrd seksuaalsuse agressiivne väljendus, vaid agressiivsuse seksuaalne väljendus. See on pseudoseksuaalne akt, ajendatud pigem kättemaksu- ja kompensatoorsetest motiividest kui seksuaalsetest. See on keeruline ja mitmetest põhjustest tingitud, mis hõlmab võimu ja vaenulikkust märksa rohkem kui kirge ja ihalust. ... Kuna tavaliselt eeldatakse, et seaduserikkuja paneb oma rikkumise toime seksuaalvajaduse rahuldamiseks ja suunab oma seksuaalründe teatud ohvrile, siis eeldatakse samuti, et ohver peab olema midagi teinud, kas kavatsuslikult või tahtmatult, mis tekitas ründajas

ihaluse. ... Tegelikult, ohvri valik on määratud otseselt selle kättesaadavusest ja haavatavusest, mitte aga seksuaalsest ihaldatavusest, ja igaüks võib langeda seksuaalründe ohvriks. Vägistamisi pannakse toime mitte ainult noorte neidude ja täisealiste naiste, vaid mõlema soo ja kõigi vanuserühmade esindajate suhtes, imikutest kuni raukadeni välja“. (Groth 1990:74)

Nüüdisaegses kriminoloogias ongi toodud seisukohad muutunud aksiomideks, Vägistamist peetakse eelkõige vägivalla, agressiivsuse ja domineerimise väljendamise vahendiks (Hagan 2002:224).

Eesti karistusseadustik määratleb vägistamise inimese tahte vastaselt temaga suguhendusse astumist vägivallaga või ära kasutades tema seisundit, milles ta ei ole võimeline vastupanu osutama või toimunust aru saama. (KarS § 141).

Vägistamise mõiste kesksed tunnused on seksuaalsuhte **tahtevastatus**, tegu pannakse toime teise poole nõusolekuta, ja **vägivaldsus**, selle abil murtakse tema vastupanutahe.

Vägistamise raskendavad asjaolud on järgmised:

- kui vägistamine on toime pandud noorema kui kaheksateistkümne aastase isiku suhtes,
- kui vägistamine on toime pandud kahe või enama isiku poolt,
- kui vägistamisega on tekitatud kannatanule raske tervisekahjustus,
- kui vägistamisega on põhjustatud kannatanu surm,
- kui vägistamisega on kannatanu viidud enesetapuni või selle katseni,
- kui vägistamine on toime pandud isiku poolt, kes on varem toime pannud vägistamise.

3.2. Vägistamiste levik

Seksuaalkuritegude, sh vägistamiste, statistikas tuleb suhtuda ettevaatusega, sest selliste kuritegude näol on tegemist ühe kõrgeima latentsusastmega kuriteoliigiga. Väga paljudest seksuaalkuritegudest ei teatata politseisse. Vägistamiskuritegevuse statistikat koguvad ja analüüsivad maailma kõik arenenud riigid ja mitmed rahvusvahelised organisatsioonid. Usaldusväärsemaid rahvusvahelisi vägistamiskuritegevuse andmebaase on tõenäoliselt Interpolis. Järgnevas tabelis 2.8 ongi toodud vägistamiskuritegevuse levik erinevates riikides lähtuvalt Interpoli andmebaasist.

Tabel 2.8. Vägistamiskuritegevuse rahvusvaheline statistika (1998, Interpoli andmed, juhtumeid 100 000 elaniku kohta)

Riigi nimetus	Vägistamiste suhtarv	Riigi nimetus	Vägistamiste suhtarv
Ameerika Ühendriigid	34,4	Ungari	4,2
Austria	4,5	Iiri	5,2
Belgia	12,3	Iisrael	9,4
Tšiili	10,6	Jamaika	24,4
Taani	7,9	Jaapan	1,3
Ekvador	8,2	Paraguai	4,1
EESTI	8,3	Venemaa	9,4
Soome	7,6	Saudi Araabia	1,5
Prantsusmaa	11,3	Hispaania	4,1
Saksamaa	7,2	Šveits	3,9
Kreeka	2,5	Zimbabwe	23,7

Allikas: Hagan, Fr. 2002. *Introduction to Criminology. Fifth Edition.* Belmont, p. 219.

Nagu tabelis toodud arvudest nähtub, Interpolile kättesaadavate andmete põhjal on kõrgeima vägistamiskuritegevuse tasemetega riigid Ameerika Ühendriigid, Jamaika ja Zimbabwe. Vägistamiskuritegevuse

madalaima tasemega riigid on Jaapan, Kreeka ja Šveits. Eesti asub vaadeldavas „edetabelis“ esirinnas – 8. kohal. Paljude vägistamisi uurinud kriminoloogide hinnanguil kuulub siiski selles kuriteoliigis kindel „liidrikoht“ Lõuna-Aafrika Vabariigile (LAV), kus registreeriti 2001. a koguni 121 vägistamist 100 000 elaniku kohta. Seda seisukohta ei vaidlusta ka LAV kriminoloogid. LAV paistab silma ka lapsealiste vägistamiste ülikõrge taseme poolest – 2002. a langes registreeritud vägistamisohvritest 85% 10-14-aastaste tüdrukute arvele. (Thomson 2004:23)

Ka Eestit iseloomustab kõrge vägistamiskuritegevuse tase. Järgnevas tabelis 2.9 on toodud vägistamiste ja vägistamiskatsete dünaamika aastatel 1993-2001.

Tabel 2.9. Registreeritud vägistamised ja vägistamiskatsed Eestis aastatel 1993-2001

Aasta	Vägistamiste arv	Vägistamiskatsete arv
1993	86	18
1994	89	35
1995	78	24
1996	78	16
1997	77	20
1998	39	14
1999	50	9
2000	54	19
2001	43	9
Kokku	594	164

Allikas: Politseiameti info-arenguosakonna statistika.

Lähtudes toodud statistikast võib väita, et vägistamiskuritegevus ilmutab kahanemistendentsi. Suurim vägistamiste arv oli 1994. a, väikseim – 1998. a. Ka ohvriuuringud kinnitavad seisukohta, et vägistamiste arv langeb.

3.3. Väärkujutlused ehk müüdid ja tegelikkus vägistamistest

Nagu eelnevalt väidetud, vägistamiskuritegevust ümbritseb väärkujutluste ehk müütide „loor“. Järgnevas tabelis 2.10 on püütud kokku võtta levinuimad müüdid ja kõrvutada neid teadusuuringutes saadud faktidega.

Tabel 2.10. Müüdid ja tegelikkus vägistamistest

Jrk nr	Müüdid	Tegelikkus
1.	Vägistajad on ohvri suhtes võõrad mehed.	Paljudes riikides läbiviidud ohvriuuringud on veenvalt näidanud, et enamikel vägistamisjuhtudel (umbes 70-90%) tundis ohver ründajat juba varem. Sageli ründavad endised või praegused jooma- või narkokaaslased, endised või praegused elukaaslased, poiss-sõbrad, naabrid, tuttavad, jt. Just asjaolu, et vägistaja on ohvrile tuttav, toobki kaasa vaadeldava kuriteoliigi kõrge latentsuse.
2.	Vägistamine pannakse üldreeglina toime kuskil hämaras pargisopis, metsateel, põõsastikus või mujal hoonetest kaugel.	Tegelikult vägistatakse enamasti ruumides, sh ühiselamus, ohvri või ründaja kodus, vms kohas. Kuna seisukoht, et vägistatakse eelkõige ruumides, on leidnud kinnitust paljudes sooja kliimaga riikides korraldatud uuringutes, siis seda enam kehtib see Eesti kohta.
3.	Vägistamine on läbi sekundite jooksul.	Tegelikult hoitakse ohvrit vägistamissituatsioonis märksa kauem, mõnikord päevi, kusjuures ohvrit rünnatakse korduvalt. USA-s tehtud uuringute andmete järgi hoitakse seal ohvrit keskmiselt kinni 4 tundi.

4.	Juhul, kui naine ei pane meeleheitlikult vastu ega karju valjusti appi, on ta „nõus“.	<i>Vägistamise ohvreid uurinud meedikud ja psühholoogid väidavad aga, et sageli blokeerivad ootamatust ründest tingitud šokk ja hirm keelepaelad ning vastupanuvõime.</i>
5.	Naised soovivad alateadvuslikult, et neid vägisi võetakse.	<i>Nimetatud väidet kritiseerivad eriti teravalt feministidest teadlased, ent ka teised. Kui jätta välja üksikud enamasti psüühiliste häiretega isendid, ei ole tervetel naistel alateadvuslikke masohhistlike tendentse avastatud.</i>
6.	Vägistaja on vaimuhaige isik.	<i>See müüt on kestnud eriti kaua ja jõuliselt. Põhjalikumad uuringud on võimaldanud väita, et enamik vägistajaid ei ole vaimuhaiged, vaid inimesed, kelle väärtushinnanguis, moraalil ja arusaamades naissoo kohta võib kahelda. Uurinud näitavad, et vaid umbes 5% või vähem vägistajaist on vaimselt haiged indiviidid.</i>
7.	Vägistatakse ainult noori naisi.	<i>Maaailma statistika veenab aga, et vägistamisohvrite vanus ulatub 4-kuulisest imikust kuni 92-aastase raugani.</i>
8.	Rassiliselt heterogeenses ühiskonnas ründavad valgeid naisi eelkõige mustanahalised mehed.	<i>Vägistamised on rõhuvas enamuses rassisisesed, s.t mustanahaline mees ründab üldreeglina mustanahalist naist, valge – valget naist.</i>

3.4. Vägistamiste ja vägistajate liigitusi

Vägistamiskuritegevuse uuringud on näidanud veenvalt, et nii vägistamised kui vastava ründe toimepannud isikud erinevad üksteisest suurel määral. Kurjategijate mitmekesisus on olnud stimuleerivaks asjaoluks vägistamiste ja vägistajate liigituste väljatöötamisel.

Käitumuslikult aluselt lähtuva vägistamiste liigitelu esitas prantsuse kriminoloog J. Soutouel, kes liigitas kõik vägistamised 6 rühma (Auväärt 1997:146):

1. Verepilastuslik vägistamine.
 - Leiab aset, kui suguühe surutakse peale veresugulust omavale isikule.
2. Grupiline vägistamine
 - Grupilise vägistamise puhul on vägistajaid rohkem kui üks.
3. Individuaalne vägistamine.
 - Võib-olla ettekavatsetud või situatsiooniline (juhuslik)
4. Ohvri vägistamine.
 - Kasutatakse ära isiku abitut seisundit, näiteks tema uneseisundit.
5. Vägistamine ohvri hüpnoosis või unesoleku ajal.
6. Sodomistlik vägistamine.
 - Sodomistliku vägistamise puhul toimub anaalseks.
 - Küllaltki levinud grupiviisilise vägistamise puhul.

Ühe tuntuima, motivatsiooniliselt aluselt lähtuva, klassikaliseks saanud vägistamiste liigituse töötas välja A. Nicholas Groth. Ta liigitab vägistamised kolme tüüpi (Groth 1990: 75-76):

1. Vihaväljendav vägistamine.
 - Seksuaalsus on muutunud alla surutud viha- ja raevutunnete väljendamise vahendiks.
 - Rünnet iseloomustab füüsiline brutaalsus.
 - Kasutab kaugelt rohkem jõudu, kui otseselt vajalik oleks.
 - Rünne on enamasti ettekavandamata ja impulsiivne.
 - Ründaja ei taotle mitte niivõrd seksuaalset rahuldust, vaid otsib pigem võimalust teha haiget,

karistada ja alandada oma ohvrit.

- Rünne vabastab seaduserikkuja oma allasurutud vihast ja pakub ajutist leevendust seesmisele mõllule.

2. Võimuväljendav vägistamine.

- Võim on peamine ründajat motiveeriv tegur.
- Neis rünnetes ei ole seaduserikkuja otseseks kavatsuseks valu tekitada, vaid domineerida ohvri üle seksuaalselt.
- Seksuaalsus on muutunud mahasurutud alaväärsustunnete kompenseerimise vahendiks ja teenib üleoleku, jõu, kontrolli, võimu ja identiteedi väljendamise vajadust.
- Vägistamine lubab tal tunda end tugeva, võimsa ja ennastvalitsevana.
- Soovib, et ohver kinnitaks, et ta (ründaja) on seksuaalselt ihaldusväärne isik.
- Sellised seaduserikkumised on ettekavandatud, kuigi tegelikku rünnet võis juhtida juhuslikkus.
- Tundes, et tal ei ole mingit kontrolli oma elu üle, võimuväljendav vägistaja püüab kompenseerida ja eitada oma abituse- ja haavatavusetundeid saavutades kontrolli kellegi teise üle.

3. Sadistlik vägistamine.

- Seksuaalsus ja agressiivsus on sulandunud ühtsesse psühholoogilisse kogemusse, mida tuntakse sadismi nime all.
- Agressiivsus ise on erotiseerunud.
- Rünnet iseloomustab reeglina sümboolsus ja ritualistlikkus.
- Kuna viha komponendid on erotiseerunud, siis rünnet iseloomustab seksuaalne vägivald ja piinamine.
- Mõningatel seaduserikkuja on indiviid, kes ei suudagi seksuaalset rahuldust saada kui ohver ei pane füüsiliselt vastu. Ta erutub vaid läbi agressiivsuse või vägivalda, saades rahuldust võttes naisi vägisi ja piinates neid.
- Sadistliku vägistamise ohver võib sageli olla tema jaoks sümbolilise tähendusega.

Empiirilisel ühe põhjendatuma vägistajate tüpologia töötas välja FBI töötaja Robert Hazelwood koostöös Ann Burgess'iga. Selle aluseks oli FBI töötajate poolt tabatud vägistajate politseitoimikud. Süvenedes andmetesse liigitasid autorid kõik vägistajad 6 tüüpi (Hazelwood & Burgess 2001:141-148):

1. Ennast tõestav vägistaja.

- Taotleb üleolekutunnet.
- Kasutab minimaalsel kuni mõõdukal määral jõudu.
- Vägistamise paneb toime endale tuttavas ümbruskonnas.
- Sageli luurab pikka aega oma ohvri järel tutvudes tema päevatoimingutega.
- Ohvriks valib enamasti enda earühma kuuluvaid isikuid.

2. Enesekindel vägistaja.

- Väga enesekindel, erinevalt eelnevast.
- Käitub väga egotsentriliselt, pööramata mingitki tähelepanu ohvri tunnetele.
- Ohvri allutamiseks kasutab üldjuhul keskmist või ülemäärast kehalist jõudu.
- Valib ohvreiks endavanuseid.
- Ründab kohtades, mis on tema jaoks mugavad ja ohutud.
- Vägistab korduvalt.

3. Kättemaksuhimuline vägistaja.

- Vihkab naisi ja soovib neid karistada ja alandada.
- Ründab naisi eesmärgiga tasuda neile kätte kujutletud või reaalse halva eest, mida nad vägistaja

arvates toime on pannud.

- Allutab ohvri toore jõuga ja on väga vägivaldne.
- Tavaliselt ei kavanda oma rünnakuid pikalt ette, vaid toimib impulsi ajal.

4. Sadistlik vägistaja.

- Soovib ohvrit täielikult alistada, tekitada talle valu ja hirme.
- Erutub nähes ohvri kannatusi.
- Mõtleb tegevusplaani (relvad, transport, marsruut, salvestus- aparatuur, jms) detailideni läbi.
- Ohvriks on tavaliselt täiesti võõras isik.
- Väga ritualistlik, fantaasia mängib väga olulist rolli tema rünnetes.
- Küllalt iseloomulik on sellele vägistajatüübile oma ohvri pikaajaline kinnipidamine, mille kestel võib piinata oma ohvrit, sh erinevate instrumentide abil, ja psüühiline muserdamine.
- Ohvri suhtes rakendab vägivalda, mõningatel juhtudel tapmiseni välja.
- Võib oma kurieod lindile salvestada.
- Kõige harvaesinevam vägistajatüüp.

5. Impulsiivne vägistaja.

- Ründab juhuse tekkel, sissemurdmise või röövimise käigus.
- Tegutseb impulsiivselt.
- Kasutab vaid minimaalselt jõudu.
- Lahkub kiiresti sündmuskohalt.
- Ründele eelneb sageli alkoholi ja/või narkootikumide pruukimine.
- Mõningatel juhtudel jätab ohvri kinniseotuna maha.

6. Grupis tegutsev vägistaja.

- Kõige raskemaid kuritegusid, millest võib jääda ohvrile eluks ajaks traumeeriv kogemus, nii füüsiliselt kui vaimselt.
- Kurjategija motivatsioon sõltub tema rollist grupis.
- Madalama staatusega isik võib olla vägistamise vastu, kuid ei suuda gruppi ümber veenda.

3.5. Grupiviisiline vägistamine

Grupiviisiline vägistamine, mida tähistatakse ka grupilise või kambavägistamise nimetusega, kujutab endast ühe või mitme ohvri vägistamist mitme kallaletungija poolt. Grupiviisilisi vägistamisi liigitatakse omakorda kahte rühma (Amir 1971:82):

- Paarikaupa vägistamine – kaks isikut vägistavad ühte ohvrit,
- Grupina vägistamine – kolm või rohkem kallaletungijat vägistavad ühte ohvrit.

Grupiviisiline vägistamine on suhteliselt harv nähtus. Ameerika Ühendriikides teostatud uuringute andmetel oli igast kümnest vägistamisest üks grupiviisiline.

Sisekaitseakadeemias teostati 2003. a uurimus grupiviisilistest vägistamistest, milles analüüsiti 49 Eestis toimunud ja avastatud kuriteosündmust kohtutoimikute põhjal, sh 40 nais- ja 9 meesisikust kannataja kohta, ning sama perioodi politseistatistikat. Meesisikute vastu suunatud ründed pandi kõik toime kinnipidamisasutustes. Vaatluse alla võeti grupiviisilised vägistamised või selle katsed, mis pandi toime ajavahemikus 1993-2002. Uurimus võimaldas esitada järgmisi järeldusi (Budris 2003:47-49):

- 2/3 grupiviisilistest vägistamistest pannakse toime n-ö pimedal ajal, s.o ajavahemikus 20.00-04.00.
- Üle poole (58%) grupiviisilistest vägistamistest leiab aset nädala lõpus (reede, laupäev, pühapäev).
- Vägistamine ei ole sesoonne kuritegu, neid toimub terve aasta jooksul.

- Grupiviisiliste vägistamiste puhul on rohkem kui pooled juhtumitest toime pandud kahe kallaletungija poolt, ülejäänud juhtumite puhul oli üle kahe ründaja.
- Peaaegu kõik grupid koosnevad meessoost liikmetest, kes on omavahel kas sõbrad või vähemalt tuttavad (joomakaaslased). Ühe kuriteojuhtumi algatajaks oli siiski naine, kes korraldas selle kättemaksuks teisele naisele. Kallaletungijast naine hoidis ohvrit koos kahe mehega kinni ja pakkus teda vägistamiseks kolmandale. Ohvri vastupanu murti ähvardamisega ning seejärel astus üks kurjategijaist temaga vägivald abil vahekorda, teised lahkusid ruumist.
- Kõik kallaletungijad olid alkoholi- või narkojoobes.
- Ründamiseks valitakse koht, kuhu keegi segama ei tuleks. 42% juhtumi puhul oli teo toimepaneku kohaks kurjategija korter, 12% – auto, 12% – eraldatud koht looduses. Juhul, kui vägistamine pandi toime autos, siis tavaliselt sõideti sellisesse kohta, kus kõrvalisi pilke ei olnud läheduses. 8% juhtumi korral oli tegemist ohvri elukohta sissetungimisega, kus lisaks muudele kuritegudele pandi toime ka grupiviisiline vägistamine. Ülejäänud juhtumid leidsid aset kinnipidamisasutustes.
- Ohver valitakse eelistatavalt selline, kelle kohta usutakse, et jõud käib üle (valikut mõjutab ohvri alkoholijoove) ja puuduvad kogemused (ohvri noorusest tulenevalt).
- Erinevalt üksikisiku poolt toimepandud vägistamistest, ei ole grupiviisilise vägistamise puhul ohver kurjategijaile lähedane tuttav.
- 20% juhtumitest olid sellised, kus oli tegemist kahe naisohvriga.
- Tavaliselt on üks kuriteo toimepanijaist eestvedaja. Sageli eestvedaja oli tegevuse organiseerijaks – pakkus välja idee, otsis eraldatud koha, tõi tüdruk(d) kohale ja murdis tema (nende) vastupanu.
- Grupiviisilised vägistamised on peaaegu alati ettekavandatud ja organiseeritud. Kuriteoks on valmistatud, leitud sobiv koht, kuhu tuuakse alkoholi, paar meest valivad ohvri(d) ning toovad ta (nad) kohale.
- Grupiviisilise vägistamisega kaasneb ohvri hirmutamise, alandamine ja enamikul juhtudel pekmine, mille tagajärjeks on olnud kehavigastused. Ohvri vastupanu murti sagedase peksemisega. Pekmine toimus rusikate ja jalgadega, üksi ja mitmekesi. Ohvrit alandatakse ja talle tekitatakse kehavigastusi. On olnud ka ohvri surmaga lõppenud ründeid. Ohvrit on ka kägistatud, terariistadega kriimustatud või sisselõigatud, talle põletushaavu tekitatud.
- 7,5% juhtudel ohver tapeti. Ühel juhtumil naine meelitati varjatud kohta looduses, kus kaks meest võimaldasid naist ähvardades kolmandal toime panna vägistamise (üks lihtsalt ähvardas, teine hoidis nuga kõril)
- Olles tabatud, on kurjategijaile reeglina omane teo kinnimätsimine. Kohtus väidetakse, et tegu toimus ohvri soovil. Enamik kurjategijaist valib kohtus ühe kahest järgmisest kaitsestrateegilisest argumentist – vahekorda polnud või toimus see ohvri soovil.
- Grupiviisilised vägistajad on keskmiselt nooremad kui üksikvägistajad. 70% vägistajatest olid 16-22-aastased.
- Ohvrid on 14-55-aastased. Rohkem kui pooltel juhtudel oli ohver kurjategijaga ühealine, enamasti siiski paar aastat noorem naine.
- 55% ohvritest olid alaealised. Uuringu põhjal oli kõikidest ohvritest kõige rohkem 15-aastaseid tüdrukuid, 45% ohvritest olid vanemad kui 18-aastased.
- 53% kurjategijaist olid eelnevalt karistatud.
- 56% grupiviisilistest vägistajatest olid abielus või vabaabielus, 7% omas üht või kaht last.
- Grupiviisilised vägistajad on suhteliselt madala haridustasemega. Kõrgharidusega ei olnud ühtki kurjategijat, keskharidusega (k.a keskeriharidus) kurjategijaid oli 30%, ülejäänute haridustase oli madalam.
- 72% kurjategijaist ei omanud töökohta.
- Kinnipidamiskohtades toimepandud juhtumeid, iseloomustab pidev vägivald (pekmine), ohvri süstemaatiline alandamine ja terroriseerimine.

3.6. Vägistamise tagajärjed

Vägistamise tagajärjed puudutavad indiviidi moraalsel, psüühilisel, kehalisel ja sotsiaalsel seisundil, kui ka tema elustiili. Tagajärgede ulatus on väga lai, see ulatub halvast meeoleolust enesetappude või seksuaalmõrvadeni.

Vägistamiste tagajärjed olenevad paljudest asjaoludest (Thio 2000:99):

- kannatanu vanusest,
- eelnevatest seksuaalkogemustest.
- tervislikust seisundist, sh kuriteosündmuse-aegsest psüühilisest seisundist,
- elu stabiilsusest,
- sotsiaalsest taustast,
- vägistaja vägivaldsusest ja tema käitumise iseärasustest.

Vägistamisega kaasneb üldreeglina trauma. Trauma mõju ei piirdu üksnes järgnevate päevade ja nädalatega, vaid võib oma kestvuses jääda ohvrit saatma kuudeks ja aastateks, kui mitte kogu eluks. Vägistamise pikaajaline mõju võib avalduda ka murtud luude, rebendite ja elundi vigastusena, või günekoloogiliste ja menstruaalfunktsioonide traumadena, sealhulgas viljatuks jäämisena. (Hazelwood & Burgess 2001:33)

Vägistamisjärgse traumaga väga sageli kaasnevateks ilminguteks on (õudus-)unenäod, mis jaotuvad oma olemuselt kolme üldisemasse rühma (Hazelwood & Burgess 2001:34):

- vägistamisjuhtumi läbielamine ja sellest tuleneva abituse kogemine,
- sümboolsed unenäod, mis on seotud kuriteojuhtumi teatud aspekti või aspektidega,
- kontrolli omanise unenäod, kus ohver omab võimu vägistamissituatsiooni või vägistaja üle.

Sageli kujunevad ohvritel omamoodi kaitsemehhanismidena välja erinevad hirmud ja foobiad. Kui hirmu näol on tegemist normaalse ja kaitsva abinõuga, mis aitab inimesi ohu suhtes hoiatada, siis foobiad võivad põhjustada kohanematust ja võimetust erinevates situatsioonides käituda, st ohust hoiatamise asemel ja ohusituatsioonis tõhusa tegutsemise asemel inimest hoopis ohtu tõugata ning neis situatsioonides tema käitumise (täielikult) halvata. Hirmud ja foobiad võivad muuhulgas tekkida erinevate füüsiliste parameetrite ees, mis ohvrile tema ründajat meenutavad, või näiteks erinevate paikade ees, millel on sarnasust vägistamiskohaga. (Hazelwood & Burgess 2001:34)

Vägistamine ei tekita trauma mitte ainult vägistatu enese jaoks, vaid võib põhjustada tõsiseid tagajärgi ka ohvri perekonna, partneri, sõprade ja teiste suhtes, kes tema sotsiaalsesse võrgustikku kuuluvad. Oluline on, kellena tajub ohvrit tema (meessoost) partner – kas lähedase inimesena, kes on rünnaku tagajärjel kannatada saanud või lihtsalt omandina, kelle väärtus võib juhtumi tulemusena jäädavalt rikutud olla. Kas vägistamise näol on tegemist kahetsusväärse vahejuhtumiga või leiab partner sellest kinnitust oma kaaslase halvale ja nõrgale isiksusele, mida ta on arvanud temal olevat? Keda nad süüdistavad – ohvrit, iseennast või ründajat? On äärmiselt oluline, et vägistamisega kokkupuutunud paar oleks võimeline sellest juhtumist avameelselt rääkima – oma tundeid väljendades on võimalik tuvastada need aspektid, mis osapoolte jaoks probleeme tekitavad ning seeläbi nende tunnete üle suuremat kontrolli saavutada, mistõttu võib mälestus antud ebameeldivale juhtumile tulevikus vähem valusana mõjuda. Tegelikult normiks on pigem siiski aga teema vältimine .

Arstiteadlased eristavad vägistamistrauma sündroomis kolm faasi:

1. Algfaas – lühikest aega kestev faas, mille ohver elab läbi vahetult pärast vägistamist. See faas võib kesta mõnest päevast paari nädalani. Selle aja jooksul võib ohver olla hüsteeriline või vastupidi – ülirahulik, puhkeda siis äkitselt nutma, tunda raskusi keskendumisel argielu toimingutele, olla kinnine.
2. Kohanemisfaas – seda faasi iseloomustab abitustunne, depressioon, tujukus, hirmunenäod, vägistamise eitamine, kuriteopaiga vältimine ning kartus suhelda meestega.
3. Lahenduste faas – ohver on üle saamas traumast, ei ela nii intensiivselt tundeid üle. Ohver mõistab, et tuleb edasi elada. Vägistamisest ülesaamine võib võtta väga kaua aega. Mõne uuringu põhjal on veel aasta pärast vägistamist depressioonis ligikaudu 50% ohvritest, veel kuus aastat pärast vägistamist on umbes 30% ohvritest seksuaalprobleemid.

Täiendavaks lugemiseks:

1. Auväär, L. 1997. Õigusseksuoloogia õpik. Tallinn.

III peatükk. KURITEGEVUSE KONTROLL

1. KURITEGEVUSE KONTROLI DIMENSIOONID

- 1.1. *Sotsiaalse kontrolli definitsioon.*
- 1.2. *Kuritegevuse kontrolli elemendid.*
- 1.3. *Sotsiaalse kontrolli ajaloost.*
- 1.4. *Kuritegevuse kontroll tänapäeval.*
- 1.5. *Vangistus Eestis.*

1.1. Sotsiaalse kontrolli definitsioon

Kõige üldisemalt võib sotsiaalset kontrolli määratleda kui ühiskonna eneseregulatsiooni mehhanismi, millega saavutatakse ja hoitakse normatiivset korda ja kõrvaldatakse käitumist, mis hälbib normidest. Gilinski määratleb sotsiaalset kontrolli mõnevõrra täpsemini, nimelt: sotsiaalne kontroll on ühiskonna vahendite ja meetodite kogum, millega mõjutatakse ebasobiliku hälbiva käitumise vorme (k.a kuritegevus) eesmärgiga need elimineerida, vähendada või minimeerida. (Gilinski 2002:303)

Inimeste käitumise sotsiaalseteks **regulaatoriteks** on väärtused ja normid. Siinjuures tuleb meelde, et „väärtus on ükskõik milline asi, materiaalne või ideaalne, idee või institutsioon, tegelik või kujutletav asi, kõik see, mille suhtes inimene võtab hinnangulise positsiooni, mille kohta arvatakse, et see on oluline, etendab olulist rolli, ning selle saavutamine, selle poole püüdlemine või selle tõrjumine on vajalik indiviidile või tervele grupile, ühiskonnale“ (Aimre 2001: 92) ning norm on „reegel, mis määrab ära sobiliku käitumise“ (samas: 93).

Sotsiaalse kontrolli **meetoditeks** on positiivsed (tasustamine) ja negatiivsed (karistamine) sanktsioonid. Lähtudes aktsepteeritud väärtustest kujuneb antud ühiskonna normide ja sanktsioonide süsteem.

Sotsiaalset kontrolli võib teostada rakendades selleks erinevaid **sotsiaalseid mehhanisme**. Ühelt poolt, kui sotsiaalset kontrolli teostatakse erinevate institutsioonide poolt nagu nt perekond, kool, politsei jne, siis on tegemist **välise** kontrolliga. Kui inimese käitumist reguleerivad omaksvõetud normid ja väärtused ning tegemist on häbi, au, korralikkuse jne tunnetega, siis räägime **seesmisest** kontrollist.

Lisaks sellele, sotsiaalne kontroll võib olla **formaalne**, seadustel põhinev ning teostatav selleks määratletud ametkondade poolt (nt kriminaal-justiitsüsteem). Kontroll võib olla ka **mitteformaalne**, põhinedes grupi heakskiidul või hukkamõistul.

Siinjuures tuleb märkida, et reeglina positiivsed sanktsioonid on efektiivsemad kui negatiivsed; sisemine kontroll on efektiivsem kui väline (Gilinski 2002: 304-305).

1.2. Kuritegevuse kontrolli elemendid

Kuritegevuse kontroll on sotsiaalse kontrolli alaliik. Kuna kuritegudeks määratletakse igas ühiskonnas kõige ohtlikumad hälbiva käitumise vormid, rakendatakse nende puhul kõige rangemaid sotsiaalse kontrolli vorme.

Kuritegevuse kontrolli süsteemis võime eristada järgmisi elemente (Gilinski 2002: 308):

- Tuleb paika panna, millised teod peetakse antud ühiskonnas kuritegudeks (tegude kriminaliseerimine).
- Tuleb paika panna sanktsioonide (karistuste) süsteem ning konkreetset sanktsioonid konkreetsete kuritegude eest.
- Kuritegevuse kontrolli vajalik element on formaalse sotsiaalse kontrolli institutsioonide väljakujunemine (nt politsei, prokuratuur, kohus, karistusasutused).
- Kuritegevuse kontrolli teostavate institutsioonide tegutsemise korra sätestamine.
- Kuritegevuse kontrolli teostavate institutsioonide tegevus toimepandud kuritegude registreerimisel, avastamisel, kuritegusid toimepannud isikute väljaselgitamisel ja süüdistamisel, neile karistuse määramisel ja karistuse täideviimisel.
- Sotsiaalsete institutsioonide (perekond, kool, kirik jne), organisatsioonide ja indiviidide tegevus mitteformaalse sotsiaalse kontrolli teostamisel.
- Sotsiaalsete institutsioonide, organisatsioonide ja ametkondade tegevus kuritegevuse ennetamisel.

1.3. Sotsiaalse kontrolli arengu ajaloost

Sotsiaalse kontrolli vormid on muutunud läbi aja. Väljapaistev töö, milles analüüsitakse üksikasjalikult, kuidas muutus põhirõhk sotsiaalses kontrollis 18.-19. sajandil, on Michel Foucault raamat *Surveiller et punir*. Foucault kirjutab, et kui 18. sajandil karistusena kuriteo eest oli laialt kasutusel surmanuhtlus, siis 19. sajandil asendus see sageli vanglakaristusega. Selle muutuse taga ei olnud mitte soov leevendada karistusi, vaid karistada paremini. Foucault märgib, et sel perioodil toimub märkimisväärne nihe: kui enne oli karistus suunatud kehale, siis 19. sajandil saab karistuse sihtmärgiks inimese hing. Avaliku hukkamise asemele tuli vangla distsiplineeriv mehhanism.

Ka Stanley Cohen räägib raamatus *Visions of Social Control* (1985:13-39) suurtest muutustest sotsiaalse kontrolli meetodites, mis leidsid aset 18. sajandi lõpus ja 19. sajandi algul. Cohen eristab 3 etappi sotsiaalse kontrolli arengus:

Esimene etapp hõlmab perioodi kuni 18.sajandi lõpuni. Sellele perioodile on iseloomulikud järgmised jooned:

- Riik on nõrk;
- Kontroll on enamasti kogukonna käes;
- Kontroll on avalik, nähtav;
- Hälvete diferentseerimine puudub;
- Puuduvad professionaalid;
- Suunatud kehale;
- Karistusteooriad moraliseerivad, klassikalise koolkonna põhiseisukoht – „nad lihtsalt väärivad sellist karistust“ (*just desert*);
- Kontroll on inklusiivne.

Teine etapp algas 18. sajandi lõpus ning kestis 20.sajandi keskpaigani. Seda perioodi iseloomustavad:

- Tugev tsentraliseeritud riik;
- Kontrolli teostatakse institutsioonide kaudu;
- Kontrolli piirid on nähtavad, seespool aga nähtamatu;
- Hälbiva käitumise kategoriseerimine on arenenud;
- Professionaalid domineerivad;
- Suunatud „hingele“;
- Karistusteooriates tugev positivismi mõju;
- Kontroll on eksklusiivne ja stigmatiseeriv.

Kolmas etapp algas 20. sajandi keskpaigast ning kestab Coheni arvates tänaseni.

- Ideoloogiline rünnak: „minimaalne riik“, samal ajal kontroll laieneb;
- Kontrollis rõhutatakse detsentraliseerimist ja kogukondlikke alternatiive, ehkki vanad institutsioonid jäävad;
- Kontrolli ja karistuse piirid on hajunud, karistus jääb peitu;
- Hälbiva käitumise klassifitseerimine jätkab arengut;
- Ideoloogiline rünnak: „de-professionaliseerimine“, ehkki professionaalid jätkuvalt domineerivad;
- Karistusteooriad: osaliselt neo-klassitsism, positivistlikud teooriad ikka esindatud;
- Ideoloogiliselt rõhutatakse inklusiivset kontrolli ja integreerimist.

Teisel ja kolmandal perioodil kuulub vanglale kui sotsiaalse kontrolli vahendile keskne koht. Sama kaua kestavad diskussioonid vanglakaristuse eesmärkidest ja selle efektiivsusest (vt nt Mathiesen 1990).

1.4. Kuritegevuse kontroll tänapäeval

Sotsiaalset kontrolli kuritegevuse üle iseloomustavad tänapäeval järgmised tendentsid (Taylor 1999: 187-222):

- vanglapopulatsiooni märgatav kasv;
- tähelepanu keskme nihkumine rehabiliteerimise, korrektsiooni ja resotsialiseerimise ideedelt riski juhtimise ideele;
- erasektori rolli suurendamine kuritegevuse kontrollis.

Vanglapopulatsiooni kasv

Viimasel aastakümnel on märgatav vanglapopulatsiooni kasv enamikes lääne riikides. Kasv algas 1990ndate algul ning jätkub tänapäevani. Rob Walmsley (2003) kogutud ja analüüsitud andmete järgi viibib vanglates 8,75 mln inimest üle maailma. Umbes pool nendest istuvad USA (1,96 mln), Venemaa (0,92) ja Hiina (üle 1.43 mln) kinnipidamisasutustes. Vangistuse tasemed, mille arvutamise aluseks on vangide arv 100 000 elaniku kohta, on toodud allpool tabelis.

Tabel 3.1. Vangistuse tase Euroopa ja Põhja-Ameerika riikides 1999-2002

Riik	Vangide arv	Vangide arv 100 000 el kohta	Riik	Vangide arv	Vangide arv 100 000 el kohta
USA	1 962 220	686	Saksamaa	78 707	96
Venemaa	919 330	638	Itaalia	55 136	95
Läti	8 486	361	Holland	14 968	93
EESTI	4 723	337	Iirimaa	3 378	86
Leedu	11 216	303	Austria	6 915	85
Rumeenia	51 528	230	Belgia	8 764	85
Poola	82 173	213	Prantsusmaa	50 714	85
Tšehhi	19 320	188	Kreeka	8 343	79
Ungari	17 890	179	Šveits	4 985	69
Inglismaa ja Wales	72 669	139	Rootsi	6 089	68
			Põhja-Iirimaa	1 058	62
Slovakkia	7 509	139	Taani	3 150	59
Portugal	13 384	131	Soome	3 040	59
Šotimaa	6 417	126	Norra	2 666	59
Hispaania	50 656	126	Island	110	38
Kanada	31 624	102			

Allikas: R. Walmsley. *World Prison Population List. UK Home Office Findings no. 188. 2003.*

Andmed tabelis olid kogutud ajavahemiku 1999-2002 kohta. „Liidriks“ selles nimekirjas on USA, kus vanglapopulatsiooni tase on kõrgeim maailmas. Praktiliselt sama kõrge on tase ka Venemaal. Lääne Euroopas on vanglapopulatsiooni tase reeglina alla 100. Erandiks on Suurbritannia, Hispaania ja Portugal. Uutes EL liikmesriikides on vangide arvud 100 000 elaniku kohta väga kõrged. Tabelist on näha, et EL uute liikmete grupis on „liidrid“ Läti ja Eesti. Positiivse tendentsina võib märkida Eesti vangistamise taseme stabiliseerumist viimastel aastatel, ehkki tase jääb erakordselt kõrgeks.

Sotsiaalne kontroll kui riski juhtimine

Taylor (1999:205-213) pöörab tähelepanu „riski juhtimise“ tähtsuse kasvule viimastel aastatel. „Riski juhtimine“ (ingl k *management*) ja „riski hindamine“ (ingl k *assessment*) on rahvusvaheliste politseiorganisatsioonide, piiriülese kauba ja inimeste liikumise kontrolli peamised strateegiad. Kuidas see erineb eelmisel perioodil, veel 1970ndatel, 1980ndatel domineerinud rehabiliteerimise strateegiast? Erinevus seisneb eeskätt selles, et rehabiliteerimine on sotsiaalse kontrolli liik, mis on suunatud indiviidile, tema parandamisele ja tagastamisele ühiskonda. Kirjanduses nimetatakse seda sageli **inklusiivseks** sotsiaalseks kontrolliks. Riski juhtimisel põhinev sotsiaalne kontroll on teist laadi. Indiviidi tagasitulek ühiskonda ei ole enam eesmärk. Eesmärgiks on hoopis

ühiskonna kaitsmine „ohtlike indiviidide“ eest. Sellist sotsiaalset kontrolli nimetatakse **eksklusiivseks**.

Erasektori kaasamine kuritegevuse kontrolli

Viimastel aastatel on märgatav erasektori kaasamine kuritegevuse kontrolli. Turvafirmade töötajad kaubanduskeskustes, massiüritustel, isegi tänavatel on tänapäeva Eesti elu lahutamatu osa. Näiteks, suurima (49% turvateenuste turust) Eestis tegutseva turvafirma Falck Eesti kontserni aastakäive on üle 720 miljoni krooni ja töötajate arv üle 3 900.

Eravanglate äri on õitsemas USAs ja Suurbritannias. Eestis puuduvad praegusel momendil eravanglad. Samas areng selles suunas käib. Vanglate valdkonna arengustrateegia aastani 2004 näeb ette avaliku sektori vähendamist vanglasüsteemi haldamisel¹. Põhjuseks on soov tõsta teenuse kvaliteeti riigieelarveliste vahendite piiratuse tingimustes. Selle eesmärgi saavutamiseks näeb strateegia ette:

1. Erasektori kaasamise tulemuste analüüs vanglate haldamisse teistes riikides.
2. Eesti õigussüsteemi analüüs eravanglate rajamise võimalikkusest lähtudes.
3. Vajalike õigusaktide muudatuste väljatöötamine vastavalt analüüsi tulemustele.
4. Erasektor kaasamine avavanglate rajamisse või kinniste vanglate üksikute funktsioonide täitmisse.

Kuidas erasektori kaasamine kuritegevuse kontrolli on seotud tänapäeva turuühiskonna arenguga ning kuidas selline kaasamine suurendamine võib omakorda muuta kuritegevuse kontrolli visiooni on suur teema, mida antud konspektis ei arutleta. Huvilised võivad pöörduda vastava kirjanduse poole, millest üheks esimeseks ja tähtsamaks oli ja jääb Nils Christie *Crime Control as Industry*.

1.5. Vangistus Eestis

Eestis tegutseb momendil 9 vanglat. Vanglate tüübid, seal kinni peetavate isikute grupid ja vangide arv on toodud tabelis.

Tabel 3.2. Eesti vanglad

Vangla	Vangla tüüp	Vanglas kinni peetavad isikud	Vangide arv seisuga 01. jaanuar 2003
Harku vangla	Kinnine vangla	Naissoost täiskasvanud kinnipeetavad Naissoost alaealised kinnipeetavad	130
Maardu vangla	Kinnine vangla	Meessoost noored vahistatud	102
Muru vangla	Kinnine vangla	Meessoost täiskasvanud kinnipeetavad	1 560
Pärnu vangla	Kinnine vangla	Meessoost täiskasvanud kinnipeetavad	98
Rummu avavangla	Avavangla	Meessoost täiskasvanud kinnipeetavad	29
Tallinna vangla	Kinnine vangla	Meessoost täiskasvanud vahistatud Naissoost täiskasvanud vahistatud Meessoost täiskasvanud kinnipeetavad	1 084
Tartu vangla	Kinnine vangla	Meessoost täiskasvanud vahistatud Naissoost täiskasvanud vahistatud Meessoost täiskasvanud kinnipeetavad	786
Viljandi vangla	Kinnine vangla	Meessoost alaealised kinnipeetavad	61
Ämari vangla	Kinnine vangla	Meessoost täiskasvanud kinnipeetavad	502

Allikas: EV Justiitsministeerium. *Vanglasüsteemi aastaraamat 2002/2003. Tallinn 2004.*

Statistikaameti andmete järgi 2003. a 1. jaanuari seisuga oli Eesti vanglates 4352 kinni peetud isikut. Nendest 3 059 isikut olid kinnipeetavad, ehk vanglas vabadusekaotust kandvad süüdimõistetud ja 1 293 kandsid eelvangistust kinnise vangla eelvangistusosakonnas.

¹ Justiitsministeerium. Vanglate valdkonna arengustrateegia aastani 2004. Kättesaadav www.just.ee/index.php3?cath=1463 (viimati vaadatud 20.01.2005)

Nagu eelpool oli juba mainitud, viimase viie aasta jooksul on jäänud vangistamise tase stabiilseks tasemel umbes **340 vangi 100 000 elaniku kohta**. Vanglapopulatsiooni muutuste dünaamikat võib näha järgmisest tabelist.

Tabel 3.3. Vanglapopulatsioon Eestis 1991-2003

Aasta	Kinnipeetavad	Vahistatud	Vangide arv kokku	Tase 100 000 elaniku kohta
1991	3 189	1 219	4 408	282
1992	3 226	1 552	4 778	312
1993	2 691	1 823	4 514	302
1994	2 553	1 965	4 518	309
1995	2 515	1 886	4 401	306
1996	2 878	1 350	4 228	301
1997	3 170	1 582	4 752	341
1998	3 019	1 323	4 342	315
1999	3 040	1 639	4 679	341
2000	3 262	1 541	4 803	351
2001	3 270	1 505	4 775	350
2002	3 059	1 293	4 352	321
2003	3 220	1 355	4 575	339

Allikas: Eesti Statistikaamet

Roy Walmsley (2003) poolt läbiviidud uuringu kohaselt Eesti vanglate täituvus oli 98% lähtudes Eestis kehtivast standardist 2,5 m² ühe inimese kohta. Kui aga arvestada standardiga 4 m² inimese kohta, mida tunnustab vastuvõetavaks Euroopa Piinade ja Ebainimliku või Alandava Kohtlemise või Karistuse Ennetamise Komitee, võib Eesti vanglad pidada 50% ülerahvastatuks. Kinnipidamisasutuste tingimuste parandamiseks on langetatud olulisi otsuseid ja tehtud praktilisi samme, nagu Tartu Vangla avamine 2002. a ja uute vanglate ehitamise planeerimine Ida-Virumaal 2006. a ja Viljandis 2005. a.

Täiendavaks lugemiseks:

1. Ginter, J., Kruusamäe, M., Sootak, J. 2004. Eesti karistuspoliitika. Vabaduskaotuslikud karistused. Üleminek totalitaarriiklikust karistusõigusest õiguslikku karistusõigusesse. Tallinn.

2. KARISTUSTEOORIAD

2.1. *Karistus kui kuriteo heastamine.*

2.2. *Karistus kui preventatsioon.*

2.3. *Karistus kui resotsialiseerimine.*

Karistus, mida ühiskond mõistab kurjategijale, on moraalselt problemaatiline. Probleem seisneb selles, et inimestega tehakse seda, mis tavalistes tingimustes on vale: tema käest võetakse raha, piiratakse vabadust, mõnikord võetakse isegi elu. Ühesõnaga, inimene kannatab. Vaatamata sellele riik trahvib, paneb vangi ja mõni riik isegi mõistab inimesi surma. Kuidas saab sellist vägivalda õigustada? Milleks, mis eesmärgiga inimesi karistatakse?

Iga karistusteoreetiline koolkond leiab õigustusi karistustele oma tõekspidamistest lähtudes. Karistusteooriad liigituvad kolme rühma (Honderich 1989):

- Ühed väidavad, et kurjategija saab teenitud karistuse. Karistus on seega kuriteo heastamine, kättemaks.

- Teised väidavad, et karistuse eesmärk on pigem preventiivne: karistades kurjategijat hoiatame teisi kuriteo sooritamise eest.
- Kolmandad näevad karistuses hoopis võimalust inimest paranda da.

Need kolm lähenemisviisi on siin eristatud väga skemaatiliselt, tegelikkuses on olemas palju variatsiooni nendest. Allpool vaadatakse teooriaid põhjalikumalt.

2.1. Karistus kui kuriteo heastamine

Selline karistuse põhjendus on omane eeskätt klassikalise koolkonnale, mis eeldab, et inimese teod (k.a kuritegu) on vaba tahte väljendus. Karistuse kui kuriteo heastamise teoorias kuulub tähtsaim koht **Immanuel Kant**'i (1724-1804) seisukohale. Kant väitis, et ühtki inimest ei tohi kasutada vahendina ükskõik kui heade eesmärkide saavutamiseks. Sellest lähtudes karistusel ei saa olla teisi funktsioone kui kuriteo heastamine. Karistuse määramise peamine printsiip on **selle vastavus kuriteole ehk proportsionaalsuse printsiip**. Kanti seisukoht läheb karistuse õigustamisest edasi. Meie kui ühiskond oleme mitte ainult õigustatud karistust kasutama, vaid me oleme lausa kohustatud reageerima kuriteole karistusega. Vastupidine reaktsioon oleks moraalselt vale. Inimest karistatakse just sellepärast, et ta lihtsalt **väärrib seda**, võtmata arvesse, kuidas see võib ühiskonda mõjutada.

Selleks, et olla praktikas kasutatud, vajavad Kanti poolt väljendatud filosoofilised seisukohad tõlgendamist. Raske on ette kujutada, et praegusel ajal kohtud töötaksid masinana, mille eesmärk on ainult selgeks teha, millisele kuriteole, milline karistus vastab, teisi asjaolusid ja kurjategija isiku omadusi arvestamata. Praktikas on asi pigem teistmoodi. Karistuse kui kuriteo heastamise pooldajad väidavad, et põhiline rõhk peaks olema suunatud sellele, et inimest saab karistada ainult siis, kui ta on **süüdi**, kui ta **väärrib** karistust. See, et inimene väärrib karistust, on kohustuslik tingimus, samas ei ole see piisav tingimus iseenesest.

Mida me silmas peame, kui ütleme, et inimene „väärrib” karistust²? Allpool on toodud selle tähenduste mitmed variandid (Honderich 1989:26-33).

- Mõnikord inimesed väidavad, et inimene väärrib midagi, mõeldes ainult, et õige on, kui ta saab seda. Karistuse õigustamise puhul selline tõlgendus vaevalt töötab, sest sel juhul meie põhjendamine oleks mõttetu: inimese karistamine on õigustatud, sest karistada teda on õige.
- Teine võimalus on, sarnaselt Kantile, väita, et inimene väärrib karistust sellepärast, et ta käitus valesti.
- Väide „väärrib karistust” võib tähendada, et on olemas seos inimese teo ja karistuse vahel. Kui inimene varastas, tuleb sama raha tema käest nõuda, kui ta on tapnud, väärrib ta surmanuhtlust. Honderich (1989:27) väidab, et taoline arusaam eeldab, et kuriteo toimepanemise asjaolusid ei võeta arvesse (nt kas tapmine oli provotseeritud, toimus afekti seisundis jne). Sellepärast ei saa sellist „karistuse väärmise” tähendust tõsiselt võtta.
- Vahel väidetakse, et karistus peab põhjustama kurjategijale sama palju valu ja kannatusi, kui kuritegu põhjustas kannatanule. Siin võib tekkida kaks probleemi. Esiteks, kuidas mõõta sellist subjektiivset asja kui valu ja kannatused? Nils Christie (1981) pakub suurepärase arutelu sel teemal. Ja teiseks, sarnaselt eelmisele tähendusele, ei võta me arvesse, kas tegu, mis põhjustas kannatusi, oli tahtlik või oli see nt. õnnetusjuhtum.
- Väide, et inimene väärrib karistust, võib tähendada, et on olemas seos antud teo toimepannud inimese süüdiolamise ja kannatuste vahel, mida karistus põhjustab. Erinevalt eelmistest, lisaks kahjule, mida kuritegu põhjustas, arvestatakse ka seda, kas inimene, kes on teo toime pannud, vastutab selle teo eest. Probleemiks jääb ikkagi küsimus, kuidas kannatusi mõõta.
- Võib väita, et inimene väärrib karistust, sest ta on ühiskonnale võlgu ja peab oma võla maksta. Teiste sõnadega, kurjategija karistamine toob rahuldust ühiskonnale ja eriti nendele, kes on selles kuriteos kannatanud. Sel juhul aga ei saa me rääkida puhtast kuriteo heastamise teooriast, sest arvesse võetakse juba karistuse mõju ühiskonnale.
- Karistus, mida inimene saab, on vastavuses teatud olemasoleva karistuste süsteemiga. Süsteemis on paika

² Ingliskeelses kirjanduses kasutatakse selleks mõistet *desert*, mõnikord *just desert*.

pandud, millised karistused on mõeldud konkreetse käitumisviisi eest.

- Oletatakse, et inimene, kes pani kuriteo toime oli, a) teadlik karistuste süsteemi olemasolust; sellest, et ühiskond kavatab ja tegelikult ka karistab teatud tegude toimepanemise eest. Ta oli ka teadlik sellest, et b) kõik teised tegevuse vormid ei ole karistatavad. Olles sellest kahest asjaolust teadlik, inimene tegi oma valiku vabatahtlikult, ta teadis, mis teda ootab konkreetse karistatava teo toimepanemise puhul. Inimene vastutab oma tegude eest.
- Viimane. Oletame, et kahel inimesel tekib võimalus panna toime kuritegu, nt. vargus, ning tõenäosus, et sellest saab keegi teada, on kaduvväik e. Üks inimene kasutab juhus, teine loobub vargusest. Tulemuseks on see, et esimene inimene on saanud kuriteost rahuldust ja kasumit, teine aga ei ole ja lisaks võib kahetseda kaotsi läinud võimaluse pärast. Kui me karistame esimest inimest ja väidame, et ta väärrib karistust, tegutseme me selles suunas, et teha heaolu ja kannatusi kõikidele võrdseks.

Võtame nüüd kõik need asjaolud kokku antud teooria seisukohta, et inimese karistamine on õigustatud, kui:

- ta pani toime süüteo,
- karistus annab rahuldust, mis on võrdne kuriteoga põhjustatud rahulolematusega,
- sarnased karistused määrati varem ning määratakse ka tulevikus sarnaste kurjategijate puhul,
- inimene vastutab oma teo eest ning pani selle toime teades, millised on teo tagajärjed vastavalt karistuste süsteemile,
- ta sai kasu/rahuldust kuriteo toimepanemisest.

Mõnikord iseloomustatakse karistust kuriteo heastamisena kui minevikku vaatamist. Tegemist on reaktsiooniga olukorrale, mis on juba aset leidnud.

2.2. Karistus kui preventatsioon

Karistus preventsoonina on suunatud tulevikku. Vaadeldav teooria ei ole huvitatud sellest, et kuriteos kannatanud peaksid ilmtingimata rahuldust saama. Teooria ei ignoreeri seda rahuldust, vaid leiab, et selle tähtsus on väga väike. Palju tähtsamad on karistuse tagajärjed, ja eriti karistuse mõju ühiskonnale (üldpreventsoon).

Selleks, et sellest teooriast paremini aru saada, peame vaatlema filosoofilist suunda, mida nimetatakse utilitarismiks. **Utilitarismi** teooria sisu võib lühidalt kirjeldada järgmiselt:

1. Igasuguse tegevuse mõte on mõnu saamine ning kannatuste vältimine.
2. Kõiki ühiskonnanahtusi tuleb hinnata nende kasulikkusest lähtudes.
3. Kõlbeline (moraalne) on see, mis on enamusele kasulik.
4. Inimkonna arengu eesmärk on ühiskonna harmoneerimine ning maksimaalse õnne kindlustamine maksimaalsele inimeste hulgale.

Lähtudes sellest esitas utilitarismi rajaja Jeremy Bentham seisukoha, et karistus võib ennetada õiguserikkumisi järgmiselt (Honderich 1989:52):

- teha kurjategija jaoks uue õiguserikkumise toimepanemise võimatuks või väga raskeks (teovõimetu tegemine ehk inkapatsatsioon);
- kurjategija enda ja teiste ühiskonnaliikmete taunimine kurjategijale karistuse kohaldamisega (hirmutamine);
- kindlustades võimaluse kurjategijate parandamiseks.

Karistuse kui preventiooni teooria alla lähevad ainult kaks esimest punkti.

Teooria väidab järgmist (Honderich 1989:52):

- tänu karistamise võimalusele hoiduvad mitmed potentsiaalsed seaduserikkujad kavandatud süüteo toimepanemisest;
- teised inimesed, kes ootamatult sattuvad olukorda, mis annab neile võimaluse süüteo toimepanemiseks, ei pane seda toime, kartes võimalikku karistust, mis teole järgneb;
- need, kes panevad toime süüteod, hoiduvad raskemate süütegude toimepanemisest, et vältida rangemaid

karistusi;

- karistamise praktika mängib olulist rolli luues, edasi andes ja tugevdades inimeste negatiivseid hoiakuid õiguserikkumiste suhtes.

Karistuse üldpreventiivne efekt on sageli põhiline argument rangema karistuspoliitika nõudmiseks. Silmapaistev Norra kriminoloog Nils Christie (1981) kirjutab sellest, et 1980ndatel sai selgeks, et karistus, mille eesmärk on kurjategijate parandamine, ümberkasvatamine, lihtsalt ei toimi. Sel ajal hakkas kasvama üldpreventiivse teooria populaarsus. Küsida võib, kas karistusel on üldpreventiivne mõju ja kui võrd tugev see on? Christie toob mitu näidet. Ta mainib Thorsten Sellini tööd, kus väidetakse, et surmanuhtlusel ei ole olnud olulist mõju tapmistele tasemele. Samas Isaac Erlich väidab, et 7 kuni 8 inimest jäävad ellu iga hukatud tapja kohta (Christie 1981). Honderich (1989), viidates Howard Jones'ile (1956), toob järgmise näite: 1944. aastal oli Taani okupeeritud Saksamaa poolt ning Taani politsei oli deporteeritud. Teatud perioodiks valitses olukord, kus korda kaitses ainult kohalik valve, kellele anti politsei volitusi. Järgnes varguste, röövimiste, pettuste jne kohutav tõus, samas tapmistele ja seksuaalkuritegude tase ei muutunud üldse. Uurija tegi järelduse, et selline unikaalne „eksperiment” tõestas, et ehkki vahelejäämise ja karistuse saamise tõenäosuse langemine mõjutab mõnede kuritegude taset, karistuse üldpreventiivne efekt puudub tapmistele ja seksuaalkuritegude puhul (lk 56-57).

Probleemiks seoses üldpreventsiooniga on rakendatud karistuste rangus. Kui palju inimesi ja kui rangelt peab karistama, et sellel oleks üldpreventiivne efekt? Üheks üldpreventiivse teooria kriitikuks ongi Nils Christie. Tema põhiline argument on see, et tänu ebamäärastele kontseptsioonidele ja asjaolule, et üldpreventiivne efekt ei ole mõõdetav, kasutatakse üldpreventsiooni teooriat selleks, et õigustada karistuspoliitika karmistamist. Ehkki Christie kuulub pigem abolitsionismi esindajate hulka, ei poolda ta karistuste täielikku kaotamist. Ta väidab, et karistusel on preventiivne efekt ja me teame seda oma elukogemusest, nt kui me ükskord kõrvetame näpud kuuma triikrauda puudutades, hoidume me sellest tulevikus. Kas kuuma triikrauda puhul, küsib Christie, on tähtis, et selle temperatuur oli 100 °C või 150 °C? Kas efekt meie käitumisele oleks erinev? Oma mõttekäiku jätkates küsib Christie: kas 5 000 inimese vangide panemine annab sama üldpreventiivse efekti kui 10 000 inimese vangistamine? Tema seisukoht on, et karistamine, „valu põhjustamine” peab olema minimaalne.

Milleks siis pannakse inimesi vangide? Võimalik argument, millest ei ole veel juttu olnud, on see, et vanglakaristuse eesmärk on inimese parandamine.

2.3. Karistus kui resotsialiseerimine

Karistust resotsialiseerimisena rakendatakse eesmärgiga inimest parandada (resotsialiseerida) ehk teisiti öeldes, tahetakse, et inimene tuleks tagasi ühiskonda võrdväärse õiguskuuleka indiviidina. Karistus on õigustatud, kuna sel moel õnnestub vähendada potentsiaalsete õigusrikkujate hulka, ja sel moel vähendada ka kuritegevust.

Kuritegeliku käitumist vaadeldakse haigusena või puudena. Selleks, et ideest paremini aru saada, toome siin Nils Christie poolt kirjeldatud loo alkoholismiprobleemi lahendamise kohta Skandinaavias. Kui 19. sajandi lõpus alkoholijooobes inimeste rohkus tänavatel hakkas häirima elanikke, siis esimesed katsed olid suunatud sellele, et panna piir joomisele ja saada probleem kontrolli alla. Alkoholiga liialdanute inimeste karistamine kui lahendus probleemile, ei olnud ikkagi piisavalt õigustatud. Christie märgib, juhul kui karistus ei ole vastuvõetav alternatiiv, siis meetmete rakendamine inimeste ravimiseks on täielikult õigustatud. Ja lahendus tuli: 1893. a formuleeris Norra Kriminaalpoliitika Ühing seisukohta, et kannatused, mida põhjustatakse inimesele tema (sund)ravimiseks, ehkki vältimatud, on siiski vastuvõetavad. Vastavale põhimõttele tuginedes võeti vastu uus seadus, mille kohaselt inimest, kes on olnud mitu korda vahistatud purjus olemise eest, saadeti sundravile. „Ravimisajaks” oli paika pandud 4 aastat. Asutusest, kus inimesi „raviti”, sai kõige rangem vangla terves riigis (Christie 1981).

Sarnane on olukord ka kuritegevusega, õigemini kuritegelikkusega. Honderich (1989) kirjeldab resotsialiseerimise doktriini kolme eeldust:

1. kõikidele õiguserikkujatele, välja arvatud vaimuhaiged, on iseloomulik isiksuse või iseloomu häired, mis on tingitud ebanormaalsest emotsionaalsest arengust, ning need häired põhjustavad õigusvastast käitumist (freudistide vaade);
2. kõik õiguserikkujad, välja arvatud vaimuhaiged, on teatud protsesside mõju saaduseks, ainult niimoodi saabki nende käitumist seletada (eksperimentaalpsühholoogide vaade);
3. kõik õiguserikkujad, välja arvatud vaimuhaiged, panevad kuriteod toime enamasti sellepärast, et nende

isik on kujunenud teatud sotsiaalse keskkonna mõjul (sotsioloogide vaade).

Nagu näha võib, seostub resotsialiseerimise teooria eeskätt positivistliku vaatega. Positivistid eitavad vaba tahte olulisust inimese käitumise määramises. Kuna mitte inimene ise, vaid välised faktorid põhjustavad tema käitumise, siis ainuke võimalik reaktsioon kuriteole võib olla rehabilitatsioon, ravi. Nagu alkoholismiprobleemi näite puhul, see ei pea olema alati vabatahtlik.

20. sajandi esimene pool oli resotsialiseerimise teooria õitsengu aeg. Tekkis terve vägi eksperte: psühholooge, sotsiolooge, sotsiaaltöötajaid, kes kõik suunasid oma teadmised ja oskused kurjategijate parandamiseks. 1970ndatel sattus süsteem aga kriisi: rehabilitatsioon ei tööta. Miks? Pöördume Nils Christie raamatu poole. Ta kirjutab, et asutused, kus õiguserikkujaid rehabiliteeriti, ei olnud oma sisu poolest haiglatega sarnased. Need olid pigem vanad hästi tuntud vanglad. Rehabiliteerijad olid pigem vaglavallvurid ja patsiendid – tavalised vangid.

Täiendavaks lugemiseks:

1. Laine, M. 1997. Sissejuhatus kriminoloogiasse ja hälbiva käitumise sotsioloogiasse. Ta linn, Vantaa.

3. KRIMINAALPREVENTSIOON

3.1. *Kriminaalpreventsiooni määratlemine.*

3.2. *Kriminaalpreventsiooni liigitamine.*

3.3. *Olustikuline kriminaalpreventsioon.*

3.3.1. *Õigusrikkumist raskendavad abinõud.*

3.3.2. *Vahelejäämise riski suurendavad abinõud.*

3.3.3. *Õigusrikkumisest saadavat tulu vähendavad abinõud.*

3.3.4. *Olustikulise preventsiooni rakendamisega kaasnevad riskid: kuritegevuse ümberpaiknemine.*

3.4. *Kogukonnakeskne kriminaalpreventsioon.*

3.5. *Kuritegelike kalduvuste ennetamine.*

3.1. Kriminaalpreventsiooni määratlemine

Eelmistes osades käis jutt karistusest ja eriti vanglakaristusest kui kuritegevuse kontrolli tähtsast vahendist. 1970ndatel sattus institutsionaalne kontroll kriisi, sest kadus usk sellesse, et kinnipidamisasutused on adekvaatsed vahendid kuritegevuse kontrolliks. Samal ajal hakkasid populaarsust võitma ideed, et kuritegevuse kontrolli on võimalik teostada ka väljapool formaalset riiklikku süsteemi. Midagi uut ei leiutatud, pigem hakati rohkem ja süstemaatilisemalt tähelepanu pöörama mitteformaalsele sotsiaalsele kontrollile. See periood, väidab inglise kriminoloog Trevor Bennett (1998), on *kuritegevuse kontrolli uue ajajärgu – kriminaalpreventsiooni* – algus.

Eesti õigusaktides on kriminaalpreventsioon defineeritud järgmiselt:

Kriminaalpreventsioon ehk kuritegevuse ennetamine tähendab kõrvaldada / vähendada kuritegevuse põhjused ja soodustegurid, vähendada võimalusi kuritegelikuks käitumiseks, hoida ära / raskendada kuritegude toimepanemist riiklike institutsioonide, kohalike omavalitsuste ning elanikkonna koostöös.

Ameerika mainekas kriminoloog Lawrence Sherman (1997) märgib, et avalik arvamus kriminaalpreventsiooni kohta näeb sageli preventsiooni karistuse vastandiga. Karistus seejuures tähendab „ranget“ lähenemisviisi kuritegevuse kontrollile, kriminaalpreventsioon aga „leebet“ lähenemisviisi. Kriminoloogia näeb asja teistmoodi. **Kriminaalpreventsioon on tegevuse tulemus, karistus on ainult üks võimalikest viisidest selle tulemuse saavutamiseks.** Seega kriminaalpreventsioon on ükskõik milline tegevus, mille tulemusena pannakse tulevikus vähem kuritegusid toime, võrreldes sellega, kui seda tegevust poleks olnud. Võib juhtuda, et mõnel karistusel on preventiivne efekt, samas teistel ei ole. Sama väide kehtib ka teiste kuritegevuse ennetamisele suunatud programmide kohta.

Seega määratletakse kriminaalpreventsiooni lähtudes mitte niivõrd kavatsustest, vaid selle tulemustest. Tulemusi võib määratleda lähtudes

1. kuriteojuhtumitest,
2. kurjategijate arvust,
3. ennetatud kahjumist (ingl k *harm*),
4. ohvrite arvust,
5. riskifaktorite vähenemisest,
6. kaitsefaktorite mõju suurenemisest.

3.2. Kriminaalpreventsiooni liigitamine

Ühe esimestest liigitustest pakkusid P. J. Brantingham ja P. L. Faust sarnaselt sellele, kuidas tervishoiu profülaktikamudelile liigitatakse haiguste ennetusi. Preventsioon võib olla:

- primaarne,
- sekundaarne,
- tertsiaalne.

Primaarse ehk **esmatasandi preventsiooni** tähelepanu all on inimeste füüsiline ja sotsiaalne keskkond. Riiklikul tasandil kuritegevuse ennetamise eesmärk on elanikkonna turvalisuse tagamine. Siia kuulub nt kuritegevuse võimaluste vähendamine linnaplaneerimise vahenditega. **Sekundaarne** ehk **teisene preventsioon** – tähendab süvendatud tööd indiviididega, kellel on risk õiguserikkujaks saada (nt alaealised). Eesmärk on siinjuures sekkuda nende ellu nii, et inimene ei paneks enam kunagi kuritegusid toime. **Tertsiaarne** ehk **kolmandane preventsioon** tähendab tegelemist indiviididega, kes on juba kuriteo toime pannud. Eesmärk on nende ellu sekkuda nii, et nad enam kunagi ei rikuks seadust.

Praktilises tegevuses kasutatav kriminaalpreventsiooni liigitus on järgmine (Bennett 1998):

- **olustikuline kriminaalpreventsioon** (fookuses on kuriteojuhtum),
- **kogukonna kriminaalpreventsioon** (fookuses on kogukond või naabruskond),
- **kuritegelike kalduv uste ennetamine** (fookuses on õigusrikkuja või potentsiaalne õigusrikkuja).

Graham ja Bennett'i raamat *Kriminaalpreventsioon Euroopas ja Põhja-Ameerikas* (1998, ingl k 1995) on juba klassikaliseks saanud. Raamatus esitatud seisukohad leidsid rakendust ka Eesti kriminaalpreventsiooni süsteemi väljatöötamisel.

Kriminaalpreventsiooni valdkonnas üheks viimase aja mahukamaks ja põhjalikumaks tunnistatud tööks on Lawrence Shermani poolt juhutatud Marylandi ülikooli teadlaste rühma uuring *Preventing crime: what works, what doesn't, what's promising* (1997). Vaatluse alla võeti üle 500 Ameerika Ühendriikides läbiviidud kriminaalpreventsiooni programmi. Need allutati rangete teaduskriteeriumidega meta-analüüsile. Uurimuse tulemusena liigitati preventsiooniprogrammid kolme rühma: programmid, mis kuriteoennetuse seisukohalt töötavad, s.t annavad tulemusi; need, mis on paljulubavad, s.t on andnud nii positiivseid kui negatiivseid tulemusi ning vajavad täiustamist, ja need programmid, mis ei tööta. Shermani koolkond vaatleb kriminaalpreventsiooni igapäevategevuse tulemusena, mis on kontsentreeritud seitsmele institutsioonile:

1. kogukonnad,
2. perekonnad,
3. koolid,
4. tööturg,
5. piirkonnad,
6. politsei,
7. teised kriminaaljustiitsüsteemi asutused.

Edaspidi lähtume ikkagi Bennetti liigitusest, püüdes täiendada seda Sherman jt (1997) uuringu tulemustega.

3.3. Olustikuline kriminaalpreventsioon

Olustikuline kriminaalpreventsioon põhineb argielu ja ratsionaalse valiku teooriatel (vt ptk 1 p 1.2 ja 1.3).

Olustikuline preventatsioon kombineerib need teooriad omavahel. Olustikuline kriminaalpreventatsiooni teooria põhineb väitel, et kuriteo toimepanemise motivatsioon on järgmiste tegurite kombinatsioon: vahetud olustikulised tegurid, indiviidi mineviku omapäraseid tunnused ning tegurid, mis on seotud indiviidi praeguse elu asjaoludega (Clarke 1980).

Olustikuline kriminaalpreventatsioon on abinõud, mis on kutsutud kuriteovõimaluste vähendamiseks ning (a) suunatud spetsiifilistele kuriteoliikidele; (b) sisaldavad vahetu keskkonna süstemaatilist ja püsiva manipuleerimist, muutmist, kujundamist; (c) sellisel moel, et suurendada jõupingutusi ja riski kuriteo sooritamiseks ning vähendada kuriteost saadavat kasumit (Clarke 1980). Olustikulise kriminaalpreventatsiooni abinõude liigid:

- õigusrikkumise toimepanemist raskendavad
- õigusrikkumise toimepanemise riski suurendavad (vahelejäämise riski suurendamine)
- õigusrikkumisest saadavat tulu vähendavad

Olustikulise kriminaalpreventatsiooni abinõudega püütakse ohjeldada nt korterivarguseid, kauplusevarguseid, vandalismiakte, vägivallakuritegusid jt. Olustikulise kriminaalpreventatsiooni abinõude rakendamine on reeglina odav ja lihtne.

3.3.1. Õigusrikkumist raskendavad abinõud

Õigusrikkumiste toimepanemist raskendavad abinõud omakorda ja gunevad neljaks:

1. Eesmärgi saavutamise raskendamine (ingl k *situational crime prevention*),
2. Kuriteo objektile ligipääsu raskendamine (ingl k levinud väljend *target hardening*),
3. Õigusrikkuja kõrvalejuhtimine,
4. Õigusrikkumise soodustegurite vähendamine.

Eesmärgi saavutamist raskendada võib, näiteks suurendades objekti turvalisust. Sellise kategooriasse kuuluvad turvalukud, turvauksed, trellitud aknad, roolilukud jne. Taoliste turvameetmete kasutamise suurendamist võib saavutada vastavate meediakampaaniate läbiviimisega elanikkonna seas.

Eestis ei ole veel eriti levinud, aga teistes riikides on üsna levinud, turvauuringud eesmärgiga selgitada hoone turvasüsteemi puudused ning soovitada turvanõudeid. Väidetakse, et tõhusat ennetusefekti annab turvanõute arvestamine ehituses ja linnaplaneerimises.

Kuriteo objektile ligipääsu raskendamise kategooria sisaldab abinõud, mis on paljudele hästi tuntud: näiteks, piirdeaed maja ümber. Veel üks näide on sularaha asendamine krediitkaartidega, palga ülekandmine otse pangavarvele jne.

Õigusrikkuja kõrvalejuhtimine tähendab õigusrikkuja potentsiaalsest ohvrast eemalehoidmisele suunatud abinõusid. Kortterivarguseid võib ennetada liiklusvoolude ümberkorraldamisega või tänavate blokeerimisega elurajoonis. Tulemusena kasutavad teid ja tänavaid ainult selles elurajoonis elavad inimesed ja potentsiaalsed kurjategijad lihtsal ei satu sinna mööda sõites.

Õigusrikkumise soodustegurite vähendamine on ka üks levinumatest abinõudest. Sellesse gruppi kuulub selline meede nagu relvakontroll lennujaamades, mis vähendab lennukite kaaperdamise võimalusi. Õnnetusjuhtumid ja veriselt lõppevad kaklused massiüritustel vähenevad, kui õlleklaasid ja klaaspudelid asendada plasttopsidesga.

3.3.2. Vahelejäämise riski suurendavad abinõud

Kuriteo toimepanemine muutub kurjategijale ohtlikumaks, kui ta teab, et ta võidakse tabada ja süüdi mõista. Kui sisse- ja väljapääsu hoonest või muust objektist valvatakse, tõstab see riski, et potentsiaalset kurjategijat kontrollitakse või ta jääb valvurile meelde. Igasugune järelvalve, olgu see formaalne (politseipatrull, eraturvateenused, elanike patrullimine oma koduümbruses) või järelvalve muid tööülesandeid täites (nt müüjad, uksehoidjad, majahoidjad, valvekeskused tornelamutes, konduktorid bussides jne) suurendab õiguserikkuja vahelejäämise riski. Lisada tuleb ka teisi asjaolusid, mis suurendavad vahelejäämise riski: valgustatud tänavad ja trepikojad, valvsad naabrid.

Ka viimasel ajal suuremates kauplustes kasutatav elektrooniline valve või kodus paigaldatud signaalsatsioon ei ole midagi muud, kui varga vahelejäämise riski suurendav asjaolu.

3.3.3. Õigusrikkumisest saadavat tulu vähendavad abinõud

Kuritegu saab ennetada, kui potentsiaalne kurjategija leiab, et tegu toob talle minimaalse tulu või ei ole üldse tulus. Võib üldse kuriteo objekti kõrvaldada. Näiteks, võimalikult palju sularaha ringlusest eemaldada, propageerides pangaüleandeid ja -kaardiga maksmist. Samuti annab efekti omandi märgistamine (autode ja mootorrataste märgistus, kariloomade märgistamine).

Kuriteo ajendite kõrvaldamine on veel üks võimalus. Teada on, et hoonete lagunemise, hoolimatuse ja allakäimise märgid provotseerivad vandalismi. Seepärast parkide, hoonete, jaamade korras hoidmine lubab ennetada vandalismi. New Yorgis teostatud eksperiment, mille käigus grafitiga kaetud vagunid värviti koheselt üle, andis efekti grafiti ennetamisel – ei ole mõtet ju kulutada mitu tundi joonistamiseks, kui töö hävitatakse momentaalselt ja keegi seda ei näe.

3.3.4. Olustikulise preventsiiooni rakendamisega kaasnevad riskid: kuritegevuse ümberpaiknemine

Olustikulise preventsiiooni abinõud võivad kuriteo selle toimepanemiseks kavandatud kohas ära hoida, kuid samas võidakse kuritegu toime panna teises kohas või teisel ajal ning kuritegevuse üldseisund seetõttu ei muutu.

Ümberpaiknemise liigid:

- ajutine – kuritegu pannakse toime teisel ajal,
- taktikaline – kuritegu pannakse toime teisel viisil,
- eesmärgiline – kuritegu pannakse toime teise objekti suhtes,
- territoriaalne – kuritegu pannakse toime teisel territooriumil,
- funktsionaalne – pannakse toime teist liiki kuritegu.

3.4. Kogukonnakeskne kriminaalpreventsiioon

Bennett (1998) tunnistab, et ühist arusaama, mida mõeldakse kogukonnakeskse kriminaalpreventsiiooni all, ei ole olemas. Definitsiooni puudusel aitab asja sisust paremini aru saada selles valdkonnas toimivate programmide üldistus. Kogukonnakeskse kriminaalpreventsiiooni nimetuse all peetakse silmas programme, mis on suunatud:

1. Kogukonna elukorralduse parandamisele.
2. Kogukonna turvalisuse suurendamisele.
3. Kogukonna arendamisele.

Tuntuim kriminaalpreventsiiooni projekt, *kogukonna organiseerimisele* suunatud, on Chicago piirkonna projekt (Chicago Area Project), mis algas juba 1932. a. Tuginedes Chicago koolkonna ideedele (vt I ptk 2. osa), seati projekti eesmärgiks kogukonna liitmine ning kuritegevuse ennetamisele suunatud programmide organiseerimine. Programmid olid väga laia haardega alustades majade renoveerimisest ja lõpetades töölase konsulteerimisega.

Kogukonna turvalisuse parandamine. 1970ndatel hakkas ühiskonda mõjutama aina kasvav hirm kuritegevuse ees. Hirmutunnet mõjutab mitte ainult kuritegevuse tase, vaid ka ümbruskonna korraldamatus. Turvalisuse tõstmise projektid ongi suunatud sellele, et vähendada ümbruskonna korraldamatus (korraldamatus ilminguteks peetakse nt kerjuseid, joodikuid, narkomaane, prostituute, agressiivseid noorukite jõuke tänavatel jne).

Kogukonna turvalisuse parandamise tuntuim initsiatiiv on naabrivalve. Ka Eestis tegutseb väga tugev organisatsioon Eesti Naabrivalve, mis kirjeldab naabrivalve initsiatiivi sisu järgmiselt:

Naabrivalve on tegevus, mille käigus ühe elumaja või elamute piirkonna elanikud peavad üksteisega kokkulepitult oma naabruskonnal silma peal. Silmahakanud korrariikkumistest või kahtlustatavatest juhtumitest teatatakse politseile, kes oskab vastavalt laekunud teatele kiirelt tegutseda. Korrariikkumiste ennetamiseks ja oma elupiirkonna turvalisemaks muutmiseks saavad naabrivalves osalejad teha ettepanekuid majaomanikele, korteriühistu juhtidele ja kohalikule omavalitsusele. (Eesti Naabrivalve 2004)

Ümbruskonna patrullimine on teine võimalus turvalisuse parandamiseks. Näiteks Ungaris, Pecs linna ühes elamurajoonis kasutatakse kombinatsioonis koos teiste kriminaalpreventsiiooni programmidega vabatahtlike elanike patrulli (Bennet 1998:385). Kogu projekti eesmärk oli veenda elanikke, et nad oleksid valvsad ja

kaitseksid ennast ja oma vara paremini. Patrullid olid korraldatud 2 korda kuus eesmärgiga kontrollida hoonete ja vara seisundit ning kahtlastest juhtumitest informeeriti politseid (Graham & Bennet 1998:100).

Kogukonna arendamine

Terve rida initsiatiive on suunatud kogukonna arendamisele. Siin võib nimetada kogukonna füüsilise keskkonna parandamist – majade ümberehitamine, hooldamine eesmärgiga vähendada kuritegevust. Sotsiaalsete ja majanduslike ümberkorraldustega püütakse saavutada terviklikkust.

Kuritegevust püütakse vähendada, näiteks, linnaehituste ümberkujundamisega. Leitakse, et kuritegelik aktiivsus sõltub suurel määral sellest, missugune on liigipääs ehitistele ja kuidas linnarajoonid on planeeritud, kas kõik kohad on läbinähtavad jne. Kergesti liigispääsevate tänavate ja korterite puhul on kuriteo toimepanemise tõenäosus suurem (Graham & Bennett 1998:107). Et olukorda parandada, ehitatakse uued hooned ja terved rajoonid arvestades kuritegevuse ennetamisele suunatud nõudmisi. Ka Eestis on vastav standard välja töötatud. Põhimõtteliselt ka olemasolevaid probleemseid elurajoone on võimalik turvalisemaks muuta, seda ümber planeerides kriminaalpreventsiooni abinõusid arvestades, investeerides rajooni ehitusse ja majandusse, samas arendades sealse kogukonda tervikuna.

Teiste riikide kogemus näitab, et sotsiaalsete elamispiindade kontsentreerimine ühte kohta loob sageli soodsa pinnase kõrge kuritegevusega piirkonna tekkeks. Taoliste elamispiindade hajutamine on eelistatum kriminaalpreventsiooni seisukohalt.

3.5. Kuritegelike kalduvuste ennetamine

Selle preventiooni suuna aluseks on kõik need positivistlikud teooriad, mis olid käsitletud *Üldkriminoloogias*. Usutakse, et ühiskonna sotsiaal- ja majandusstruktuuri muutumine mõjutab laste ja noorte isiksuslikku ja sotsiaalset arengut, samuti nende perekondade sotsiaalset arengut. Eesti kriminaalpoliitika arengusuunad nimetavad seda valdkonda sotsiaalseteks ennetusmeetmeteks. Need on „süütegusid põhjustavate tegurite mõjutamine sotsiaal-, haridus-, pere-, noorte-, kultuuri-, kiriku-, majandus-, liiklus- jms poliitika abil, eesmärgiga luua eeldused iga inimese kaasamiseks ühiskonnaellu arvestades ühiskonnas seatud eesmärgid, et sel moel ära hoida tema marginalisatsioonist tingitud hälbiv käitumine.”

Allpool tabelis toome loetelu sotsiaalpoliitika erinevate valdkondade tähtsaimatest kriminaalpreventsioonilistest abinõudest.

Tabel 3.4. Sotsiaalsed ennetusmeetmed

Sotsiaalpoliitika valdkond	Abinõud
Linnapoliitika	Lagunenud ja räämas vaestelinnuosade likvideerimine. Elamuehituse edendamine ja elanike korteriolude parandamine, ühiskondlike hoonete ja kaubanduskeskuste planeerimine ja ehitamine. Kodutute abistamine. Linna transpordikorralduse parandamine töökohtade paigutust arvestades.
Tervishoiupoliitika	Mahajäämuse (lugemisraskused, hüperaktiivsus jne) kindlaks tegemine õigel ajal. Raskustes olevate perekondade seisundit aitab parandada uute tervishoiuasutuste avamine ja kohalike tervishoiuprogrammide korrigeerimine. Tähtsamaid tervishoiuga seotud preventiivülesandeid on võidelda alkoholi ja narkootikumide vastu.

Perekonnapoliitika	Ära hoida alaealiste rasestumine. Korrastada sünnituseelse ja sünnijärgse teenindamise süsteem. Valmistata vanemad ette laste kasvatamiseks. Korraldada vähekindlustatud peredest laste koolieelne kasvatamine. Luuu majandusraskuste ja stressi all kannatavate perede toetamise süsteem. Vältida perekondade purunemist ja laste hoolekandeesutusse paigutamist. Ära hoida noorte järelevalvetus ja kodutus.
Hariduspoliitika	Koolil on võimalik sisendada õpilastele sotsiaalse võrdsuse ja kultuurilise mitmekesisuse põhimõtet, õpetada moraalnorme ja toimetulekuoskust jne. Koolis toimub ka õiguslik sotsialiseerimine. Kool võib õigusvastast käitumist nii soodustada kui tõkestada. Madal õppeedukus ja koolikohustuste mittetäitmine soodustavad sattumist kuritegelikule teele. Koolivägivalla vähendamine aitab ka kuritegevust vähendada. Tõhusamad on need programmid, mis lähtuvad lapse suhtlussfäärist.
Noorsoopoliitika	On õige kaasata avalikus kohas noorukite käitumist kontrollima peale vanemate teisi täiskasvanuid, nt noorsootöötajad. Noorsootöö eesmärk on kujundada noore isiksust, esmajoones kasvatada noorte vastutustunnet. Noortel, kel puuduvad vastutusrikkad ülesanded, tuleb leida alternatiivi saada küpseks inimeseks. Vabaaja veetmise võimaluste andmine. Meelelahutusvõimaluste mitmekesistamine. Erilist tähelepanu tuleb pöörata riskigruppidele. Individuaalne töö noorte õigusrikkujatega ja õigusrikkumistele kalduvatele noortega.
Tööhõive poliitika	Töötus mõjutab kuritegevust selliste faktorite kaudu nagu ebavõrdsus, linnastumisest tingitud võõrandumine ja vähene haridus. Kuritegevuse vähendamiseks koostatud tööhõiveprogramme on vähe, nad on poolikud, ja need mis olid, ei olnud tõhusad. Kuritegevusearvu annavad vähendada: Rahulolu tööga ja positiivne side töösaavutustest; Töölase edutamise võimalus; Hea läbisaamine juhtkonnaga ja kaastöötajatega; Oma tööoskuste kasutamine ja uute oskuste omandamine; Kindel ühiskondlik seisund ja töötasu suurenemine. Kuritegevust aitab ohjeldada koolitamine ja tööpraktika võimaldamine; uute töökohtade loomine; tööhõivesüsteemi arendamine ja toetamine.

Allikas: Graham J. & Bennett, T. 1998. *Kriminaalpreventsioon Euroopas ja Põhja-Ameerikas*. Tallinn.

Täiendavaks lugemiseks:

- Bennett, T. 1998. Crime Prevention. – in: Tonry, M. (Ed.). *The Handbook of Crime and Punishment*. Oxford. p. 369-462.
- Graham, J., Bennett, T. 1998. *Kriminaalpreventsioon Euroopas ja Põhja-Ameerikas*. Tallinn.

KASUTATUD KIRJANDUS

1. **Aimre, I.** 2005. Sotsioloogia. Tallinn.
2. **Amir, M.** 1971. Forcible rape. – in: Cohen, J.B. (Ed.) Crime in America. Perspectives on Criminal and Delinquent Behavior. Ithaca, p.82-91.
3. **Auväärt, L.** 1997. Õigusseksuoloogia. Tallinn.
4. **Barclay, G., Tavares, C.** 2003. International comparisons of criminal justice statistics 2001. RDS. Issue 12.
5. **Bartollas, C.** 2000. Juvenile Delinquency. Fifth Edition. Boston.
6. **Beirne, P., Messerschmidt, J.** 1995. Criminology. Second Edition. Fort Worth.
7. **Bennett, T.** 1998. Crime Prevention. – in: Tonry, M. (Ed.) The Handbook of Crime and Punishment. Oxford. p. 369-462.
8. **Blumer, H.** 1971. Social problems as collective Behavior. Social Problems. Vol. 18 (3), p. 298-306.
9. **Budris, S.** 2003. Grupiviisilised vägistamised. SKA lõputöö. Tallinn.
10. **Burke, R.** 2001. An Introduction to Criminological Theory. Devon.
11. **Carrabine, E., Iganski, P., Lee, M., Plummer, K., South, N.** 2004. Criminology. A Sociological Introduction. London
12. **Cassell, E., Bernstein, D.** 2001. Criminal Behavior. Boston, London.
13. **Christie, N.** 2000. Crime Control as Industry: Towards Gulags, Western Style. London.
14. **Christie, N.** 1981. Limits of Pain. – http://prisonsucks.com/scans/limits_to_pain/index.html
15. **Clark, G.** 2001. Social Disorganization Theory. – in: Encyclopedia of Criminology and Deviant Behavior. Vol. 1. Philadelphia. p.370-373.
16. **Clarke, R.V.** 1980. Situational Crime Prevention: Theory and Practice. British Journal of Criminology 20:136-147.
17. **Clinard, M., Meier, R.** 1998. Sociology of Deviant Behavior. Tenth Edition. Fort Worth.
18. **Cohen, A.** 1972. Sutherland, Edwin H. – in: International Encyclopedia of the Social Sciences. P. 438-439.
19. **Cohen, S.** 1985. Visions of Social Control: Crime, Punishment and Classification. Cambridge.
20. **Cook, J.** 1990. Robbery in the United States: An Analysis of Recent Trends and Patterns. – in: Weiner, N., Zahn, M., Sagi, R. (Eds.). Violence: Patterns, Causes, Public Policy. Fort Worth.
21. **Cornish, D.** 2001. Rational Choice Perspective, The. – in: Encyclopedia of Criminology and Deviant Behavior. Vol. I. Philadelphia. p. 304-306.
22. **Felson, M.** 2001. Routine Activity Theory: The Theorists Perspective. – in: Encyclopedia of Criminology and Deviant Behavior. Vol. I. Philadelphia. p. 338-339.
23. **Felson, M.** 1998. Crime and Everyday Life. Thousand Oaks.
24. **Felson, M.** 1996. Routine Activity Approach. – in: Cordella, P., Siegel, L. (Eds.). Readings in Contemporary Criminological Theory. Boston. p. 20-22.
25. **Gilligan, J.** 2001. Preventing Violence. London.
26. **Ginter, J.** 1991. Klassikalised sotsioloogilised teooriad kriminoloogias. Tartu.
27. **Ginter, J., Kruusamäe, M., Sootak, J.** 2004. Eesti karistuspoliitika: Vabaduskaotuslikud karistused. Üleminek totalitaariiklikust karistusõigusest õigusriiklikku karistusõigusesse. Tallinn.
28. **Graham, J., Bennett, T.,** 1998. Kriminaalpreventsioon Euroopas ja Põhja-Ameerikas. Tallinn.
29. **Groth, N.** 1990. Rape: Behavioral Aspects. – in: Weiner, N., Zahn, M., Sagi, R.(Eds.). Violence: Patterns, Causes, Public Policy. Fort Worth.
30. **Hagan, F.** 2004. Introduction to Criminology: Theories, Methods and Criminal Behavior. Belmont.

31. **Hazelwood, R., Burgess, A.** 2001. Practical Aspects of Rape Investigation. A Multidisciplinary Approach. Third Edition. Boca Ration.
32. **Holmes, S., Holmes, R.** 2002. Sex Crimes: Patterns and Behavior. Thousand Oaks.
33. **Honderich, T.** 1989. Punishment: The Supposed Justifications. Cambridge.
34. **Laine, M.** 1997. Sissejuhatus kriminoloogiasse ja hälbiva käitumise sotsioloogiasse. Tallinn, Vantaa.
35. **Laine, M.** 1988. Rosvosta kunnon kansalaiseksi? Helsinki.
36. **Lanier, M., Henry, S.** 2004. Essential Criminology. Bolder, Oxford.
37. **Lehti, M.** 1998. Tahtlikud tapmised Eestis 1990ndatel aastatel. Tallinn.
38. **Lehti, M.** 1997. Viron henkirikollisuus 1990-luvulla. Helsinki.
39. **Lehti, M., Kivivuori, J.** 2004. Kuoleman johtanut väkivalta. – Rikollisuustilanne 2003. Rikollisuus ja seiraamusjärjestelma tilastojen valossa. Helsinki. Lk. 12-38.
40. **Lemert, E.** 1998. Secondary Deviance. – in: Williams, F., McShane, M. (Eds.) Criminology Theory. Selected Classic Readings. Cincinnati.
41. **Leps, A.** 1991. Kuritegevus Eestis. Tartu.
42. **Lilly, R., Cullen, F., Ball, R.** 2002. Criminological Theory. Context and Consequences,. Thousand Oaks.
43. **Masso, A.** 2000. Tahtlikud tapmised Eestis 1990. aastatel: koht üldkuritegevuse struktuuris, selle kvantitatiivsed ja kvalitatiivsed muutused. PA Arengu- ja infoosakond. Tallinn.
44. **Mathiesen, T.** 1990. Prison on Trial: A Critical Assessment. London.
45. **Messner, S., Rosenfeld, R.** 2000. Crime and American Dream. Third Edition. Belmont.
46. **Messner, S., Rosenfeld, R.** 1998. Social Structure and Homicide. – in: Smith, M., Zahn, M. (Eds). Homicide. A Sourcebook of Social Research. Thousand Oaks.
47. **Parker, R., Anderson-Facile, D.** 2000. Trends in Violent Crime – in: Sheley, J. (Ed.) Criminology. A Contemporary Handbook. New York. p. 194-210.
48. **Parker, R., Auerhahn, K.** 1999. Drugs, Alcohol, and Homicide. – in: Smith, M., Zahn, M.(Eds). Homicide. A Sourcebook of Social Research. Thousand Oaks.
49. **Reid, S.** 2000. Crime and Criminology. Boston.
50. **Remsel, E.** 2003. Lääne-Virumaa varaste subkultuur. SKA lõputöö. Tallinn.
51. **Robinson, D.** 2001. Routine Activity Theory: The Commentator's Perspective. – in: Encyclopedia of Criminology and Deviant Behavior. Vol. I. p. 335-337.
52. **Saar, J.** 1999. Psühholoogilise kriminoloogia arenguhooni, I, II. – Akadeemia, Nr. 7, 8.
53. **Saar, J., Markina, A., Ahven, A., Annist, A., Ginter, J.** 2002. Kuritegevus Eestis 1991-2001. Crime in Estonia 1991-2001. Tallinn.
54. **Sherman, L., Gottfredson, D., MacKenzie, D., Eck, J., Reuter, P. and Bushway, S.** 1997. Preventing crime: what works, what doesn't, what's promising. Department of Criminology and Criminal Justice University of Maryland
55. **Schneider, H. J.** 1997. Criminology of Homicide. – in: Eurocriminology. Vol. 11. p. 25-40.
56. **Shoemaker, D.** 2000. Theories of Delinquency. An Examination of Explanations of Delinquent Behavior. Fourth Edition. New York.
57. **Simpson, S.** (Ed.) 2000. Of Crime and Criminality. The Use of Theory in Everyday Life.
58. **Siegel, L.** 2003. Criminology. Theories, Patterns, and Typologies. Eighth Edition. Stamford, London.
59. **Stark, R.** 1996. Deviant Places: A Theory of the Ecology of Crime. – In: Cordella, P., Siegel, L. (Eds). Readings in Contemporary Criminological Theory: Boston. p. 128-142.
60. **Sutherland, E.** 1937. The Professional Thief. Chicago.

61. **Sutherland, E.** 1970. Theft as a Way of Life. – in: Sociology of Crime and Delinquency. New York, p. 559-568.
62. **Sutherland, E., Cressey, D.** 1978. Criminology. Tenth Edition. Philadelphia.
63. **Sykes, G., Matza, D.** 1980. Techniques of Neutralization: A Theory of Delinquency – in: Kelly, D. (Ed.). Criminal Behavior. Readings in Criminology. p. 217-223.
64. **Taylor, I.** 1999. Crime in Context: A Critical Criminology of Market Societies. Cambridge.
65. **Thio, A.** 2004. Deviant Behavior. Seventh Edition. Boston.
66. **Vold, G., Bernard, T., Snipes, J.** 1998. Theoretical Criminology. Fourth Edition. New York.
67. **Waller, I.** 2003. Crime Victims: Doing Justice to their Support and Protection. Helsinki.
68. **Walmsley, R.** 2003. Further Developments in the Prison Systems of Central and Eastern Europe: Achievements, problems and objectives. Helsinki.
69. **Wolfgang, M.** 1971. A Sociological Analyses of Criminal Homicide. – in: Cohen, B. (Ed.) Crime in America. Ithaca. p. 52-60.
70. **Wolfgang, M., Ferracuti, F.** 1982. The Subculture of Violence. Beverly Hills.
71. **Wright, R., Decker, S.** 1997. Armed Robbers in Action. Boston.
72. ?????????? ?. ?. 2002. ??????????????. ??????-???????????
73. ? ??????? ?. ?. 1994. ??????????????. ? ??????